

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

VEDECKÝ ČASOPIS PRE HISTORICKÉ VEDY

24 / 2021

Vol. 2

 BELIANUM

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy
Vychádza 2x ročne

Vydáva: Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
EV 5543/17

Sídlo vydavateľa: Národná 12, 974 01 Banská Bystrica

IČO vydavateľa: IČO 30 232 295

Dátum vydania: november 2021

© Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS)

Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Pavol Maliniak (šéfredaktor)

Michal Šmigel' (výkonný redaktor)

Patrik Kunec

Imrich Nagy

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Barnabás Guitman (Piliscsaba, Maďarsko)

Éva Gyulai (Miskolc, Maďarsko)

Bohdan Halczak (Zielona Góra, Poľsko)

Jiří Knapík (Opava, Česká republika)

Vjačeslav Meňkovskij (Minsk, Bielorusko)

Maxim Mordovin (Budapešť, Maďarsko)

Vincent Múcska (Bratislava, Slovensko)

Martin Pekár (Košice, Slovensko)

Petr Popelka (Ostrava, Česká republika)

Jan Randák (Praha, Česká republika)

Jerzy Sperka (Katowice, Poľsko)

Ján Steinhübel (Bratislava, Slovensko)

OBSAH

Články

BAGI, D.: Nové možnosti prístupu k výskumu dejín vojvodstva v 11. storočí	5
OLEJNÍK, M.: Propaganda in political strategy of the Czechoslovakian Communist Party during the first decade of the interwar Czechoslovak Republic	61
ДАНИЛЕЦ, Ю.: Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.	79

Materiály

BAGI, Z. P.: A muster-list from town Krupina from year 1559	99
TOMEČEK, O.: <i>Metales</i> Banskej Bystrice z roku 1820. Reambulácia juhozápadného úseku mestských hraníc spoločných so susedným teritóriom rodiny Radvanských	112

Rozhľady

GABČO, M.: Okresné a krajské pedagogické zbory – nástroj realizácie a koordinácie vedeckého výskumu v pedagogickej praxi	134
BÉREŠ, M.: Tibor Bohdanovský – politická osobnosť z Bohdanoviec.....	160

Recenzie a anotácie

KOLLÁROVÁ, I.: <i>Tajne : nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)</i> . Bratislava : VEDA, 2020. (P. Kunec).....	172
---	-----

Nové možnosti prístupu k výskumu dejín vojvodstva v 11. storočí

Dániel Bagi

*Katedra dejín východnej a strednej Európy,
Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Loránda Eötvösa,
Budapešť*

New possibilities of approach to research the history of the duchy in the 11th century

Abstract: The study presents previous research on the history of the duchy in Hungarian, Czechoslovak (Czech) and Polish historiography as well. It also represents a new research concept. The Arpads' system of power division in the 11th century cannot be considered either as a model of state development or as a mere exercise of dynastic inheritance or family law. Instead of research on the state development, it is more appropriate to proceed from the then understanding of law and the organization of society, contained primarily in narrative sources and then situate the history of the duchy into it. The basis of this order had been represented by the system of relations between free people, based on a friendship confirmed by an oath. We can assume that these interpersonal relations had also determined the competence of the duchy and dukes. When comparing the Arpad dynasty duchy with similar constitutions of the Piast and Přemyslid dynasties, we can state that the territorial power division does not necessarily correspond to the authority/competent one. We still do not know the exact territorial extent of the duchy in the Kingdom of Hungary. However, we can say with certainty that its centers, unlike the Piast ones, had only slightly affected the main royal residences. While good relations had been lasting in the ruling dynasty, the dukes had important competencies. These competencies meant a share in the royal power, so the agreement had primarily represented the division of competencies. This might explain why kings and dukes regularly appear together in the main positions of the country, together representing the ruling power. The model of the power division between the Arpads in the 11th century was thus primarily family-based. It was based on consensus among family members. According to this consensus, the power division affecting the whole country had been in the ratio 2 : 1. The sources do not mention exactly what the members of the ruling family had divided among themselves. We can suppose that the reason was because it was not necessary, since the Hungarian chronicler understood the term *divisio regni* in the meaning of the disputes over the throne, as well as the power division.

Keywords: royal duchy, the Árpád dynasty, the Kingdom of Hungary, power division.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.05-60>

I.

Kráľovské vojvodstvo, podľa zaužívaného pomenovania v maďarskej medievistike dukátus, ktoré vzniklo v priebehu 11. storočia a bolo zrušené v dobe Kolomana Učeného (1095 – 1116), odjakživa vzbudzovalo živý záujem maďarskej historiografie. Jedna jej vetva naň vždy nazerala z hľadiska rozvoja štátu, respektíve pôvodu uhorského štátu, avšak druhá ho výlučne považovala za vnútrodynastickú záležitosť a v prvom rade ho skúmala z hľadiska nástupníckeho práva, prípadne bojov o trón.

V historiografickej línii, chápajúcej vojvodstvo ako model rozvoja štátu, György Györffy, skúmajúc pôvod uhorského štátu, sa prvýkrát detailne zaoberal okruhom otázok ohľadom vojvodstva.¹ Györffy, opierajúc sa o text² jedného zo zákonov Kolomana Učeného, opísal vojvodstvo ako dva navzájom sa prelínajúce útvary. Na jednej strane to bol jeden územný celok a na druhej strane od neho nezávislé, na území celej krajiny roztrúsené majetkové zoskupenie.³ Prvé z nich považoval Györffy za archaickú štruktúru. Jeho úpadkom okolo roku 1115 však modernejšie majetkové zoskupenie nezaniklo.⁴ Podobne ako vo svojej teórii o pôvode komitátov, odvodil pôvod oboch predpokladaných štruktúr, teda územného a majetkového zoskupenia, z uhorských pomerov 10. storočia.⁵ Územie vojvodstva odvodzoval od hlavných osídlených oblastí podmanených a k maďarským kmeňom pripojených etník. Počiatok vojvodstva ako územnej jednotky považoval za časovo zhodný s dobou zaujatia vlasti (honfoglalás). Týmto sa Györffy postavil

¹ GYÖRFFY, György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Századok*, roč. 92, 1958, s. 12–87, 565–615; GYÖRFFY, György: *István király és műve*. Budapest : Gondolat, 1977, s. 374–376.

² *Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui in mega sunt ducis, ante comitem et iudicem, minores vero ante iudicem delitigunt*. ZÁVODSZKY, Levente (ed.): *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest : Szent-István-Társulat, 1904, s. 187.

³ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 48.

⁴ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 48–49.

⁵ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 29. V dukátuse predtým videli zriadenie maďarského pôvodu Henrik Marczali a István Rugonfalvi Kiss, pozri MARCZALI, Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038 – 1301)*. In: *A magyar nemzet története II.* Szerk. Szilágyi Sándor, Budapest : Athenaeum, 1896, s. 59–60; RUGONFALVI KISS, István: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. In: *Századok*, roč. 62, 1928, s. 749.

proti skoršie formulovaným hypotézam v maďarskej historiografii, ktoré považovali kráľovské vojvodstvo za pôvodom slovanské⁶ (ruské, české alebo poľské), prípadne germánske.⁷

Podľa Györffyho stanoviska funkciou kráľovského vojvodstva bola obrana hraníc. Tu sa koncentrovala približne jedna tretina vojenských a hospodárskych zdrojov krajiny.⁸ Podľa Györffyho pozostávalo kráľovské vojvodstvo z troch väčších územných celkov. Strediskom jedného z nich bola Nitra, druhý zaberá Biharsko, Sabolčský komitát a Nyírség a tretí vznikol okolo hradu Krašov v južnej časti Uhorska.⁹ Posledný menovaný – podľa neho – taktiež posilňuje charakter vojvodstva v oblasti obrany hraníc, keďže dobre poslúžil vo vojne proti Byzancii v roku 1071.¹⁰ Vojvodstvo okrem toho zahŕňalo územia viacerých komitátov, ako Nitra, Hont, Zemplín, Novohrad, Uh, Boržava, Békeš, Zaránd, Krašov, Srieň.¹¹

V sedemdesiatych rokoch minulého storočia prišiel Gyula Kristó s novým náhľadom, ktorý protirečil Györffyho predstavám. Podľa neho kráľovské vojvodstvo 11. storočia nepozostávalo z dvoch základných štruktúr, ale predstavovalo jednu územnú jednotku.¹² Okrem toho vznik vojvodstva nie je podľa neho možné odvodzovať z doby zaujatia vlasti, teda nie je rovnako staré ako zrod uhorskej štátnej organizácie, ale vzniklo až v štyridsiatych rokoch 11. storočia a ako územno-mocenská jednotka zaniklo v časoch Kolomana.¹³ Kým Györffy videl vo vojvodstve hranično-obranné územie, Gyula Kristó ho považoval za periférne, takmer neobývané pohraničné časti kráľovstva Arpádovcov. Na týchto územiach sa,

⁶ PAULER, Gyula: *A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt I – II.* Budapest : Athenaeum, 1899, s. 96–97; ACSÁDY, Ignác: *A magyar jobbagyság története I.* Budapest : Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908, s. 125; SUFFLAY, Milán: Szláv párhuzamok a „Rex junior” címéhez. In: *Századok*. roč. 43, 1909, s. 500; DOMANOVSKÝ, Sándor: Az Árpádok trónöröklési jogához. In: *Századok*. roč. 63, 1929, s. 37–52; HÓMAN, Bálint: *Magyar pénztörténet 1000 – 1325.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1916, s. 217; KARÁCSONYI, János: *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997 – 1095.* Oradea – Nagyvárad : Szent László-Nyomda, 1926, s. 104; HÓMAN, Bálint – SZEKFÜ, Gyula: *Magyar történet I.* Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939, s. 258.

⁷ MÁLYUSZ, Elemér: A patrimoniális királyság. In: *Társadalomtudomány*. roč. 13, 1933, s. 37–49; DEÉR, József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest : Holnap Kiadó, 1993, s. 126–127.

⁸ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 29.

⁹ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 50–51.

¹⁰ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 50–51.

¹¹ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 51.

¹² KRISTÓ, Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, s. 46.

¹³ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 46. Dodajme, že Gyula Kristó urobil toľko ústupkov, že Kopáňov titul „dux” a v prípade výpravy Henricha III. v roku 1042 nepovažoval za nepredstaviteľné, že mohli súvisieť s nejakým predchádzajúcim územným rozdelením. Porzi KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 58.

podľa neho, usadilo slobodné obyvateľstvo, ktoré v dobe vzniku uhorského „feudálneho štátu“ a jeho upevnenia v 11. storočí unikalo pred „feudálnou mocou“. Kráľovská moc (*regnum*) sa usilovala, aby si týchto slobodných ľudí podrobila, v čom vojvodstvo, respektíve vojvodská moc hrali hlavnú úlohu.¹⁴ Gyula Kristó sa, opäť v protiklade k názorom Györgya Györffyho, domnieval, že vojvodstvo pozostávalo z dvoch častí. Strediskom jednej z nich bola Nitra, kým druhým mohol byť Bihar.¹⁵ Okrem toho Gyula Kristó, vyvracajúc skoršie názory, príznačne pre predvojnových predstaviteľov maďarskej historiografie, nepovažoval vznik vojvodstva za dynastickú záležitosť, ale jeho vytvorenie a existenciu vysvetľoval ako všeobecnú spoločenskú zákonitosť. Navyše zdôraznil úlohu rozličných mocenských skupín, stojacich medzi kráľmi a vojvodami, a to najmä v závere 11. storočia, keď *regnum* a *ducatus* boli v opozícii.

Už Henrik Marczali si myslel, že v krajinách, kde dynastia sama vytvára mocenské štruktúry, v tomto prípade okrem Uhorska aj v Poľsku a v Čechách, zaobchádza vládnucci rod s krajinou ako so svojím domíniom. „Vlastníctvo krajiny“ tak vedie k vnútrodynastickým sporom.¹⁶ Táto línia historiografie skúmala vojvodstvo v okruhu otázok nástupníckeho práva. Vo vojvodstve 11. storočia videla v prvom rade konečný výsledok dynastického majetkovoprávnneho sporu a prax delenia krajiny spájala buď s nejakým nástupníckym modelom, zakladajúcim sa na normatívnom práve,¹⁷ alebo práve naopak, zdôvodňovala ju nezrelosťou a nestálosťou pravidiel dedenia trónu.¹⁸

Dnes je už jasnejšie, že dva modely rozvoja štátu, načrtnuté Györgyom Györffyom a Gyulom Kristóm, presne zodpovedajú dvom zásadným chápaniam rozvoja štátu, aktuálnym v stredovýchodnej Európe v druhej polovici 20. storočia. Jeden z nich hľadal pôvod štátu v dávnej minulosti národných dejín, kým druhý, nedbajúc o národný výklad, sa snažil dospieť k výsledku prostredníctvom štrukturálnych analógií. Zaujímavosťou oboch teórií je, že sa zrodili v protiklade k východiskám dvoch veľkých línii klasickej českej, respektíve medzivojrovej a povojrovej československej historiografie, prípadne sa o ne opierajúc. Jedným z nich je teória kontinuity medzi přemyslovskými Čechami a Veľkomo-

¹⁴ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 82–86.

¹⁵ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 91–92.

¹⁶ MARCZALI, H.: *Magyarország története az Árpádok korában*, s. 59.

¹⁷ BARTONIEK, Emma: Az Árpádok trónöröklési joga. In: *Századok*. roč. 60, č. 9–10, 1926, s. 785–841; RUGONFALVI KISS, I.: Trónbetöltés és ducatus, s. 733–765, 849–868; RUGONFALVI KISS, István: Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban. In: *Századok*. roč. 63, 1929, s. 202–210; DOMANOVSKÝ, S.: Az Árpádok trónöröklési jogához, s. 49.

¹⁸ DEÉR, J.: *Pogány magyarság*, s. 126.

ravskou ríšou. Korene tejto predstavy skutočne môžu pochádzať zo stredoveku, avšak až z Kosmovej kroniky zo začiatku 12. storočia. Prvý historik Přemyslovcov nám zanechal príbeh úpadku Svätoplukovej Veľkomoravskej ríše.¹⁹ Tvrdí, že ríšu Moravanov zdedili čiastočne Česi, čiastočne Poliaci a Uhri, takže Veľkomoravská ríša prežívala ďalej v týchto štátoch. Samozrejme, Kosmom vymyslená teória translatio regni žila ďalej výlučne v českej dynastickej historiografii. Kroniky zo 14. storočia, Dalimilova a Pulkavova, nielenže prevzali, ale aj doplnili príbeh, v ktorom okrem ríše Moravanov pripadla Čechom aj moravská koruna.²⁰ Už v druhej polovici 20. storočia prebehli pokusy o dekonštrukciu teórie o veľkomoravskom pôvode a teórie kontinuity. František Graus úspešne preukázal, že motív translatio regni bol obľúbenou súčasťou literatúry 12. storočia,²¹ iní zase presvedčivo dokázali, že Kosmov príbeh slúžil v prvom rade na potvrdenie „anexie“ Moravy začiatkom 11. storočia.²² Tieto dekonštrukčné snahy mali len čiastočný úspech. Kosmom vytvorená teória o (veľko)moravsko-českej kontinuite sa ukázala natoľko úspešná, že dokázala vytvoriť symbiózu aj s marxisticko-leninskou historiografiou.²³ Aj moderná poprevratová česká medievistika bola len čiastočne ochotná sa od nej vzdialiť, príznačne kvôli inej teórii kontinuity.

¹⁹ *Eodem anno Zuatopluk rex Moravie, sicut vulgo dicitur, in medio exercitu suorum delituit et nusquam comparuit. Sed re vera tum in se ipsum reversus, cum recognovisset, quod contra dominum suum imperatorem et compatrem Arnolfum iniuste et quasi inmemor beneficii arma movisset qui sibi non solum Boemiam, verum etiam alias regiones hinc usque ad flumen Odram et inde versus Ungariam usque ad fluvium a Gron subiugarat penitentia ductus medie noctis per opaca nemine sentiente ascendit equum et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis Zober situm, ubi olim tres heremite inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio edificaverant ecclesiam. Quo ubi pervenit, ipsius silve in abdito loco equum interfecit et gladium suum humi condidit et, ut lucente die ad heremitas accessit, quis sit illis ignorantibus, est tonsuratus et heremitico habitu indutus et quamdiu vixit, omnibus incognitus mansit, nisi cum iam mori a cognovisset, monachis semetipsum quis sit innotuit et statim obiit. Cuius regnum filii eius paucis tempore, sed minus feliciter tenuerunt, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim Poloniensibus solo tenus hostiliter depopulantibus.* BRETHOLZ, Bertold (ed.): *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Lib. I. c. 14. In: *Monumenta Germaniae historica*. (ďalej len MGH) *Scriptores rerum Germanicarum*. (ďalej len SRG) Nova series 2. Berlin : Weidmann, 1923, s. 32–33.

²⁰ KRČMOVÁ, Marie (ed.): *Kronika tak řečeného Dalimila*. c. 24. Praha : Paseka, 2005, s. 47; EMLER, Josef (ed.): *Kronika Pulkavova*. In: *Fontes rerum Bohemicarum* (ďalej len FRB) V. Praha : Nákladem nadání Františka Palackého, 1893, s. 15–17.

²¹ GRAUS, František: Velkomoravská říše v české středověké tradici. In: *Československý časopis historický*. roč. 11, 1963, s. 289–305; GRAUS, František: Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa. In: *Historica* 10. 1965, s. 5–65.

²² WIHODA, Martin: Kosmas a Vratislav. In: *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*. Ed. Anna Pamprová, Dana Ražčíková, Libor Švanda et alii, Brno : Matice moravská, 2006, s. 367–381.

²³ Bez nároku na úplný výpočet prác: POULÍK, Josef (ed.): *Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit*. Praha : Academia, 1986; RATKOŠ, Peter (ed.): *Pramene k dejinám Velké Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968;

Takto sa napr. David Kalhous prostredníctvom hagiografie svätého Václava snaží preukázať, že Přemyslovci aspoň spočiatku ďalej udržiavali staromoravské tradície,²⁴ kým Martin Wihoda sa pokúšal pomocou sociálno-historickej teórie Otta Brunnera dokázať previazanosť medzi starou Moravou a Čechami 11. – 12. storočia, zdôrazňujúc kontinuitu stredných vrstiev staromoravskej spoločnosti 10. – 11. storočia.²⁵ Pri pohľade na teóriu vojvodstva Györgya Györffyho je badať, že Györffy predstavil svojrázny, autochtónny uhorský model, ktorý bol konkurencieschopný česko-moravským a iným slovanským teóriám o pôvode štátov, ktorých stredobodom bola „štátnosť“ Moravy, respektíve jej vzťah k českým dejinám.

Aj metodické východiská teórie vytvorenej Gyulom Kristóm sú odvodené z československej historiografie. V prvom rade československí a poľskí historici vytvorili v šesťdesiatych rokoch minulého storočia takzvaný stredo- a východoeurópsky model stredovekého štátu. Podstatou teórie pôvodne vypracovanej Františkom Grausom je zhruba toto: štruktúru regiónu stredovýchodnej Európy, konkrétne monarchií Přemyslovcov, Piastovcov a Arpádovcov v podstate charakterizovalo to, že moc panovníkov, opierajúcich sa v prvom rade o svoje hrady a ťažko ozbrojený sprievod, siahala okrem cirkevných majetkov aj na všetko a na každého. To, na rozdiel od západoeurópskeho modelu, prakticky neumožňovalo vznik žiadnej inej samostatnej mocenskej štruktúry.²⁶ Grausovu teóriu, stavajúcu na veľmi silnej panovníckej moci, ďalej rozvíjal začiatkom sedemdesiatych rokov minulého storočia jeho žiak Dušan Třeštík, respektíve Třeštíkova manželka poľského pôvodu Barbara Krzemieńska. Kniežaciu moc – a zároveň podstatu stredoeurópskeho modelu vládnej moci – sformulovali tak, že panovníci prostredníctvom špeciálneho systému zaopatrenia, pomocou beneficiárov udržiavali pod svojou kontrolou celú krajinu, respektíve hrady, a samotný systém financovali v prvom rade z príjmov z obchodu

TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997; TŘEŠTÍK, Dušan: Eine große Stadt der Slawen namens Prag. Staaten und Sklaven in Mitteleuropa im 10. Jh. In: *Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9–10. Februar 1999*. Hg. von Petr Sommer, Praha : Filosofia, 2001, s. 93–138.

²⁴ KALHOUS, David: *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450 – 1450. Vol. 19*. Leiden : Brill, 2012, s. 193–266.

²⁵ WIHODA, Martin: *Morava v době knížecí 906 – 1197*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010. Ku kritike Wihodovej knihy: BAGI, Dániel: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Egy új könyv margójára. In: *Aetas*. roč. 27, č. 4, 2012, s. 233–249.

²⁶ GRAUS, F.: Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten, s. 8–11.

s otrokmi prekvitajúceho v tejto oblasti v priebehu 11. storočia.²⁷ Třeštík sa dokonca usiloval dokázať, že tí, ktorí platili panovníkom daň (tributum), sa stali majetkom panovníka (ius utendi, ius abutendi).²⁸ Avšak na podloženie správnosti svojej teórie nedokázal ani on uviesť iný zdroj než ďalšiu pasáž Kosmovej kroniky, povest' o Libuši. V nej Čechov, búrjaci sa proti Libušinej matriarchát stelesňujúcej moci a želajúcich si voľbu kniežaťa, poučuje samotná kňažná o podstate kniežacieho práva. Skôr ako poslala po Přemysla, nového kniežaťa, upozorňuje Čechov na takmer neobmedzenú moc kniežat. A na to, čoho sa dočkajú poddaní, ak si zvolia nové, silné knieža.²⁹ Podľa prívržencov tohto názoru československej historickej vedy sa rovnaký model uplatnil aj na Morave od začiatku 11. storočia. Centrum (Praha) si postupne, krok za krokom podmanilo za perifériu považovanú celú Moravu, závažne tým obmedzujú, takmer zlikvidujú slobodným ešte aj právo na vlastníctvo.³⁰ Moc kniežat sa postupne rozšírila na všetky hradske obvody a takmer znemožnila vznik súkromných majetkov, ba dokonca súkromného vlastníctva. Aj novšia generácia českej medievistiky to spochybnila len čiastočne, nepopierajúc špeciálny, takmer už verejnoprávny vzťah medzi kniežatami a ranou šľachtou, ale vyzdvihujú, že úloha tejto ranej šľachty v politike spočívala na kniežatami darovaných súkromných majetkoch.

²⁷ TŘEŠTÍK, Dušan: K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy i lidí. In: *Československý časopis historický*. roč. 19, 1971, s. 537–564; TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIENSKA, Barbara: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století). In: *Československý časopis historický*. roč. 27, 1979, s. 113–130; TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: O modelech vývoje přemyslovského státu. In: *Český časopis historický*. roč. 105, 2007, s. 122–163.

²⁸ TŘEŠTÍK, D.: K sociální struktuře, s. 538–539, 555.

²⁹ *O plebs miseranda nimis, que libera vivere nescit, et quam nemo bonus nisi cum vita amittit, illam vos non inviti libertatem fugitis et insuete servituti colla sponte submittitis. Heu tarde frustra vos penitebit, sicut ranas penituit, cum ydrus, quem sibi fecerant regem, eas necare cepit. Aut si nescitis, que sint iura ducis, temptabo vobis ea verbis dicere paucis. Inprimis facile est ducem ponere, sed difficile est positum deponere; nam qui modo est sub vestra potestate, utrum eum constituatis ducem an non, postquam vero constitutus fuerit, vos et omnia vestra erunt eius in potestate. Huius in conspectu vestra febricitabunt genua, et muta sicco palato adhererebit lingua. Ad cuius vocem pre nimio pavore vix respondebitis: „Ita domine, ita domine“, cum ipse solo suo nutu sine vestro preiudicio hunc dampnabit et hunc obtruncabit, istum in carcerem mitti, illum precipiet in patibulo suspendi. Vos ipsos et ex vobis, quos sibi libet, alios servos, alios rusticos, alios tributarios, alios exactores, alios tortores, alios precones, alios cocos seu pistores aut molendinarios faciet. Constituet etiam sibi tribunos, centuriones, villicos, cultores vinearum simul et agrorum, messorum segetum, fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum. Filios vestros et filias in obsequiis suis ponet; de bubus etiam et equis sive equabus seu peccoribus vestris optima queque ad suum placitum tollet. Omnia vestra, que sunt potiora in villis, in campis, in agris, in pratis, in vineis, auferet et in usus suos rediget.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. I. c. 5. MGH SRG N. S. 2, s. 14.

³⁰ K poľským pomerom pozri MODZELEWSKI, Karol: *Organizacja gospodarcza państwa Piastowskiego: X–XIII wiek*. Wrocław: Ossolineum, 1975, s. 34–78.

Popri veľkom kniežacom majetku sa teda od raných čias objavil aj súkromný majetok.³¹ O tom svedčí listina (zachovaná však v neskoršom odpise), v ktorej istý Nemoj testamentárne zanecháva svoje majetky Vyšehradskej kapitule.³² Dôkazom životaschopnosti teórie vypracovanej Grausom, respektíve Třeštíkom je, že jej zdokonaľovateľ na nej trval ešte aj v roku 2007, pravda, v tom čase už doplnenej o novší obsahový prvok, čím sa prakticky vrátil ku klasickému hodnotovému systému českej historiografie. Podľa nej korene českého, a všeobecne stredo-východoeurópskeho rozvoja štátu vychádzajú z mocenských štruktúr ríše Karolovcov, ktoré sa zachovali sprostredkovaním Veľkomoravskou ríšou, a stali sa vzorom pre celú strednú Európu.³³ Na upresnenie pripomeňme, že Třeštík svojou novou teóriou, vypracovanou v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, odporoval aj svojmu predchádzajúcemu stanovisku. Ako bádateľ, znalý Kosmovej kroniky, bol totiž prvý, kto preukázal, že príbeh o Libuši nie je mytologickým trópom a beletristickou manierou, ale odráža zmyšľanie doby boja o investitúru. Zdôraznením „kniežacieho absolutizmu“ si Kosmas jednoducho želal vylúčiť zasahovanie rímsko-nemeckých panovníkov do voľby českých kniežat.³⁴

Čo sa týka druhej veľkej historiografickej predstavy o kráľovskom vojvodstve, je rovnako otáznne, či vojvodstvo bola čisto dynastická záležitosť. Proti teóriám znázorňujúcim vojvodstvo iba ako vnútornú vec panovníckej rodiny namietal už Elemér Mályusz, poukazujúc, že patrimoniálne kráľovstvo je umelou teóriou z 19. storočia, ktorá sa zrodila vo všeobecnej spoločenskej atmosfére po Viedenskom kongrese v roku 1815.³⁵ K tomu môžeme dodať nanajvýš len toľko, že autor teórie, Karl Ludwig von Haller (1768 – 1854), ktorý sa narodil a pôsobil vo Švajčiarsku, napísal svoju slávnu knihu o „náprave“ sústavy štátneho práva bez akýchkoľvek vážnejších právnych a historických vedomostí.³⁶ Jej hlavná myšlienka presne odrážala základné princípy nového európskeho politického systému, vypracované na Viedenskom kongrese. Dôkazom jeho prenikavého úspechu je, že myšlienka neochvejne prežíva v štátoprávno-

³¹ WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 142; KALHOUS, David: *Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmas von Prag. Zum Charakter der Macht des mittelalterlichen Fürsten*. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas* 14. Hg. von Jiří Macháček, Simon Ungerman. Bonn : Habelt, 2011, s. 673–674.

³² FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I.* (ďalej len CDB) Praha : Sumptibus comitiorum Regni Bohemiae, 1904 – 1907, s. 105–106, č. 100.

³³ TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J.: *O modelech vývoje*, s. 125.

³⁴ TŘEŠTÍK, Dušan: *Kosmova Kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha : Academia, 1968, s. 174–176.

³⁵ MÁLYUSZ, E.: *A patrimoniális királyság*, s. 37–49.

³⁶ HALLER, Karl Ludwig von: *Restauration der Staats-Wissenschaft, oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt I*. Winterthur : Steinerischen Buchhandlung, 1816.

historických syntézach.³⁷ A to aj napriek tomu, že sa novšiemu výskumu podarilo preukázať, že dedenie trónu nikdy nebola iba vnútorná záležitosť dynastie. Nástupníctvo a s tým súvisiace delenie majetku zaujímalo okrem priamo účastných v prvom rade veľmožov patriacich do sprievodu príslušníkov dynastie, ktorým nebolo ľahostajné ani to, kto spomedzi členov dynastie a čo zdedí z rodinného vlastníctva, keďže to mohlo zásadne ovplyvniť aj ich vlastné ďalšie osudy.³⁸

Avšak nezávisle od teórie patrimonialného kráľovstva, dodnes nebola zodpovedaná otázka, či nástupnícke právo, existujúce v rámci dynastie, mohlo mať nejakú úlohu v dejinách vojvodstva v 11. storočí. V tomto ohľade väčšina historikov odjakživa zastávala názor, že starodávne dedičné zriadenie uprednostňovalo najstaršieho príslušníka rodu pred ostatnými. Seniorát, ktorý podľa jednej z línií historiografie existoval ako súčasť nástupníckeho systému rozšíreného vo východnej a strednej Európe,³⁹ sa ešte v 11. storočí, práve pri delení krajiny medzi Arpádovcami, ocitol v protiklade k uprednostňovaniu priamych potomkov pred bočnou vetvou. A to viedlo ku konfliktom medzi členmi dynastie.⁴⁰ V tejto súvislosti možno teóriu, ktorú neskôr prijal György Györffy, odvodiť od Istvána Rugonfalviho Kissa, o tom, že vojvodstvo chránilo bratov, ktorí chceli dediť podľa starodávneho nástupníckeho princípu (*successio gradualis*), pred svojvôľou panovníkov podporovaných radami ich zahraničných manželiek a cudzozemských veľmožov. Takýmto spôsobom bolo samotné vojvodstvo v prenesenom význame nástupníckou inštitúciou.⁴¹ Seniorát ako právnu inštitúciu sa usiloval

³⁷ Pozri napríklad MEZEY, Barna: *Képviselő és alkotmány a középkori Európában*. Budapest : Rejtjel, 1998, s. 201, 206.

³⁸ BECHER, Mathias: *Dynastie, Thronfolge und Staatsverständnis im Frankenreich*. In: *Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*. Hg. von Walter Pohl, Veronika Wieser, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 198.

³⁹ LÜBKE, Christian: *Das östliche Europa*. München : Siedler Verlag, 2004, s. 290–322; FONT, Márta: *A keresztesy nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Budapest : Balassi, 2005, s. 169–210.

⁴⁰ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 21, 175–176, 104; TIMON, Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest : Politzer Zsigmond és Fia, 1902, s. 103; BARTONIEK, Emma: *A magyar királyválasztási jog a középkorban*. In: *Századok*. roč. 70, č. 9–10, 1936, s. 359–406; BARTONIEK, Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 8–11; ECKHART, Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest : Politzer Zsigmond és Fia, 1946, s. 80–82; GYÖRFFY, György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959, s. 137; GYÖRFFY, György: *István király*, s. 33, 376; DÜM-MERTH, Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest : Panoráma, 1977, s. 232–233; KRISTÓ, Gyula (Szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994 (ďalej len KMTL), s. 599 (autor István Tringli).

⁴¹ RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 747.

vyvrátiť už Sándor Domanovszky.⁴² Vážne argumenty proti nej sa objavili aj v novšej maďarskej medievistike. Attila Zsoldos upozornil na to, že uplatnenie dedičského práva dynastie bolo jediným skutočným nástupníckym poriadkom do konca 12. storočia.⁴³ Kornél Szovák poznal, že v priebehu 11. storočia ani seniorát, ani primogenitúra nemohli zohrávať prednostnú úlohu, pretože panovnícke právo na určenie nástupcu bolo postavené nad obe z nich.⁴⁴ Existencia alebo absencia seniorátu a primogenitúry, respektíve právno-inštitučných nástupníckych modelov je samostatnou otázkou, a žiadala by si porovnávaciu štúdiu aspoň na regionálnej úrovni. Vo všeobecnosti však môžeme poznamenať: v prvom rade by bolo nutné vyjasniť, čo možno považovať za právo v 11. storočí. Medzinárodným výskumom sa v uplynulých desaťročiach podarilo preukázať, že normatívna právna regulácia, ako aj zvykové právo prinajmenšom pred 13. storočím ustúpilo do úzadia pred systémom právnych vzťahov na slovnej báze, vzťahujúcim sa na jednotlivé prípady. „Právna prax“ nefungovala na základe vypracovaných normatívnych pravidiel, ale v každej situácii sa výsledok ústneho rokovania medzi dotýčnými stal dočasnou normou, a ak sa aj počas sporov strany odvolávali na nejaké „práva“, tie boli skôr len argumentmi slúžiacimi na vzájomné presvedčanie, nie skutočnými písanými právnymi predpismi.⁴⁵ To už vopred spochybňuje, či je možné hovoriť o akomkoľvek normatívnom práve v súvislosti s nástupníctvom. Na druhej strane je isté, že dedenie trónu nemohlo byť iba vnútornou záležitosťou dynastie. K úspešnému ustanoveniu panovníka bola potrebná dohoda a vyrovnanie sa s elitami okolo dynastie, čiže v nástupníctve zohrával oveľa väčšiu úlohu konsenzus vytvorený v aktuálnej situácii, než akýkoľvek iný činiteľ.

⁴² DOMANOVSKY, S.: Az Árpádok trónöröklési jogához, s. 51–52.

⁴³ ZSOLDOS, Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarországi története 1301-ig*. Debrecen : Csokonai Kiadó, 1997, s. 45.

⁴⁴ K tomu pozri štúdiu Kornéla Szováka v: *Képes krónika*. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél és Veszprémy László, az utószót írta, a függelék és az irodalomjegyzéket összeállította Szovák Kornél. Budapest : Osiris, 2004, s. 247.

⁴⁵ Vo vzťahu k ríši pozri VOLLRATH, Hannah: Herrschaft und Genossenschaft im Kontext frühmittelalterlicher Rechtsbeziehungen. In: *Historisches Jahrbuch* 102. 1982, s. 38; PATZOLD, Steffen: Königserhebungen zwischen Erbrecht und Wahlrecht? In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 58. 2002, s. 476. Vo vzťahu k Francúzsku 11. – 12. storočia pozri napr. WHITE, Stephen D.: *Custom, Kinship and Gift to Saints: The Laudatio Parentum in Western France 1050 – 1150*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2011, s. 70–71; WHITE, Stephen D.: Pactum... Legem Vincit and Amor Iudicium: The Settlement of Disputes by Compromise in Eleventh Century Western France. In: *The American Journal of Legal History* 22. 1978, s. 305.

II.

Historici sa usilovali nájsť odpoveď na otázku pôvodu kráľovského vojvodstva v dvoch smeroch. Ak chceme vedieť, čo vojvodstvo bolo, treba uplatniť dve hľadiská. Jedno hľadá analógie v podobných európskych štruktúrach a druhé sa zameriava na pramene dokazujúce existenciu kráľovského vojvodstva, z ktorých sa môžeme dozvedieť o tom, že Uhorsko sa v 11. storočí rozdelilo.

Čo sa týka možnosti jeho začlenenia do väčších modelov, už Gyula Kristó vo vyššie citovanej monografii o kráľovskom vojvodstve na rozdiel od Györffyho nenachádzal vzory vojvodstva v uhorských dejinách, ale v skorších a súvekých európskych javoch. Ním menované príklady sa vzťahujú na dobu merovejskej a karolskej dynastie, takisto sa týkali „vojvodstiev“ spravovaných Piastovcami a Přemyslovcami v 11 – 12. storočí.⁴⁶ Dokonca vo svojej práci o feudálnej rozdrobenosti zaradil tieto „vojvodstvá“ do troch odlišných skupín podľa toho, v akej forme existovali. Rozlišoval medzi podoblasťami vlastnenými členmi dynastie, podoblasťami ovládanými súkromnými majiteľmi a takzvanými sukcesívnymi regionálnymi vládami, ktoré vznikli kombináciou predošlých dvoch foriem.⁴⁷ Aj keď filozoficko-historické rámce, použité pre porovnávací model, medzitým stratili platnosť, niet pochýb o tom, že Gyula Kristó bol prvý, kto učinil z dejín vojvodstva 11. storočia predmet systematického porovnávacieho výskumu. Zásadnú správnosť jeho metódy potvrdzuje, že v medievistickom výskume, v medzinárodnom⁴⁸ i maďarskom,⁴⁹ bol poskytnutý priestor pre

⁴⁶ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 11–30.

⁴⁷ KRISTÓ, Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979, s. 23.

⁴⁸ LÜBKE, Ch.: *Das östliche Europa*, passim. Z hľadiska štrukturálnej analýzy historiografie, resp. písomníctva pozri ADAMSKA, Anna: The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia). In: *New Approaches to Medieval Communication*. Ed. Marco Mostert. With an Introduction by Michael Clanchy. Turnhout : Brepols, 1999, s. 165–190; ADAMSKA, Anna: The Study of Medieval Literacy. Old Sources, New Ideas. In: *The Development of Literate Mentalities in East-Central Europe*. Ed. Anna Adamska, Marco Mostert. Turnhout : Brepols, 2004, s. 13–47; KERSKEN, Norbert: Mittelalterliche Nationalgeschichtsschreibung im östlichen Mitteleuropa. In: *Mediævalia Historica Bohemica* 4. 1995, s. 147–170; KERSKEN, Norbert: Die Anfänge nationaler Geschichtsschreibung im Hochmittelalter: Widukind von Corvey, Gallus Anonymus, Cosmas von Prag, Gesta Hungarorum. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie* 2. Hg. von Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz, Stuttgart : Theiss, 2000, s. 863–867; KERSKEN, Norbert: Mittelalterliche Geschichtsentwürfe in Alt und Neuereuropa. In: *Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme*. Hg. von Jarosław Wenta. Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Nikołaja Kopernika, 1999, s. 111–134; VESZPRÉMY, László: *Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. MTA doktori értekezés.* (rukopis) Budapest 2007.

⁴⁹ V maďarskej historiografii pozri najmä FONT, M.: *A keresztény nagyhatalmak*, passim. K súbežnému výskumu vojvodstva a česko-moravských záležitostí pozri najnovšie KOSZTA,

regionálnu komparatívnu analýzu, dotýkajúcej sa oblasti pomenovanej po spoločnej dohode ako stredovýchodná Európa. Tak sa nám ponúka zaujímavá otázka, či sa dá porovnať raný systém rozdelenia moci Arpádovcov s okolitými, v prvom rade poľskými a českými modelmi a ak áno, tak do akej miery je porovnateľný a či je možné ho odsledovať aj z nejakej staršej, prípadne franskej štruktúry? Porovnanie, prinajmenšom na regionálnej úrovni, má aj ďalší, do veľkej miery praktický dôvod a to kriticky malý počet prameňov. Nie je potrebné podrobnejšie vysvetľovať, ako táto okolnosť vo veľkej miere sťažuje výskum raných etáp uhorských dejín.⁵⁰ V tomto ohľade poskytuje len málo útechy, že to všetko platí aj pre stredoveké poľské a české pramene, ktoré sú najvhodnejšie pre komparáciu s uhorskými.

To nás núti položiť si otázku, odkiaľ vieme o existencii vojvodstva. Odhliadnuc od hore citovaného zákona Kolomana, z ktorého sa dozvedáme len toľko, že kráľ aj vojvoda mali majetky, aj od nepočetných listinných prameňov, v ktorých sa sem-tam naraz objavujú králi a vojvodovia, máme k dispozícii v prvom rade rozprávacie pramene. Z nich je naším najdôležitejším prameňom Uhorská kronika, čiže Kronikárska skladba zo 14. storočia.⁵¹ Predovšetkým z nej poznáme okolnosti vzniku vojvodstva, boje o trón medzi vojvodami a kráľmi v druhej polovici 11. storočia a na začiatku 12. storočia. Maďarskej medievistike, opierajúc sa predovšetkým o údaje kronikárskej skladby, sa podarilo lokalizovať domnelé hlavné strediská vojvodstva. Nepotrebuje ďalšie vysvetlenie, akou stratou pre maďarskú medievistiku je, že kroniku zahrňujúcu udalosti uhorských dejín 11. storočia poznáme len z textového korpusu, ktorý sa nám zachoval v zopár textových súboroch. Obsahuje texty od druhej polovice 11. storočia postupne sa rozširujúce, respektíve dodatočne zmenené – interpolované a všetkými inými spôsobmi skrátené, rozšírené a rôzne zdeformované. Z toho vyplýva, že vo výskume Uhorskej kroniky hrali hlavnú úlohu v prvom rade dôkladné a podrobné filologické rozbor. Pomocou nich maďarská veda v skúmaní textu kronikárskej kompozície dosiahla za

László: A hradistei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 75. Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária, 2013, s. 403–426.

⁵⁰ VESZPRÉMY, L.: *Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink*, s. 8. Pozri aj KRISTÓ, Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest : Argumentum, 1994; KRISTÓ, Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest : Osiris, 2003.

⁵¹ DOMANOVSKY, Alexander (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I.* (ďalej len SRH) Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest : Nap Kiadó, 1999, s. 219–505.

posledné polstoročie veľmi významný pokrok.⁵² A môžeme len dúfať, že ďalšie filologické výskumy lepšie objasnia ďalšie otázky.

Popri v širokom zmysle chápanom gramatickom bádaní existuje aj iný – od neho zrejme neoddeliteľný, a predsa sľubujúci nové výsledky – spôsob prístupu výkladu kronikárskych textov. Európska medievistika dosiahla v uplynulých niekoľkých desaťročiach veľmi vážny pokrok v oblasti skúmania rozprávacích prameňov a politických konfliktov. Bádateľský záujem sa popri čisto textových kritikách čoraz dôraznejšie obracal na symbolický výklad príbehov. Príbehy v stredovekých rozprávacích prameňoch vykladala romantická, historizujúca a pozitivistická historiografia takmer doslova a z nich rekonštruovala hlavné udalosti národných dejín obdobia stredoveku. Od objavenia sa duchovných dejín (*Geistesgeschichte*), presadzovaných Wilhelmom Diltheyom (1833 – 1911), pokúšali sa historiografické prúdy 20. storočia dekonštruovať a podľa nových aspektov znova vyložiť obsah prameňov. V tomto ohľade sa najďalej dostal postmoderný prístup, ktorý sa objavil po druhej svetovej vojne a stal sa populárnym od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Pomocou metodického smeru zvaného „new philology“, ktorý študoval texty samé o sebe, nevšímajúc si ich historický kontext, sa bádateľom uplatňujúcim postmodernú metodológiu podarilo príbehy rozprávacích prameňov prakticky rozobrať na atómy, vyčleniac z nich dejiny, zbaviac ich spoločensko-historického kontextu, považujúc texty za jednoduché, aj samé o sebe jestvujúce jazykovo-štrukturálne útvary.⁵³ Nezávisle od smerov nikam nevedúcich, krajne deštruktívnych a nepotrebných pre medievistické výskumy, zrodili sa aj nové metodické inovácie, analyzu-

⁵² GERICS, József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1961; MÁLYUSZ, Elemér – KRISTÓ, Julius: *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum II. Commentarii I – II.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988; KRISTÓ, Gy.: *A történeti irodalom Magyarországon*, s. 8–22; VESZPRÉMY, László – SZOVÁK, Kornél: *Kronikák, Legendák, Intelmek. Utószó.* In: SRH II, s. 750–761; SZOVÁK, Kornél: In: *Képes krónika.* Fordította Bollók János, s. 239–254; THOROCZKAY, Gábor: *A magyar krónikairódom kezdetei.* In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban.* Szerk. Font Márta, Fedeleš Tamás, Kiss Gergely, Pécs : Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2010, s. 23–34; SZŐCS, Tibor: *A 14. századi krónikaszerkesztmény és 11. századi okleveleink.* In: *Fons.* roč. 14, č. 1, 2007, s. 59–95; VESZPRÉMY, László: *Korhűség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben.* In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére II.* Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest – Debrecen : Magyar Tudományos Akadémia, Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014, s. 809–824.

⁵³ Cieľom tejto štúdie nemôže byť detailné predstavenie jednotlivých postmoderných či iných bádateľských smerov. Ako veľmi prítiažlivý všeobecný prehľad pozri SPIEGEL, Gabrielle M.: *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography.* Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1997.

júce výklad prameňov pomocou skutočne nových a konštruktívnych metód. Bola to francúzska škola Annales, ktorá výrazne ovplyvnila aj povojnové generácie historikov a ktorá skúmala spoločensko-historické štruktúry z dlhodobého hľadiska, preukazujúc zmenu štruktúr pomocou prameňov. Povoynové západonemecké medievistické školy, počnúc Helmutom Beumannom, stavali do centra svojho bádania dejiny autorov naráčnych prameňov.⁵⁴ Gerd Althoff od začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia a časom aj viacerí členovia ním vedenej takzvanej münsterskej školy prišli so štúdiami s novým prístupom. Na jednej strane zužitkovali výsledky spoločensko-historického výskumu, ktorý prebiehal v historickej vede už od začiatku 20. storočia, a na druhej strane ako základ skúmania vyzdvihli preukázateľnú symbolickú komunikáciu. Podarilo sa preukázať, že rozprávacie pramene 9. – 12. storočia neboli kusými rozprávaniami, ale presne odrážali predstavy dobových gramotných elít o svete a svetovom usporiadaní okolo nich.⁵⁵ Stredoveké právo rozlišovalo medzi slobodnými a neslobodnými.⁵⁶ Určovalo právne postavenie dvoch veľkých vrstiev stredovekej spoločnosti, presnejšie tých, ktorí spadali do rozličných kategórií slobody. Popri tomto organizačnom princípe, či dokonca nezávisle od neho, existovala v prvom rade teologicky založená idea, ktorá rozdeľovala svet na tri (niekedy štyri) funkčné alebo vertikálne stavy a obyvateľov kresťanského sveta kategorizovala podľa funkcií zastávaných vo svete. Rozlišovala stav bojovníkov, modliacich sa a

⁵⁴ K predchádzajúcim pokusom v tejto oblasti pozri BEUMANN, Helmut: *Widukind von Korvei*. Weimar : Böhlau, 1950, s. 6–8; BEUMANN, Helmut: Die Historiographie des Mittelalters als Quelle für die Ideengeschichte des Königtums. In: *Historische Zeitschrift* 160. 1955, s. 451–453; GOETZ, Hans-Werner: *Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts. Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte* 19. Köln – Wien : Böhlau, 1984, s. 8–16. Sumárny prehľad moderných historiografických metodologických smerov pozri GOETZ, Hans-Werner: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*. Darmstadt : Primus, 1999.

⁵⁵ FICHTENAU, Heinrich: *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts. Studien über Denkart und Existenz im einstigen Karolingerreich*. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1984. K predstavám a problému pramennej kritiky pozri GOETZ, Hans-Werner: „Vorstellungsgeschichte”: Menschliche Vorstellungen und Meinungen als Dimension der Vergangenheit. Bemerkungen zu einem jüngeren Arbeitsfeld der Geschichtswissenschaft als Beitrag zu einer Methodik der Quellenauswertung. In: GOETZ, Hans-Werner: *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*. Hg. von Anna Aurast, Simon Elling et alii. Bochum : Winkler, 2007, s. 3–18.

⁵⁶ BOLLA, Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1998, s. 16–17; JÁNOSI, Monika: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 9. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1996, s. 67–130; ZSOLDOS, Attila: Szent István korának magyar társadalma. In: *Kisebbségkutatás* 9. 2000, s. 419–425; SOLYMOSI, László: Társadalom Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. Kristó Gyula, Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2001, s. 55–65.

pracujúcich. Avšak okrem týchto dvoch modelov poznáme aj tretie usporiadanie spoločnosti, ktoré upravovalo vzájomný vzťah slobodných v súlade s vertikálnym ordo. Tu môžeme rozlíšiť tri typy vzťahov: pokrvnú väzbu, účelový vzťah a hierarchicky podriadené a nadradené právne vzťahy. Základom všetkých troch kategórií bola amicitia, čiže priateľstvo, pojem zdedený zo staroveku, ktorý značil politické, sociálne a citové väzby. V stredoveku ho prechovávala kresťanská cirkev a existoval aj v merovejskej a karolovskej ére.⁵⁷ Gerd Althoff poukázal na to, že spoločenské vzťahy sa v karolovskej dobe, ale aj neskôr, zakladali na rovnosti,⁵⁸ ktorej zárukou bolo prisahou potvrdené priateľstvo.⁵⁹ To zaručovalo poriadok vládnci vo svete, dôveru verejnosti, a zároveň aj životaschopnosť spoločenských vzťahov. Tento systém sa v druhej polovici 11. storočia „dostal do krízy“ a zmenil sa. Podriadil si príbuzných a nepríbuzných a tak vznikla sieť vzťahov zakladajúca sa na novom druhu priateľstva, v ktorej hlavnú úlohu hrali hierarchické vzťahy.

Rozprávacie pramene teda poskytujú jasný obraz o spoločenskom poriadku, prežívajúcom v myslení dobových elít a tak ponúkajú aj istý podklad o systéme vzťahov medzi účastníkmi dejín, v tomto prípade medzi Arpádovcami.

Na dôkaz toho, že to nie je len nepodložený dohad, môžeme podrobiť dôkladnejšiemu rozboru 88. kapitolu kronikárskej kompozície, ktorá okrem iného podáva správu o tom, akým spôsobom si podelili krajinu Ondrej I. a jeho brat Belo. Kronika tu hovorí nasledovné: „Keď kráľ Ondrej stratil brata, poslal poslov do Poľska k svojmu druhému bratovi Belovi s láskyplným odkazom: »Kedysi sme spoločne znášali núdzu a útrapy, môj milý brat, teraz ťa prosím, nemeškaj, príď ku mne, aby sme sa mohli obaja rovnako deliť o radosť a spolu s radosťou sa deliť aj o bohatstvo krajiny. Okrem teba nemám iného dediča ani súrodenca; ty buď mojím dedičom, ty buď mojím nasledovníkom v kralovaní.« Belu tieto slová dojali a s celou svojou rodinou prišiel ku kráľovi. Keď ho kráľ uvidel, veľmi sa zaradoval, ba až zajasal, pretože sa mohol spoľahnúť na jeho

⁵⁷ EPP, Verena: *Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter*. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1999, s. 35–36; EPP, Verena: *Rituale frühmittelalterlicher amicitia*. In: *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Hg. von Gerd Althoff. Stuttgart : Jan Thorbecke, 2001, s. 11–24.

⁵⁸ ALTHOFF, Gerd: *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbildungen im frühen Mittelalter*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, s. 89–91.

⁵⁹ FRITZE, Wolfgang: Die Fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit. Ihr Wesen und ihre politische Funktion. In: *Zeitschrift für Savigny-Stiftung. Germanistische Abteilung*. 71. 1954, s. 74–125. K vzájomnému pomeru prisahy a moci pozri BECHER, Mathias: *Eid und Herrschaft. Untersuchungen zum Herrscherethos Karls des Großen. Vorträge und Forschungen. Sonderbände 39*. Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1993.

neoblomnosť a nepoddajnosť. Potom sa kráľ a jeho brat Belo poradili a rozdelili krajinu na tri časti: dve tretiny patrili kráľovskej výsosti, teda zostali v moci kráľa, jedna tretina pripadla do vlastníctva vojvodu Bela. Toto prvé rozdelenie Uhorska medzi vojvodami a kráľmi sa stalo ohniskom sváru a rozbrojov.⁶⁰

Samozrejme, problémy ihneď začínajú tým, že nevieme, kedy presne vznikol tento úryvok kroniky, a tak či sa môže považovať za hodnoverný prameň k dejinám vojvodstva. Už skoršia maďarská medievistika poukázala na to, že táto kapitola je určite interpolovaná. Sándor Domanovszky tušil, že za písomným zaznamenaním výjavu sa skrýval autor gest z obdobia svätého Ladislava, zachytávajúc tradíciu Belovej vetvy.⁶¹ Podľa Józsefa Gericcsa a Gyulu Kristóa mohol text vsunúť ten autor, ktorý v 91. kapitole kroniky pokarhal Ondreja I., že urobil Šalamúna kráľom.⁶² O interpolácii 88. kapitoly nemôžu byť ani podľa nášho názoru pochybnosti. Správu o prvom rozdelení krajiny mohol napísať iba autor, ktorému bolo jasné, že niečo také sa udialo aj neskôr. To skutočne odkazuje najskôr na dobu svätého Ladislava. Autor kroniky však umiestnil udalosti do širšieho kontextu, teda hovorí o vojnách, konfliktoch a vojvodoch, z čoho sa dá usúdiť, že zápis mohol vzniknúť aj po odstavení Álmoša a konečnom zrušení vojvodstva, čiže opisuje udalosti z pohľadu Kolomanovej doby. Aj podľa jednohlasného úsudku maďarského bádania, kronika alebo gesta z obdobia Kolomana v prvom rade rozprávajú o zápasoch vojvodov a Šalamúna, respektíve vláde svätého Ladislava.⁶³ A tak sa môžeme oprávnene domnievať, že úseky kronikárskej skladby zahŕňajúce aj 88. kapitolu zostavil, prípadne si objednal niekto, kto si bol dokonale vedomý, kedy sa začali rozbroje vojvodov a kráľov a čo bolo presnou príčinou sporov o trón.

⁶⁰ *Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: „Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 88. SRH I, s. 345. Slovenský preklad SOPKO, Július – LENGYELOVÁ, Tünde (eds.): *Viedenská maľovaná kronika. Chronica Picta. Marek z Káľtu*. Bratislava : Perfekt, 2016, s. 210.*

⁶¹ DOMANOVSZKY, S.: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, s. 49–50.

⁶² GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 82–83; KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi herceg-ség*, s. 67.

⁶³ GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 101; KRISTÓ, Gy.: *A történeti irodalom Magyarországon*, s. 8–22; SZOVÁK, K.: In: *Képes krónika*. Fordította Bollók János, s. 241–242; VESZPRÉMY, László: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez*. In: *Századok*. roč. 138, č. 2, 2004, s. 328–329.

Pre pochopenie pasáže 88. kronikárskej kapitoly je rozhodujúce tvrdenie v texte, ktoré rozdelenie krajiny považuje za príčinu rozbrojov medzi vojvodami a kráľmi. Neznámy kronikár tu charakterizuje udalosti pojmami *divisio regni* a *discordia*, ktoré sú pre tento príbeh klúčové.

Pojem *divisio regni* je dôležitý terminus technicus politického jazyka stredoveku, a je bezprostredne vyvoditeľný zo spisov Nového zákona. Podľa jedného príbehu pochádzajúceho pravdepodobne z logionu⁶⁴ a zachovaného v evanjeliu Matúša a Lukáša, vyčítali farizeji Ježišovi ohľadom jedného jeho zázraku, že diabla vedel vyhnat' z chorej ženy len pomocou Belzebuba,⁶⁵ na čo im Ježiš takto odpovedal: „Každé kráľovstvo vnútorne rozdelené spustne, a dom na dom sa zrúti. Ak aj diabol vyháňa diabla, ako by mohlo obstať jeho kráľovstvo? Hovoríte, že vyhánam zlých duchov pomocou Belzebuba. Ale ak ja vyhánam zlých duchov pomocou Belzebuba, čo pomocou ich vyhánajú vaši synovia? Preto oni budú vašimi sudcami. Ale ak ja vyhánam zlých duchov Božím prstom, potom je už vám nablízku Božie kráľovstvo.“⁶⁶

Primárnou oblasťou rozboru kronikárskeho príbehu je teológia. V rámci teológiu daných vymedzení dáva metafora „vnútorne rozdeleného kráľovstva“ v prvom rade odpoveď pre pochybovačov o schopnostiach Ježiša konať zázraky, a v širšom, dodnes platnom poňatí sa postoj farizejov stal jedným zo základných vzorov bohorúhania, respektíve neodpušiteľných hriechov spáchaných proti Duchu Svätému: veď tí, čo pochybovali o Ježišovi, priamo spochybňovali to, či je Božím poslom a Dávidovým synom.⁶⁷

Avšak pojem *divisio regni* bol na politickom dejisku až od vzniku barbarských kráľovstiev a kniežatstiev, v prvom rade vo Franskej ríši, kde sa stal činiteľom mocenskej organizácie počnúc vládou Merovejovcov.⁶⁸ Merovejovci a Karolovci sa usilovali na základe pokrvného práva zaopatriť každého mužského potomka dynastie v rovnakej miere z otcovského dedičstva. To sa mohlo uskutočniť len tak, že všetci dostali za dedičstvo

⁶⁴ KLEIN, Hans: *Das Lukasevangelium*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 411–417.

⁶⁵ *quidam autem ex eis dixerunt in Beelzebub principe daemoniorum eicit daemonia, et alii temptantes signum de caelo quaerebant ab eo*. Luk. 11, 15–16.

⁶⁶ *Omne regnum in se ipsum divisum desolatur et domus supra domum cadet. Si autem et Satanas in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ipsius? Quia dicitis in Beelzebub eicere me daemonia. si autem ego in Beelzebub eicio daemonia filii vestri in quo eiciunt ideo? Ipsi iudices vestri erunt. Porro si in digito Dei eicio daemonia profecto praevenit in vos regnum Dei*. Luk. 11, 17–20.

⁶⁷ SCHNACKENBURG, Rudolf: *God's Rule and Kingdom*. London : Palm Publishers, 1963, s. 251–260.

⁶⁸ Sührnne pozri KASTEN, Brigitte: *Königssöhne und Königsherrschaft. Untersuchungen zur Teilhabe am Reich in der Merowinger- und Karlingerzeit*. MGH Schriften 44. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1997.

približne rovnako veľké časti krajiny.⁶⁹ Ak možno veriť Františkovi Grausovi, tak korene tohto zvyku sa nenachádzajú v sakrálnosti Frankov. Frankovia, ktorí boli pokrstení až neskôr a už podľa katolíckeho rítu, si dlhú dobu držali pohanskú predstavu, že moc dynastie pramení z plodnosti panovníka, čiže čím viac právoplatných mužských potomkov vládne po zomrelom panovníkovi, tým bude mať dynastia väčšiu moc.⁷⁰ V každom prípade, či v *divisio regni* vidíme germánsky zvyk či pohanskú tradíciu, od Gregora Tourského vieme, že po smrti Chlodovika I. v roku 511 si už jeho synovia rozdelili krajinu medzi sebou nie podľa závetu svojho otca, ale na základe ich vlastnej dohody.⁷¹ *Divisio regni*, čiže prax rozdelenia krajiny, prežívala ďalej aj v ríši Karolovcov.⁷² Avšak v porovnaní s dobou Merovejovcov sa situácia natoľko zmenila, že, počnúc dedičskoprávnym nariadením Karola Veľkého z roku 806, sa delenie krajiny dialo v záвете, alebo vo vopred určenej zmluve.⁷³ Do 10. storočia trvajúca, takmer normatívna prax rozdeľovania krajiny však pre svoju povahu neprebíhala hladko. Bola zdrojom mnohých konfliktov. Typickými príkladmi sú prípady, keď sa niektorý syn zosnulého otca usiloval nezákonne získať moc nad časťou krajiny.⁷⁴ Ale odhliadnuc aj od spomínaných, nápadne protiprávných prípadov, delenie moci sprevádzali neustále spory a nedorozumenia, v prvom rade medzi otcami a synmi.⁷⁵ Prax *divisio regni* nakoniec zanikla na začiatku 10. storočia po nástupe saskej dynastie, keď ju, odvolávajúc

⁶⁹ ERKENS, Franz-Reiner: *Divisio legitima und unitas imperii. Teilungspraxis und Einheitsstreben in der Thronfolge in Frankenreich*. In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 52. 1996, s. 423–485; KASTEN, B.: *Königssöhne und Königsherrschaft*, s. 9–10.

⁷⁰ GRAUS, František: Über die sogenannte germanische Treue. In: *Historica* 1. 1959, s. 71–121.

⁷¹ *Defuncto igitur Clodovecho regi, quattuor filii eius ... regnum eius accipiunt et inter se aequalia dividunt*. KRUSCH, Bruno – LEVISON, Wilhelm (eds.): *Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 1. MGH Scriptores Rerum Merovingicarum* (ďalej len SRM) I/1. Hannover : Harrassowitz Verlag, 1951, s. 97.

⁷² KASTEN, B.: *Königssöhne und Königsherrschaft*, s. 138–198.

⁷³ V súvislosti s cisárovým testamentom pozri BORETIUS, Alfred – KRAUSE, Victor (eds.): *Capitularia regum Francorum*. MGH Capitularia I. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1883, s. 126–128, nr. 45. Pozri aj TRISCHLER, Matthias M.: Die „*Divisio regnorum*“ von 806 zwischen handschriftlicher Überlieferung und historiographischer Rezeption. In: *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*. Hg. von Brigitte Kasten, Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 2008, s. 193–258.

⁷⁴ *Chilpericus vero post patris funera thesaurus, qui in villa Brannacum ferant congregati, accepit et ad Francos utiliores petiit ipsusque muneribus mollitus sibi subdidit. Et mox Parisius ingreditur sedemque Childeberthi regis occupat; sed non diu ei a hoc licuit possedere; nam coniuncti fratres eius eum exinde repulerunt, et sic inter se hii quattuor, id est Charibethus, Gunthramnus, Chilpericus atque Sigiberthus, divisionem legitimam faciunt*. Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. X. c. 22. MGH SRM I/1, s. 152–153.

⁷⁵ KASTEN, B.: *Königssöhne und Königsherrschaft*, s. 11–13.

sa na jednotu ríše, úplne zakázali.⁷⁶ Tak sa po úpadku karolskej doby chápanie *divisio regni* prevzaté z Biblie rozšírilo o nový významový prvok. Biblické úslovie sa odvtedy stalo synonymom nesvornosti a rozporov v panovníckom rode a chaotickej vlády v krajine.⁷⁷ V tomto význame ho spomína ešte aj preambula slávnej Zlatej buly Karola IV.⁷⁸

Hoci necituje miesto v Biblii, predsa je možné sa odôvodnene domnievať, že aj 88. kapitola spomínanej kroniky chápala pojem *divisio regni* v zásade z dvoch pohľadov. Jeden z nich sa týka vzniku kráľovského vojvodstva. Avšak sa zdá, že principiálne – hospodárske a teritoriálne – rozdelenie moci bolo len jednou stránkou posudzovania bojov o trón kráľov a vojvodov. Vzájomný vzťah dvoch bratov, kráľova prosba, sľub, záznam o nástupníctve nasvedčujú tomu, že kronikára karhajúceho Ondreja a Bela aspoň rovnako zaujímala *discordia*, vznik rozporu a hašterenia medzi príbuznými, teda samotné konflikty a tí ľudia, predovšetkým príbuzní, ktorí stáli proti sebe.

Rozprávacie pramene uchovávajúce dejiny vojvodstva v prvom rade poukazujú na vzájomné vzťahy účastníkov konfliktov a zachytávajú zmenu tohto vzťahu. Mnohovravným je v tomto ohľade výraz *magna dilectio*, nachádzajúci sa vo vyššie spomínanej 88. kronikárskej kapitole. *Dilectio* je v teologickom význame slova jednou z foriem pojmu lásky *caritas*, pociťovanej voči Bohu a blížnemu, a zároveň jednou zo zastávok na ceste vedúcej k nej.⁷⁹ Už aj Alkuin učil, že *perfecta caritas* je najvyšším stupňom citov prechovávaných k Bohu a blížnemu. Aj z jeho listov vysvitá, že bez Krista niet dokonalej lásky.⁸⁰ Dôkaz o tom, že pojem *caritas* mohol byť súčasťou dobového spoločenského zmýšľania a mohol mu byť prisudzovaný rozhodujúci význam z pohľadu vnútorodinných

⁷⁶ K tomu pozri známu listinu Henricha I.: SICKEL, Theodor (ed.): *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. MGH Diplomata I. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1879 – 1884, s. 55–56, nr. 20; HLAWITSCHKA, Eduard: *Zum Werden der Unteilbarkeit des mitteleuropäischen Deutschen Reiches*. In: *Stirpis Regia. Forschungen zum Königtum und Führungsschichten im früheren Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze. Festgabe zu seinem 60. Geburtstag*. Hg. von Gertrud Thoma, Wolfgang Giese, Frankfurt am Main : Peter Lang, 1988, s. 247–259.

⁷⁷ Napríklad KURZE, Friedrich (ed.): *Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi*. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 50. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1890, s. 129; HOLTZMANN, Robert (ed.): *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*. MGH SRG N. S. 9. München : Monumenta Germaniae Historica, 1996, s. 488–490.

⁷⁸ FRITZ, Wolfgang D. (ed.): *Die Goldene Bulle Kaisers Karl IV. vom Jahre 1356*. MGH Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum separatim editi 11. Weimar : Böhlau, 1972, s. 44–45.

⁷⁹ Pozri EPP, V.: *Amicitia. Zur Geschichte*, s. 37–42.

⁸⁰ *Caritas igitur, quam Deus praecepit, duplex esse debet: id est Dei et proximi*. DÜMMLER, Ernst (ed.): *Alcuini sive Albini epistolae*. MGH Epistolae 4. Berlin : Weidmann, 1895, s. 95, nr. 51.

konfliktov, poskytuje scéna s Karitas z Hartvikovej legendy.⁸¹ Henrik Marczali považoval túto pasáž za neskorú interpoláciu,⁸² ale Józsefovi Gericsovi sa podarilo dokázať, že text bol už v pôvodnom znení legendy.⁸³ Avšak Emma Bartoniek úlohu Karitas v legende poňala alegoricky a jej výskyt v texte ako prejav vôle nižších spoločenských vrstiev.⁸⁴ Voči týmto konštatovaniam už Flórián Mátyás podotkol, že Bernoldova kronika,⁸⁵ poskytujúca správy o Šalamúnovi, dodáva inú chronológiu k oslobodeniu kráľa,⁸⁶ čo viedlo Gyulu Kristóa, odmietajúceho názory Emmy Bartoniek, k tomu, aby vo výjave videl skôr otázku legitimity a idoneity obdobia Kolomana.⁸⁷ Podľa našej mienky je výjav alegorický a časti vzťahujúce sa na Karitas jednoznačne odkazujú na zmierenie a nutnosť obnovy pôvodného vzťahu k Bohu a k nášmu blížnemu. Je teda pravdepodobné a opäť to pripomínáme, že v čase rozkvetu konfliktov medzi Arpádovcami, počas sporu Kolomana a Álmoša, prisudzovali zvláštny význam kvalite osobného vzťahu spoluvládncich bratov.

Otázku vojvodstva je teda vhodné skúmať v závislosti od vývoja vzťahu medzi príbuznými, pretože autori prameňov pripisovali týmto vzťahom veľký význam. Na tomto mieste je potrebné odhliadnuť od podrobného, všetko zahŕňajúceho vykreslenia tohto systému vzťahov.⁸⁸ Môžeme sa však domnievať, že aj skutočný význam *divisio regni*, vzťahujúci sa na rozdelenie krajiny a moci, závisel najmä od postoja účastníkov sporov o trón a ich vzájomných vzťahov. Chcel by som, paralelne s

⁸¹ *quadam inclusa iuxta ecclesiam Sancti Salvatoris in Bucan Sumliu, nomine Karitas, cuius vite percelebris tunc temporis opinio ferebatur, revelatione sibi celitus facta, regi mandavit eos incassum niti, non posse sanctum regis transferri pignora, donec Salomon a carcerali absoluto custodia, libera intulgentia preberetur.* BARTONIEK, Emma (ed.): *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* SRH II, s. 434.

⁸² MARCZALI, H.: *Magyarország története az Árpádok korában*, s. 134.

⁸³ GERIC, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 94.

⁸⁴ BARTONIEK, E.: *A magyar királyválasztási jog a középkorban*, s. 368.

⁸⁵ ROBINSON, Ian S. (ed.): *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054 – 1100.* MGH SRG N. S. 14. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2003, s. 465.

⁸⁶ MÁTYÁS, Flórián: *Chronológiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. Értekezések a történelmi tudományok köréből 19.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1899, s. 18.

⁸⁷ KRISTÓ, Gyula: *Legitimitás és idoneitás (Adalékok Árpád-kori eszméletörténetünkhöz).* In: *Századok*. roč. 108, č. 3, 1974, s. 594.

⁸⁸ Predovšetkým ide o problém prísah a ich porušenia, ako aj otázku podrobenia sa. K podrobeniu/podriadeniu sa pozri ALTHOFF, Gerd: *Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10 – 11. Jh.* In: *Frühmittelalterliche Studien* 23. 1989, s. 265–290. K uhorským pomerom pozri BAGI, Dániel: *Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávétése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai.* In: *Századok*. roč. 147, č. 2, 2013, s. 381–409.

podobnými príkladmi z dejín Piastovcov a Přemyslovcov, pojednať o čase vzniku vojvodstva a o kompetenciách vojvodskej moci.

III.

Najprv sa pozrime na otázku, kedy vzniklo vojvodstvo.

Pri krátkom pohľade späť na modely vojvodstva Györgya Györffyho a Gyulu Kristóa je potrebné krátko poznamenať, že ani neskorší výskum nedokázal dospieť ku konsenzu v otázke, kedy kráľovské vojvodstvo vzniklo. Niektorí historici odvodzovali jeho počiatky z dôb zaujatia vlasti,⁸⁹ avšak iní, oživujúc už skôr skoncipované názory v maďarskej historiografii,⁹⁰ kládli čas jeho vytvorenia do obdobia svätého Štefana.⁹¹ Naproti nim nebolo a nie je málo tých, ktorí, nezávisle od stanoviska Gyulu Kristóa alebo ho prijímajúc, datujú počiatky vojvodstva do obdobia Ondreja I.⁹² V tomto ohľade zaujali akési spoločné stanovisko Ákos Timon, Pál Engel a Márta Font. Podľa Timona a Engela je vojvodstvo z obdobia svätého Štefana,⁹³ prípadne ho môžeme sledovať už v 10. storočí,⁹⁴ avšak skutočnými mocenskými funkciami a jasnými, hmatateľnými kontúrami disponuje len od čias Ondreja I. a Bela. Podľa Máty Font neboli teórie Györffyho a Kristóa, napriek zdaniu, od seba vzdialené. Ani ona nepovažovala za nemožné, aby korene rozdelenia krajiny z doby Ondreja I. siahali do skorších čias, a že Ondrej iba obnovil už predtým existujúcu tradíciu, hoci zároveň konštatovala, že to nie je možné potvrdiť prameňom.⁹⁵ Napokon je tu potrebné spomenúť stanovisko Attilu Zsoldosa. Podľa neho siaha história majetkového komplexu vojvodov, podobne ako majetkového komplexu kráľovien, do obdobia svätého Štefana. Nachádzalo sa po celom území krajiny a patrilo členom rodiny nosiacim titul dux. Samotné pravidelné delenia krajiny začali v polovici

⁸⁹ HECKENAST, Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat* 53. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970, s. 38.

⁹⁰ MARCZALI, H.: *Magyarország története az Árpádok korában*, s. 59; RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 746.

⁹¹ SIMON, Péter V.: *A Nibelungének magyar vonatkozásai*. In: *Századok* roč. 112, č. 2, 1978, s. 322; TÖRÖK, József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Keresztény századok*. Budapest : Mikes Kiadó, 2002, s. 83.

⁹² SZÉKELY, György: *Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig*. In: *Magyarország története I.* Szerk. Molnár Erik, Budapest : Gondolat, 1971, s. 57; KOSZTA, László: *A nyitrai püspökség létrejötte (Nyitra egyháztörténete a 9–13. században)*. In: *Századok* roč. 143, č. 2, 2009, s. 257–318.

⁹³ TIMON, Á.: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, s. 115.

⁹⁴ ENGEL, Pál: *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895 – 1526*. London – New York : I. B. Tauris, 2001, s. 30–31.

⁹⁵ FONT, Márta: *A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora 970 – 1301*. In: *Magyarország története*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest : Akadémiai Kiadó, 2007, s. 68.

11. storočia (hoci delenie za Gejzu a Kopáňa môže byť považované za ich predobraz). Predsa len, počnúc od rozdelenia krajiny Ondrejom I. a Belom, vojvodovia získali väčšiu moc, lebo okrem im patriacim majetkom nadobudli moc aj nad jednou tretinou krajiny.⁹⁶ Ohľadom počiatkov vojvodstva je hneď nápadné, že v 88. kapitole kronikárskej kompozície hrá dôležitú úlohu konsenzus – Ondrej a Belo sa dohodli na rozdelení krajiny zo slobodnej vôle. Kronika to vyjadruje frázou *habito consilio*. V spojitosti s týmto výrazom zaujal Gyula Kristó stanovisko, podľa ktorého bolo do rozdelenia krajiny potrebné vtiahnuť aj kráľovskú radu pozostávajúcu z veľmožov zaujímajúcich sa o partikularizmus.⁹⁷ Niet pochyb, že veľmožov mohla zaujímať dohoda vznikajúca v rámci dynastie, nanajvýš je možné poznamenať toľko, že samotný dohovor sa týkal členov rodiny. Dohoda bola v podobných prípadoch nutná aj za vlády merovejskej a karolovskej dynastie. Jej absencia znemožnila rozdelenie moci. Bolo to tak po smrti kráľa Chlodovika I. v roku 511⁹⁸ alebo po smrti kráľa Chlotara I. v roku 561. U posledného zmieneného vysvitlo aj to, že jeho deti, pochádzajúce z rozličných manželstiev, si dovtedy nevedeli legálne krajinu rozdeliť, kým sa, po neúspešnej vzbure Chilpericha,⁹⁹ navzájom nedohodli.¹⁰⁰ Podobne ako pri dohode v rodine, bol konsenzus potrebný aj na prijatie závetu Karola Veľkého z roku 806, v ktorom cisár, ovplyvňujúc aj osudy budúcich generácií, vopred rozdelil krajinu medzi svojich potomkov. Udalosť poznáme z dvoch prameňov. Z *Annales regni Francorum* vieme, že závet bol vytvorený so zámerom zachovania mieru. Z príbehu sa ukazuje aj to, že obsah závetu musel byť známy v širšom okruhu, pretože naň prisahali aj veľmoži.¹⁰¹ A presný obsah samotného

⁹⁶ ZSOLDOS, A.: *Az Árpádok és alattvalóik*, s. 77.

⁹⁷ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 47.

⁹⁸ *Defuncto igitur Chlodovecho regi, quattuor filii eius, id est Theudoricus, Chlodomeris, Chilberthus atque Chlothacharius, regnum eius accipiunt et inter se aequa lantia dividunt.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 1. MGH SRM I/1, s. 97.

⁹⁹ *Chilpericus vero post patris funera thesaurus, qui in villa Brannacum ferant congregati, accepit et ad Francos utiliores petiit ipsusque muneribus mollitus sibi subdidit. Et mox Parisius ingreditur sedemque Chilberthi regis occupat.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 22. MGH SRM I/1, s. 152–153.

¹⁰⁰ *sed non diu ei a hoc licuit possedere; nam coniuncti fratres eius eum exinde repulerunt, et sic inter se hii e quattuor, id est Chariberthus, Gunthramnus, Chilpericus atque Sigiberthus, divisionem legitimam faciunt.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 22. MGH SRM I/1, s. 153.

¹⁰¹ *Illisque absolutis conventum habuit imperator cum primoribus et optimatibus Francorum de pace constituenda et conservanda inter filios suos et divisione regni facienda in tres partes, ut sciret unusquisque illorum, quam partem tueri et regere debuisset, si superstes illi eveniret. De hac partitione et testamentum factum et iureiurando ab optimatibus Francorum confirmatum, et constitutiones pacis conservandae causa factae, atque haec omnia litteris mandata sunt et Leoni papae, ut his sua manu subscriberet, per Einhardum missa. Quibus pontifex lectis et adsensum praeibuit et propria manu subscripsit.* PERTZ, Georg Heinrich

závetu, našťastie, zachovali kapituláre karolovskej doby. Tak je možné presne vedieť, že Karol Veľký sa v záвете rozhodoval o konkrétnych územiach, ktorým uviedol aj presné hranice a dôležitejšie strediská. Do závetu zahrnul nielen svoje deti, ale aj ich potomkov, zakladajúc tým svojrázny dedičský poriadok v karolovskej ríši.¹⁰² Aj rodinné delenia saskej dynastie si vyžadovali konsenzus. Henrich I. vystavil v roku 929 listinu, ktorou sa postaral o rodinné majetky, ktoré zanechal svojej manželke.¹⁰³ Skorší výskum videl v listine akýsi raný rodinnoprávny zákon (*Hausordnung*), ktorý zároveň upravoval aj nástupníctvo. Neskôr sa však podarilo dokázať, že Ota mohol jeho otec určiť k vláde už oveľa skôr, čo vylučuje možnosť, aby toto bol dôvod vydania listiny.¹⁰⁴ Listina hovorí skôr o urovnaní rodinných majetkov a jej text nespomína ani Thankmara, Henrichovho syna z prvého manželstva, a ani Otovho brata Henricha. Máme dôkazy, že dotčení zavrhovali nariadenia dokumentu. Oto I. ihneď po nástupe k moci zopakoval príkaz svojho otca a dal svojej matke k dispozícii Quedlinburg so všetkým jeho príslušenstvom a práva na tento hrad zabezpečil aj svojim potomkom.¹⁰⁵ Je pravdepodobné, že so vzniknutou situáciou nemohol byť spokojný ani Thankmar, ani Henrich. Od Widukinda vieme, že sa Thankmar veľmi urazil, keď nemohol získať uvoľnenú Merseburskú marku, ale Oto I. ju daroval, hoci Thankmar chcel majetok získať z dôvodu pokrvného príbuzenstva.¹⁰⁶ Henrich si zas viacerými vojnami vynútil, aby dostal Lotrinsko. Tento príklad z dejín saskej dynastie je dôkazom toho, že majetkové delenia, z ktorých vynechali rodinných príslušníkov, viedli k sporom, ktoré sa dali urovnať iba obnovením konsenzu. Ďalším príkladom je spor Knuta Veľkého s bratom Haralda Svenssona, ktorý po smrti ich otca zdedil dánsky trón. Detailnú správu o spore podávajú *Skutky kráľa Knuta* (*Cnutonis regis gesta*). Knut žiadal svojho brata, aby sa s ním podelil o Dánsko, považované za dedičstvo, čo

(ed.): *Annales Regni Francorum*. Inde ab a. 741 usque ad a. 821., ad a. 806. MGH SRG 6. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1895, s. 121.

¹⁰² Úplný text závetu pozri *Capitularia regum Francorum*. MGH Capitularia I, s. 126, nr. 45.

¹⁰³ *placuit etiam nobis domum nostram deo opitulante ordinaliter disponere. Quapropter legali moderatione, assistantibus a fidelibus nostris; cum consensu et astipulatione filii nostri Ottonis et episcoporum procerumque et comitum petitione dulcissimae coniugi nostrae Mahthildae potestativa manu tradimus et donamus quicquid propriae hereditatis in praesenti videre habemur in locis infra nominatis – haec enim sunt: Quitilingaburg Palidi, Nordhuse, Gronaa, Tuterstetie – cum civitatibus et omnibus ad praedicta loca pertinentibus in ius proprium concessimus*. Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. MGH Diplomata I, s. 56, nr. 20.

¹⁰⁴ LAUDAGE, Johannes: *Otto der Große*. Stuttgart : Pustet, 2005, s. 105.

¹⁰⁵ Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. MGH Diplomata I, s. 90, nr. 1.

¹⁰⁶ HIRSCH, Paul – LOHMANN, Hans-Eberhard (eds.): *Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri III*, Lib. II. c. 9. MGH SRG 60. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1939, s. 70.

Harald rozhodne odmietol.¹⁰⁷ Vyjednávane, ktoré pravdepodobne prebiehalo formou rokovania,¹⁰⁸ skončilo bezvýchľadne. Gesta boli napísané už s vedomím, že kvôli predčasnej smrti Haralda sa krajina napokon dostala do rúk Knuta. Podľa neznámeho historika Harald a Knut uzavreli dohodu a preto sa nedokázali podeliť o otcovské dedičstvo a moc. S podobnou situáciou sa stretávame v Kyjevskej Rusi. Jaroslav Múdry rozdelil v závete svoju ríšu medzi svojich synov. Synovia boli teda nútení dospieť ku konsenzu o otcovskom dedičstve.¹⁰⁹ To je zaujímavé už len preto, lebo v tomto prípade karolovsko-otonskú organizáciu moci nemôžeme považovať za vzor.

Viacero generácií poľských a českých (československých) vedcov sa pokúsilo nájsť počiatky dynastického rozdelenia moci v 10. alebo aj 9. storočí, avšak je veľavravné, že všetky najstaršie, z prameňov známe pokusy Piastovcov a Přemyslovcov o rozdelenie krajiny sa objavujú až v druhej polovici 11. storočia a mysliteľné boli len v konsenzuálnej forme. U Piastovcov sa prvá takáto príležitosť naskytla okolo roku 1097. Knieža Vladislav Herman mal z dvoch manželstiev dvoch synov. Nedokázali sa dohodnúť na spravovaní krajiny a ešte za svojho života podelil krajinu medzi nich a seba.¹¹⁰ Neskôr svoje nariadenie spresnil.¹¹¹ O rozdelení

¹⁰⁷ *Est quidem quod mihi facies, si non gloriae mae invides, ut dividas mecum regnum Danorum, meam scilicet hereditatem quam solus tenes ... Haroldus rex audito quod noluit, his fratrem verbis excepit: Gaudeo, frater, de tuo adventu, habeoque gratias tibi quod me visitasti, sed est grave auditu quod loqueris de divisione regni. Hereditatem quam mihi pater te laudante tradidit, guberno, tu vero hac maiorem amisisti doleo, teque iuvare paratus, regnum meum partiri non sustinebo.* PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Cnutonis regis Gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho sancti Bertini*, Lib. II. c. 2. MGH SRG 22. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1865, s. 11–12.

¹⁰⁸ *Talibus aliisque diversis sermonibus colloquentes, convivisque regalibus convivantes, aliquanto tempore simul manserunt.* Cnutonis regis Gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho sancti Bertini, Lib. II. c. 2. MGH SRG 22, s. 12.

¹⁰⁹ DIMITRIEV, Lev Alexandrovič – LICHÁČEV, Dmitrij Sergejevič (eds.): *Povest' vremennyh let. Pamiatniki literatury Drevnej Rusi XI – načalo XII veka*. Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1978, s. 175–176. Pozri FONT, Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest : Balassi, 1998, s. 45.

¹¹⁰ *Unde pater. meschio quid suspicans, confestim inter eos regnum divisit, sed de manu tamen sua sedes regni principales non dimisit.* MALECZYŃSKI, Karol (ed.): *Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, Lib. II. c. 7. In: *Monumenta Poloniae Historica*. (ďalej len MPH) Nova series 2. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1952, s. 77. Maďarsky pozri BAGI, Dániel (ed.): *Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*. (ďalej len Gall Névtelen) Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. A verseket fordította Jankovits László. Budapest : Argumentum, 2007, s. 168.

¹¹¹ *Post obitum quidam meum Zbigneus cum hoc, quod habet, Mazouiam simul habeat, Boleslaus vero, legitimus filius meus, in Wratislaw et in Cracou et in Sandomir sedes regni principales obtineat.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 8. MPH N. S. 2, s. 78; Gall Névtelen, s. 169.

krajiny medzi Vladislava Hermana a jeho synov vie (datované len k úmrtiu kniežaťa v roku 1102) Kosmas¹¹² a pravdepodobne vďaka Kosmasovi aj kronika Analistu Saxa napísaná v polovici 12. storočia.¹¹³ Kosmova kronika zachovala takzvaný závet českého kniežaťa Břetislava I. z roku 1055. V ňom sa umierajúci knieža rozhodol o spôsobe nástupníctva.¹¹⁴ Podľa Kosmovho opisu Břetislav vyhradil na delenie Moravu. Podstatným prvkom tohoto delenia bola dohoda medzi členmi rodiny.

Domnievam sa, že existencia konsenzu, prípadne jeho absencia, je kľúčom k času vzniku stredo-východoeurópskych vojvodstiev. K dohode medzi Ondrejom a Belom sa vracali ako ich synovia, tak aj Belovi vnuci Koloman a Álmoš, prípadne pri občasnom oživení spoločnej vlády boli potrebné nové dohody založené na konsenze. Dohodu Piastovcov z roku 1097, zrejme založenú na dohovore Hermana a jeho synov, bolo náročné presadiť už po smrti Hermana. Zbigniew a Boleslav sa pohádali nad nepochovaným telom ich otca o rozdelení krajiny a pokladnice. Len vďaka sprostredkovaniu hniezdnenského arcibiskupa boli ochotní dodržať to, čo sľúbili ešte za života zosnulého otca.¹¹⁵ Aj súčasníci videli zhoršenie vzťahu oboch bratov. Zdá sa, že konsenzus hral hlavnú úlohu aj v štatúte regulujúcom postavenie moravských Přemyslovcov. Neskoršie dianie

¹¹² *Anno dominice incarnationis MCII. Wladizlaus dux Polonie habens duos filios, unum de concubina progenitum, nomine Izbigneu, alterum ex Iuditha Wratislai regis filia editum, nomine Bolezlaum, hos inter suum regnum dividit per medium.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 16. MGH SRG N. S. 2, s. 178–179.

¹¹³ *His temporibus obiit Uuladzizlaus dux Polonie habens duos filios, unum de concubina dictum Spigneu, alterum ex Iuditha sorore ducis Boriuoy nomine Bolezlaum, quibus regnum suum divisit per medium.* NASS, Klaus (ed.): *Annalista Saxo*. MGH Scriptores (ďalej len SS) 37. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2006, s. 311.

¹¹⁴ *Quia me mea fata vocant et atra mors iam pre oculis volat, volo vobis assignare et vestre fidei commendare, qui post me debeat rem publicam gubernare. Vos scitis, quia nostra principalis genealogia partim sterilitate partim pereuntibus in immatura etate me usque ad unum fuit redacta. Nunc autem, ut ipsi cernitis, sunt mihi a Deo dati quinque nati, inter quos dividere regnum Boemie non videtur mihi esse utile, quia omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. Quia vero ab origine mundi et ab initio Romani imperii et usque ad hec tempora fuerit gratia rara, testantur nobis exempla rata. Nam Cain et Abel, Romulus et Remus et mei attavi Bolezlaus et sanctus Wenczelus si spectes quid fecerint fratres bini, quid facturi sunt quini? Hos ergo quanto potiores ac potentiores intueor, tanto mente presaga peiora augurior. Heu mens semper pavida genitorum de incertis fati natorum. Unde providendum est, ne post mea fata aliqua inter eos oriatur discordia propter obtinenda regni gubernacula. Quade rogo vos per Dominum et obtestor fidei vestre persacramentum, quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natus summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu. Credite mihi, nisi monarchos hunc regat ducatum, vobis principibus ad iugulum, populo ad magnum deveniet damnum.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 13. MGH SRG N. S. 2, s. 102.

¹¹⁵ *sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fideli mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 21. MPH N. S. 2, s. 107.

dokazuje, že v priebehu 11. storočia sa naň v konfliktných situáciách aj viackrát odvolávali ako na dohovor v rámci rodiny.

Ak do stredobodu stavíme existenciu alebo absenciu dohovoru, tak pri návrate k otázke, či vojvodstvo Arpádovcov z 11. storočia má staršie korene alebo predobrazy, môžeme konštatovať nasledovné. Odhliadnuť môžeme od titulu dux Ruizorum kráľoviča Imricha, za ktorým sa pravdepodobne nachádza poverenie od otca a k tomu prislúchajúce majetky.¹¹⁶ Henrich III. počas svojej výpravy proti Samuelovi Abovi v roku 1042 obsadil deväť uhorských hradov. Z Henrichovej vôle sa vlády nad obsadeným územím ujal niektorý fratrueus svätého Štefana. Pri dosadení Štefanovho príbuzného celkom určite chýbal konsenzus.¹¹⁷ Výskum dodnes nedokázal dospieť ku konsenzu v otázke, či osobou vybranou Henrichom III. bol Ondrej,¹¹⁸ Belo¹¹⁹ alebo niekto iný.¹²⁰ Novšia slovenská historiografia však využíva tento príbeh v prvom rade na potvrdenie toho, že Nitrianske vojvodstvo existovalo už skôr. Nech už osobou podporovanou Henrichom III. bol ktokoľvek, za svoje krátke panovanie mohol vďačiť len rímsko-nemeckému panovníkovi. Tento prípad vôbec nebol ojedinelý. Od Wipa vieme, že Konrád II. si rovnako počínal v spore o trón medzi Meškom II. a jeho bratmi.¹²¹ A taktiež on už o rok skôr umožnil, aby sa český knieža Oldřich mohol vrátiť z vyhnanstva a následne rozdelil Čechy medzi ním a Jaromírom.¹²² Zasahovanie ríše do záležitostí

¹¹⁶ ZSOLDOS, Attila: Szent Imre herceg. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. Kerny Terézia, Székesfehérvár : Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2007, s. 20–23.

¹¹⁷ *Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit.* OEFELE, Edmundus Frh. v. (ed.): *Annales Altahenses Maiores*, ad a. 1042. MGH SRG 4. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1979, s. 32.

¹¹⁸ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 82–83; JASIŃSKI, Kazimierz: *Rodowód pierwszych Piastów*. Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2004, s. 145.

¹¹⁹ SZÉKELY, György – BARTHA, Antal (Szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1984, s. 839–840; VARGA, Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München : Ungarisches Institut, 2003, s. 106.

¹²⁰ STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo: počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Veda – Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 258–259.

¹²¹ *Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit.* BRESSLAU, Harry (ed.): *Wiponis Opera*, c. 29. MGH SRG 61. Hannover – Leipzig : Hahnsche Buchhandlung, 1915, s. 49.

¹²² *Ubi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ductus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit.* PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Annales Magdeburgenses*, ad a. 1031. MGH SS 16. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1859, s. 170.

dynastií vládnuvúcich v okolitých krajinách pokračovalo aj neskôr a to nielen v stredovýchodnej Európe. Henrich III. podobnými spôsobmi usporadúval spory medzi panovníkmi Dolného a Horného Lotrinska.¹²³ Ďalej je pochybné, či je možné považovať vystupovanie Kopáňa za predobraz vojvodstva. V Čechách bol na konci 10. storočia jeden podobný prípad, keď české knieža Boleslav II. obsadil územia Slavníkovcov a rodinu až na pár výnimiek vyvraždil.¹²⁴ Starší výskum považoval Slavníkovcov za kniežací rod konkurujúci Přemyslovcom a poukázal na to, že je ťažké sa rozhodnúť, či to bol spor dvoch osobitných kmeňov, alebo dvoch rodov v rámci jedného kmeňa.¹²⁵ Avšak novšie výskumy preukázali, že boli príbuznými v rámci přemyslovskej dynastie. Navyše možno predpokladať, že kvôli svojej pozícii v rodine získali ešte v čase kniežat'a Boleslava I. (Ukrutného) tie majetky, ktoré potom v roku 995 stratili.¹²⁶ Presné okolnosti ich tragédie nepoznáme. Svätovojeťská legenda zachytávajúca správy o tejto udalosti, hoci vznikla v úplnom závere 10. storočia, prípadne na začiatku 11. storočia, bola nevyhnutne zaujatá. O Slavníkovcoch sa nedozvedáme objektívne informácie ani z Kosmovej kroniky zo začiatku 12. storočia. Kronikár sa usiloval posudzovať činy prvej generácie Přemyslovcov natoľko opatrne, že vyvraždenie Slavníkovcov pripísal na účet comesov. Avšak aj keby sme Slavníka zbavili trópmi vyjadrenej úcty, ktorá mu ako otcovi svätého mučeníka náleží, aj tak by Slavník, od ktorého pochádza pomenovanie rodiny, nemohol disponovať nevýznamnou mocou v Čechách v druhej polovici 10. storočia.¹²⁷ Avšak ním vlastnené územia mohli byť skôr súkromnými majetkami, náležiacimi rozličným vetvám rodiny, než akési kniežatstvo disponujúce samostatnou mocou. A tak môžeme, opierajúc sa o túto analógiu, opatrne predpokladať, že Kopáňom ovládané územie nazývané vojvodstvom sa môže považovať za predobraz vojvodstva vznikajúceho v polovici 11. storočia

¹²³ Annales Altahenses Maiores, ad a. 1046. MGH SRG 4, s. 41; WEINFURTER, Stefan: *Das Jahrhundert der Salier (1024 – 1125)*. Stuttgart : Thorbecke, 2004, s. 107.

¹²⁴ *Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum. Nam sub quadam festiva die furtim irrumpunt urbem Lubic in qua fratres sancti Adalberti ... assistebant sacris missarum sollempniis festa celebrarent. At illi ceu lupi immanes urbis menia irrumpentes ... quatuor fratribus sancti Adalberti cum omni prole ante ipsum altare decollatis urbem comburunt.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. I. c. 29. MGH SRG N. S. 2, s. 53.

¹²⁵ FONT, Márta (Szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén 900 – 1453*. Pécs : Pécsi Tudományegyetem, 2009, s. 90.

¹²⁶ TRĚŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 89. Pozri ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 40.

¹²⁷ *erat vir Zlaunic nomine, potens in honore et divitiis ... vir magnus inter cunctos eius terre habitatores.* KARWASIŃSKA, Jadwiga (ed.): *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior*, c. 1. MPH N. S. 4/1. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962, s. 4.

nanajvýš z pohľadu sporov o trón, v žiadnom prípade z pohľadu rozdelenia krajiny na základe konsenzu.

Je teda pravdepodobné, že počiatky vojvodstva nie je možné datovať pred dohodu Ondreja I. a Bela, ku ktorej sa vracali aj ich potomkovia, v rokoch 1063 – 1064 Šalamún a Gejza a okolo roku 1095 Koloman a Álmoš. To znamená, že rozdelenia krajiny, nech mali akýkoľvek územný rozsah, záviseli v prvom rade od vzťahu rodinných príslušníkov a konsenzu medzi nimi.

Ak chceme poznať rozsah vojvodstva a jeho funkciu, treba postaviť do centra pozornosti dohodu členov rodiny a vzťahy medzi nimi. Pozoruhodné je, že ani 88. kronikárska kapitola, ani kronikárske správy o neskoršej obnove vojvodstva presne neprezrádzajú, aké majetky sa dostávali do vlastníctva vojvodov. V súvislosti s obnovami vojvodstva v 11. storočí sa v prípade Gejzu dozvedáme len toľko, že ho nahovorili, nech prijme vojvodstvo a vojvodskú moc, ktorú mal už jeho otec¹²⁸ a Koloman odovzdal vojvodstvo svojmu bratovi v jeho celistvosti (plenarie).¹²⁹ Keďže pramene nespomínajú, na ktorých konkrétnych územiach sa Ondrej a Belo dohodli, naša historiografia, na základe údajov z kroník a iných prameňov, viažucich sa k miestam pobytu a činnosti vojvodov, sa usilovala nájsť hlavné strediská vojvodstva a zistiť, kde v Karpatskej kotline sa vojvodstvo nachádzalo, ktoré územia zahŕňalo, a z koľkých osobitných častí pozostávalo. Počas pokusov o jeho rekonštrukciu, ktoré sa vzťahovali na územný rozsah a geografické umiestnenie kráľovského vojvodstva a na určenie počtu vojvodstiev, sa od 19. storočia zrodilo mnoho navzájom si odporujúcich hypotéz.

Staršia maďarská historiografia síce predstavovala územne odlišné modely, avšak vo vojvodstve 11. storočia videla jedno súvislé územie.¹³⁰ To dnes prijíma už len slovenská medievistika.¹³¹ Povojnová historiografia viazala vojvodstvo na dve alebo tri strediská. György Györffy, ako sme už spomenuli, rátal s tromi (Bihar, Nitra, hrad Krašov) a Gyula Kristó s dvomi (Bihar, Nitra).¹³² V podobnom duchu zaujali stanovisko Márta Font, László Koszta a Attila Zsoldos, ktorí sa domnievali, že kráľovské vojvodstvo mohlo pozostávať z dvoch väčších blokov, ktoré

¹²⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 97. SRH I, s. 362.

¹²⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 142. SRH I, s. 420.

¹³⁰ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 96–97; KARÁCSONYI, J.: *A magyar nemzet áttérése*, s. 171; HÓMAN, B. – SZEKFÜ, Gy.: *Magyar történet I*, s. 258; RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 747.

¹³¹ HOMZA, Martin: *Dzieje wczesnośredniowiecznego Spisza*. In: *Historia Scepusii I*. Ed. Martin Homza, Stanisław A. Sroka, Bratislava – Kraków : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, s. 137 a mapa č. 3.

¹³² KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 90–92.

sa rozprestierali okolo Nitry a Biharu. László Koszta však nevyhlásil, že by Kovin a Krašov mohli tiež nejakým spôsobom patriť ku kráľovskému vojvodstvu.¹³³ Attila Zsoldos naposledy zhrnul viacero argumentov v prospech toho, že vojvodstvo síce pozostávalo z dvoch väčších blokov, no zo začiatku zahŕňalo Biharsko a územie päťkostolskej diecézy (čiže východnú časť južného Zadunajska) a len neskôr, prostredníctvom výmeny majetkov Šalamúna a Gejzu, sa súčasťou vojvodstva stalo Nitriansko.¹³⁴ S dvomi strediskami rátať aj József Török, hoci zároveň predpokladal, že Ondrej zlúčil dve predošlé vojvodstvá, ponechajúc ich strediská.¹³⁵

Napriek všetkému vynaloženému úsiliu viacerých generácií našej historiografie sa teda nikomu nepodarilo dospieť k úplne presnému a uspokojivému výsledku. Je však možné s istotou tvrdiť, že vojvodstvo súviselo s komitátnym usporiadaním. A aj keď nevlastnilo celé komitáty, môžeme sa domnievať, že v istých komitátoch mohli byť županmi ľudia vojvodov. V spojitosti s územnou štruktúrou vojvodstva je isté, že v spoločnej podmnožine rozličných teórií sa vždy objavujú dva názvy: Bihar a Nitra.

Absencia presnejšieho geografického ohraničenia vojvodskej moci je vážnym nedostatkom už len preto, lebo tak ako na základe skorších, tak aj súdobých analógií s uhorskými udalosťami môžeme usúdiť, že v prípade územného rozdelenia moci sa zúčastnení usilovali o presné vymedzenie a pomenovanie území, ktoré si delili. Tak tomu bolo aj vo vyššie spomenutých prípadoch z merovejského¹³⁶ a karolovského obdobia.¹³⁷ Avšak nemusíme brať do úvahy len takéto všeobecné a časovo veľmi vzdialené príklady. Gesta Galla Anonyma s takmer rigoróznou presnosťou napísali, kto a aké územia v deleniach krajiny z roku 1097 a po ňom nasledujúcich získal. Podobne precízne informuje aj Kosmas o územiach, ktoré sa dostali do vlastníctva premyslovských kniežat na Morave.¹³⁸ Dokonca ešte aj závet Jaroslava Múdreho dbal s dôkladnou presnosťou o to,

¹³³ ZSOLDOS, A.: *Az Árpádok és alattvalóik*, s. 82; FONT, M.: *A középkori Magyar Királyság*, s. 68; KOSZTA, L.: *A nyitrai püspökség létrejötte*, s. 280.

¹³⁴ ZSOLDOS, Attila: Bihar megye korai története. In: *Nagyvárád és Bihar története a korai középkorban*. Szerk. Zsoldos Attila, Nagyvárád : Varadinum Kulturális Alapítvány, 2014, s. 183–185.

¹³⁵ TÖRÖK, J.: *A tizenegyedik század*, s. 113.

¹³⁶ *Deditque sors Charibertho regnum Childeberthi sedemque habere Parisius, Gunthramno vero regnum Chlodomeris ac tenere sedem Aurilianensem, Chilperico vero regnum Chlothari, patris eius, cathedramque Sessionas habere, Sygibertho quoque regnum Theuderici sedemque habere Remensim*. Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. IV. c. 22. MGH SRM I/1, s. 155.

¹³⁷ *Capitularia regum Francorum*. MGH Capitularia I, s. 126, nr. 45.

¹³⁸ *Post cuius obitum frater eius a Wratislaus omnibus Boemiis faventibus sublimatur in solium, qui confestim Moravie regnum inter fratres suos dividit per medium, dans Ottoni*

aby stanovil, kto má čo dostať. Z príbehu, zachovanom v Povesti vremennych let, jednoznačne vysvitá, že to boli hlavné strediská Rusi.¹³⁹ Jaroslavov najstarší syn dostal Kyjev, Novgorod, Pskov a Turov-Pinsk, dvaja ďalší, v roku 1054 ešte žijúci synovia Černigov, Tmutarakaň, ako aj Perejaslav a Rostov-Suzdaľ. Navyše, závet kniežata zvýhodňoval vetvu vtedy už nežijúceho najstaršieho syna, keď svojmu vnukovi Rastislavovi pridelil územia v juhozápadnej časti krajiny, pravdepodobne v Peremyšli.¹⁴⁰

Lepšiemu pochopeniu nepomáha ani fráza bona regni v 88. kronikárskej kapitole. Je isté, že spoločné užívanie bohatstva kráľovstva hralo v myslení kronikára dôležitú úlohu, avšak kvôli nesmiernemu množstvu zásahov v rôznom čase do známeho textu kronikárskej kompozície ešte nie je isté ani to, či sa výraz mohol nachádzať v pôvodnom texte. Termín vo forme regni bona alebo bona regni svedčí skôr o rímskom právnom myslení.¹⁴¹ Nie je vylúčené, že sa dostal do kroniky až v druhej polovici 12. storočia, alebo ešte neskôr. Ďalej ani výrazy regnum, proprietas, potestas regia, ani v iných kapitolách kroniky sa vyskytujúci výraz ducatus nepomáhajú v porozumení. V spojitosti s termínom ducatus treba konštatovať, že popri všeobecnom význame označujúcom mocenské kompetencie ho súčasníci chápali aj ako územie. V dvoch prípadoch, pri ostrihomskom stretnutí Gejzu a Šalamúna, ako aj pri konflikte po byzantských vojnách v roku 1071 sa môžeme jednoznačne dočítať, že Gejza odišiel in ducatum.¹⁴² V tomto ohľade je opäť potrebné upozorniť na niekdajšie konštatovanie Gyulu Kristóa, podľa ktorého slová dux a ducatus môžu mať viacero významov, tak ako podobné termíny všeobecne. Už len v spojitosti s majetkami kniežata Dávida je prípustné, aby sme ich preložili ako vlastníctvo. Nedostaneme sa ďalej ani ohľadom pojmu regnum. V medzinárodnom medievistickom výskume sa z času na čas objavujú nové pokusy o interpretáciu,¹⁴³ ktoré sa pokúšajú o zladenie pojmu

orientalem plagam, quam ipse prius obtinuerat, que fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, que est versus Teutonicos, dat Conrado, qui et ipse sciebat Teutonicam linguam. Regio autem illa est planior et campestris atque fertilior frugibus. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. 2. c. 18. MGH SRG N. S. 2, 110.

¹³⁹ *Povešť vremennych let*. PLDR, s. 175–176.

¹⁴⁰ FONT, M.: *Oroszország*, s. 45–46.

¹⁴¹ V tom zmysle, že ide o kráľovské, resp. ríšske majetky sa to objavuje aj vo viacerých listinách Fridricha Barbarossu. Pozri APPELT, Heinrich (ed.): *Friderici I. diplomata I – II*. MGH Diplomata 10. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1979, s. 133, nr. 80.

¹⁴² *rex ... dimisit ducem abire in ducatum*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 112. SRH I, s. 378; *Geyza rediit in ducatum*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 110. SRH I, s. 376.

¹⁴³ Sumárne k prehľadu nemeckého a francúzskeho bádania pozri najnovšie SCHIEFFER, Rudolf: *Die internationale Forschung zur Staatlichkeit in der Karolingerzeit*. In: *Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*. Hg. von Walter Pohl, Veronika Wieser, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 43–50.

regnum a moderného poňatia štátu. Aj Hans-Werner Goetz, považovaný za bádateľa znalého abstraktných historických pojmov, však dokázal zistiť len toľko, že pojem regnum môže byť v abstraktnom zmysle nezriedka interpretovaný aj ako „štát“, ale sám nepopieral, že samotný termín aj v ním uvedených pramenných textoch nesie často i odlišný význam.¹⁴⁴ Regnum sa obvykle vyskytuje vo význame „moc“, „vláda“, „kráľovská moc“, „krajina“. V porovnaní s výrazmi ducatus, dux, alebo proprietas ducis sa síce ľahšie interpretuje jeho aktuálny význam v danej situácii, nedáva však odpoveď na otázku, aké územie pod ním súčasníci rozumeli.

Z vyššie uvedeného priamo vyplýva, že pramene nám poskytujú len veľmi neistú odpoveď na otázku, čo si medzi sebou Arpádovci okolo roku 1048 rozdelili. Avšak aj málopravnosť kronikárskej kompozície pripúšťa, aby sme pod rozdelením krajiny nemuseli rozumieť len vytvorenie územného podielu, ale vo všeobecnosti deľbu moci, prípadne aj spoločné vlastníctvo jej finančných zdrojov. O tom poslednom svedčí rozdelenie koristi na buzašskom majetku župana Vida po roku 1071, ktoré tak tiež predstavovalo rozdelenie krajiny a moci.¹⁴⁵

Osobitne v otázke vojvodských stredísk sa teda neposúvame vpred. Avšak, ak porovnáme uhorské vojvodské strediská so situáciou iných súčasných stredo- a východoeurópskych centier z hľadiska funkcie, akú plnili v rozdelení krajiny, môžeme dosiahnuť pozoruhodný výsledok.

Ohľadom porovnania dôležitosti dvoch predpokladaných vojvodských centier argumentoval László Koszta tým, že spočiatku mohol byť Bihar významnejším strediskom vojvodstva,¹⁴⁶ čo potvrdzuje aj to, že sa stal biskupským sídlom skôr. Podľa neho začal význam Biharska klesať od polovice 11. storočia v prospech Nitrianska, čo by sa dalo vysvetliť návratom Bela domov z Poľska. Belo, azda aj pre svoje rodinné a dobré politické vzťahy s Piastovcami, chcel mať pod svojou kontrolou Považie, ktoré predstavovalo hlavnú tranzitnú cestu do Poľska. K nárastu významu Nitry mohlo prispieť aj to, že po obsadení Moravy Přemyslovcami nadobudla Nitra aj hranično-obrannú funkciu. A musíme vziať na vedomie aj to, že v neskoršom vyostrenom konflikte Ondreja I. a Bela, ako aj v nadväzujúcom mocenskom boji ich synov mal Nitriansky

¹⁴⁴ GOETZ, Hans-Werner: Regnum. Zum politischen Denken der Karolingerzeit. In: GOETZ, Hans-Werner: *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*. Hg. von Anna Aurast, Simon Elling et alii, Bochum : Winkler, 2007, s. 219–272 (najmä 223, 235, 271).

¹⁴⁵ *thezaurum ... rex ... in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 109. SRH I, s. 375.

¹⁴⁶ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 281.

hrad strategický význam, keďže odtiaľ bolo možné zorganizovať obranu.¹⁴⁷ Oproti tomu Attila Zsoldos predstavil naposledy vážne argumenty v prospech toho, že ešte aj v čase bitky pri Mogyoróde mohlo byť Biharsko dôležitejším vojvodským sídlom. Svoje stanovisko založil v prvom rade na správe v 121. kapitole kronikárskej kompozície zo 14. storočia, podľa ktorej v bitke pri Mogyoróde postavili Gejzu na čelo nitrianskych oddielov a Ladislava na čelo biharských, oni si však podľa rozprávania kroniky vymenili znak,¹⁴⁸ z čoho je možné vyvodiť, že Gejza stál pôvodne na čele biharských oddielov a Ladislav na čele nitrianskych.¹⁴⁹ Niet pochyb o tom, že existujú argumenty pre aj proti obojkon koncepciám. O prvenstve Nitry hovorí okrem iného to, že medzi synmi Bela I. a olomouckými kniežatami pretrvával blízky vzťah, keďže dcéra Bela I. sa vydala za olomouckého kniežaťa Ota I. (Pekného), ďalej kvôli väzbám Gejzu na dvoch zoborských pustovníkov, ako aj preto, že podľa kronikárskej kompozície chcel Šalamún pokračovať vo vojne proti Gejzovi obliehaním Nitry po osudnej bitke pri Mogyoróde.¹⁵⁰ Oproti tomu za Biharsko hovorí okolnosť odvoditeľná z textu kroniky, podľa ktorej sa Gejza uchýlil do Igfonského lesa v zime v roku 1073 a ešte predtým poslal biharského biskupa vyjednávať k Šalamúnovi.¹⁵¹ V súvislosti s výmenou znakov v 121. kapitole kroniky si treba všimnúť gramatickú štruktúru textu, ktorá nepochybne nasvedčuje tomu, že výmena sa udiala skôr než útok na župana Vida. Avšak len z gramatického hľadiska nie je možné vo vete určiť, či sa to všetko chronologicky udialo po zostavení oddielov, alebo ešte predtým, teda či Gejza v bitke pri Mogyoróde stál skutočne na čele nitrianskeho vojska a vymenil si znak s Ladislavom len s ohľadom na župana Vida, alebo sa obaja vojvodovia už vopred postavili na čelo oddielov s vymenenými zástavami. Z povahy veci, samozrejme, vyplýva, že logicky

¹⁴⁷ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 281–282.

¹⁴⁸ *Et in medio siquidem Bihoriensi agmine, Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem vero ex dextera constituerunt. Geysam vero in Nitriensi agmine in medio collocaverunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservaverunt. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui inferiori loco erat, videbatur elevantior cunctis exercitibus Salomonis. Quo viso dixit Erney ad comitem Vyd: »Mirum est, si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non dimisissent; sed puto, ut ipsi proposuerunt vincere sive mori.« Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens gratia exortandi suos et animandi in girum flexit abenas. Cumque tetigisset veprem lanceas, quedam hermelina albissima mirum in modum lancee eius inseditetsuper ipsam discurrendo in sinum eius usque devenit. Cum autem commisum esset prelium, comes Vyd et Bachienses in primo ictu a Bohemis miserabiliter sunt prostrati. Ladizlaus autem dux commutaverat signa sua cum vexillo ducis Geysae ea intentione, quod Salomon audacius invaderet illud agmen, in quo signa Gestabantur, putans esse agmen Geysae, quem nuper devicerat. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 121. SRH I, s. 389–390.*

¹⁴⁹ ZSOLDOS, A.: Bihar megye, s. 187.

¹⁵⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 127. SRH I, s. 398–399.

¹⁵¹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 113. SRH I, s. 378.

by to mohlo byť predstaviteľné len pred bitkou. Táto otázka si, podľa môjho názoru, vyžaduje ďalšiu analýzu a diskusiu. Každopádne sa však javí, že Nitra a Bihar hrali závažnú úlohu v dejinách vojvodstva, obe sa pravidelne objavujú počas sporov vojvodov a kráľov.

Význam oboch vojvodských centier sa popri tom oplatí „odmerať“ aj na inej stupnici, môžeme ich totiž porovnávať s centrálnymi miestami, kde sa uskutočňoval výkon panovníckej moci. V tomto ohľade je nápadné, že s výnimkou Biharského biskupstva, založeného Ondrejom I.¹⁵² alebo ešte svätým Štefanom,¹⁵³ neprinieslo rozdelenie krajiny so sebou aj delenie dôležitejších miest potrebných na výkon ústrednej panovníckej moci. Rovnako sa toto konštatovanie vzťahuje na biskupské sídla a aj na iné panovnícke sídla. Rozhodujúci dôkaz to nie je, ale ako vážny protiargument je možné spomenúť skúsenosti súvekých Piastovcov a Přemyslovcov. Vladislav Herman síce rozdelil v roku 1097 moc a krajinu medzi svojich dvoch synov, ale ponechal si hlavné miesta (sedes regni principales) svojej ríše.¹⁵⁴ Tie si želaľ prenechať svojim synom, Zbigniewovi a Boleslavovi, prostredníctvom závetu až po svojej smrti, dávajúc im presné pokyny. Zbigniew, popri strediskách, nachádzajúcich sa už vtedy v jeho vlastníctve, získal spomedzi hlavných centier mazovský Płock a obľúbenejšiemu Boleslavovi prisľúbil Vroclav, Krakov, Sandomier.¹⁵⁵ Keď Vladislav Herman v roku 1102 zomrel, jeho synovia sa stretli v Plocku, na plánovanom mieste pohrebu kniežaťa, a ihneď sa aj pohádali, pretože sa nedokázali dohodnúť na rozdelení krajiny a pokladnice. Situácia mohla byť veľmi napätá, pretože bolo potrebné sprostredkovanie hniezdnenského arcibiskupa, aby sa vedeli dohodnúť.¹⁵⁶ Boleslavovi pripadli dve centrálna sídla a získal aj hustejšie

¹⁵² THOROCZKAY, Gábor: Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László, Budapest : Osiris, 2002, s. 491; KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 281. Súhrne pozri KRISTÓ, Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1988, s. 474–475; KMTL, s. 712 (Tibor Almási).

¹⁵³ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 398 (a poznámka č. 92); HÓMAN, B. – SZEKFÜ, Gy.: *Magyar történet I*, s. 200; GYÖRFFY, Gy.: *István király*, s. 377; SZÁNTÓ, Konrád: *A katolikus egyház története I*. Budapest : Ecclesia Könyvkiadó, 1987, s. 314.

¹⁵⁴ *sed de manu sedes regni principales non dimisit*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 7. MPH N. S. 2, s. 74.

¹⁵⁵ *Post obitum quidem meum Zbigneus cum hoc, quod habet, Mazouiam simul habeat, Boleslauus vero, legitimus filius meus, in Wratilav et in Cracou et in Sudomir sedes regni principales obtineat*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 8. MPH N. S. 2, s. 75.

¹⁵⁶ *Advenientes autem ambo fratres, adhuc in sepulto patre magnum inter se pene de divisione thesaurorum et regni discidium habuerunt. sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fidei mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 21. MPH N. S. 2, s. 88.

obývané časti krajiny.¹⁵⁷ Príbeh, zapísaný v gestách Galla Anonyma, ktoré vznikli okolo roku 1113, je poučný v dvoch ohľadoch. Pre knieža, oznamujúceho svoju poslednú vôľu, ako aj pre jeho synov bolo dôležité, aby presne určili, čo komu bude patriť. Okrem toho pri územnom rozdelení moci mali hlavnú úlohu sedes regni principales, čiže hlavné centrálné miesta piastovskej monarchie. O ich vlastníctvo zápasil otec so synmi a neskôr obaja bratia navzájom. Najneskôr pri rozdelení krajiny v roku 1102 pripadli do rúk Zbigniewa aspoň dve, avšak možno až tri biskupské sídla: Poznaň, Hniedzno a pravdepodobne aj Płock, založený po roku 1075. Rovnako si bratia podelili tie hlavné hrady, ktorých vlastníctvo bolo nevyhnutne dôležité z hľadiska výkonu moci, teda malopoľské a veľkopoloľské, ako aj sliezske hrady (civitates), ktoré boli centrálnymi miestami piastovskej vlády od začiatku 11. storočia. Podobne núti k zamysleniu aj spôsob rozdelenia krajiny Přemyslovcov.

Opäť musíme pripomenúť, že podľa typológie oddelenej vlády, vypracovanej Gyulom Kristóm, najdôležitejšou spoločnou črtou stredo- a východoeurópskych vojvodstiev je ich vznik ďaleko od centrálnych oblastí, v okrajových končinách krajín ovládaných dynastiami.¹⁵⁸ Túto tézu však v prípade Poľska kvôli rozdeleniu centrálnych lokalít určite nie je možné potvrdiť. Ohľadom českých krajín je nevyhnutné korigovať ju natoľko, nakoľko to potvrdzujú novšie výskumy. Vláda Přemyslovcov sa na Morave presadila veľmi skoro, už pred milénium, a pravdepodobne sa vybuďovala postupne po zániku poľskej vlády okolo roku 1002. Na to poukazuje okrem iného nález mincí kniežaťa Boleslava II. pri hrade Staré Zámky pri Brne.¹⁵⁹ Hlavná línia výskumu datuje definitívne pripojenie Moravy k Čechám do doby medzi rokmi 1013 a 1023. Okrem toho už z 30. rokov 11. storočia máme pramene, ktoré potvrdzujú, že Břetislav ako poverenec svojho otca zaviedol vládu přemyslovskej dynastie na Morave. Máme k dispozícii zakladaciu listinu kolegiátnej kapituly v Starej Boleslavi, zachovanú v novovekom falze,¹⁶⁰ ktorej údaje však môžu pochádzať z pôvodného, alebo jemu blízkeho dokumentu.¹⁶¹ Kosmas¹⁶² kladie založenie kapituly

¹⁵⁷ *Bolezlauus tamen legitimus duas sedes regni principales partemque populosiorem obtinuit. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 21. MPH N. S. 2, s. 88.*

¹⁵⁸ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 14–16.

¹⁵⁹ PROCHÁZKA, Rudolf: Zur Funktion der mährischen Burgen des 10–12. Jahrhunderts. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Hg. von Jiří Macháček, Šimon Ungerman, Bonn : Habelt, 2011, s. 613.

¹⁶⁰ CDB I, s. 361, nr. 382.

¹⁶¹ Pozří SLÁMA, Jiří: Der ökonomische Wandel im Přemyslidenstaat unter der Herrschaft der Nachfolger Boleslavs II. In: *Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9–10. Februar 1999*. Hg. von Petr Sommer, Praha : Filosofia, 2001, s. 141.

¹⁶² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 13. MGH SRG N. S. 2, s. 100.*

do roku 1046. Z listiny poznávame kontúry nového hradného systému založeného Břetislavom. Jeho hrady boli základom přemyslovskej moci na Morave a zároveň aj tranzitnými stanicami obchodu s otrokmi smerujúceho do Uhorska. Na druhej strane listina informuje aj o tom, že Přemyslovci už okolo roku 1045 ovládali dôležité moravské lokality, pretože za vlády českého kniežaťa Břetislava I. sa peniaze prichádzajúce z Moravy dostali do českých cirkevných inštitúcií ako kniežacie dary.¹⁶³ Teda okolo roku 1046 už k vlastným majetkom Přemyslovcov patrili Olomouc, Znojmo, Brno, ako aj početné menšie hrady. Olomouc a Brno v žiadnom prípade nemôžeme považovať za periférne. Tak v roku 1055 získali „hlavnú sieť“ moravských hradov mladší synovia kniežaťa Břetislava. Tieto hrady, hoci sa nenachádzali v Čechách, už dávno boli moravskými strediskami moci Přemyslovcov.

Presný územný rozsah Arpádovcami spravovaného vojvodstva môžeme však, aspoň na základe dostupných prameňov, zistiť len veľmi ťažko. Navyše sa zdá, že príslušníci uhorskej vládnucej dynastie sa, na rozdiel od svojich stredo- a východoeurópskych súčasníkov, nesnažili zapojiť centrálné miesta dynastickej moci do del'by. A to všetko je nanajvýš pozoruhodné. Celú vec je totiž nutné preskúmať aj z iného uhla pohľadu. Treba zistiť, akými skutočnými kompetenciami disponovali vojvodovia 11. storočia, čiže aké funkcie mohli mať historikmi predpokladané vojvodské strediská. Zaujímá nás to už len preto, lebo naša staršia i novšia historiografia priradila kráľovskému vojvodstvu prísny, takmer až verejnoprávny charakter, prisudzujúc mu veľmi rozhodné, hospodárske, politické, súhrnne „štátne“ funkcie. Hóman o Belovi poznamenal, že vo svojej časti krajiny vykonával plnú panovnícku moc, svojmu bratovi však „dlhoval bezpodmienečnú vernosť a vazalskú úctu“. A traja kráľovskí vojvodovia v 11. storočí boli, podľa jeho názoru, takmer neobmedzenými vládcami.¹⁶⁴ S týmto názorom súhlasila aj neskoršia maďarská medievistika. Gyula Kristó priamo pojednával o suverenite vojvodstva, štátno-územnom vyčlenení a definoval ho ako podštát.¹⁶⁵ Podľa Márty Font disponovalo vojvodstvo takmer kráľovskými právami, hoci zahraničnopoliticky nebolo samostatné.¹⁶⁶ Naposledy zas László Koszta zaujal stanovisko, že vojvodstvo bolo takmer štátom v štáte.¹⁶⁷

Nie je dôvod pochybovať o tom, že vojvodstvo a vojvodská moc mohli mať veľmi rozsiahlu pôsobnosť. Pýtame sa však, či je možné a či sa vôbec

¹⁶³ SLÁMA, J.: Der ökonomische Wandel, s. 143 (a poznámka č. 21).

¹⁶⁴ HÓMAN, B. – SZEKFÜ, Gy.: *Magyar történet I*, s. 259, 324.

¹⁶⁵ KRISTÓ, Gy.: *A feudális széttagolódás*, s. 66, 74.

¹⁶⁶ FONT, M.: *A középkori Magyar Királyság*, s. 69.

¹⁶⁷ KOSZTA, L.: *A nyitrai püspökség létrejötte*, s. 280.

oplatí sledovať funkcie vojvodstva, prípadne jeho stredo- a východoeurópskych ekvivalentov, z pohľadu verejnej moci? Spomenuli sme práce pojednávajúce o kráľovskom vojvodstve v rámci štátnych modelov 19. – 20. storočia,¹⁶⁸ ktoré „vojvodstvá“ považovali za výsledok delenia „štátu“. Celú vec však si môžeme priblížiť aj z inej strany, ako imitatio, čiže kopírovanie, napodobňovanie a nasledovanie funkcií kráľovskej, prípadne kniežacej moci. Pri vzniku stredo- a východoeurópskych monarchií mohlo zohrať úlohu imitatio imperii, napodobňovanie ríše. Na to upozornil už József Deér v súvislosti s vytvorením svätoštefanskej monarchie.¹⁶⁹ Podobné názory nezastávajú len maďarskí historici.¹⁷⁰ Popri imitatio imperii je pravdepodobné, že v okruhu stredo-východoeurópskych panovníckych dynastií sa stávalo, že členovia rodiny, ktorí pri delení moci nadobudli moc a majetky, mohli mať záujem aj o napodobňovanie kráľovskej, prípadne kniežacej moci. Imitatio regni, nasledovanie a napodobňovanie panovníkov, nekončilo v kruhu príslušníkov vlastnej dynastie. Zdá sa, že aj elity, sústredujúce sa od druhej polovice 11. storočia okolo panovníkov v čoraz väčšom počte, považovali panovnícku rodinu za svoj vzor.¹⁷¹ Dobrým príkladom sú donácie súkromných majetkov a zakladanie cirkevných ustanovizní objavujúce sa v zriedkavom listinnom materiáli, ako aj v kronike. Zriadenia, prípadne donácie majetkov palatínom Radom, županom Petrom, palatínom Atha/Otom,¹⁷² zrejme sledovali popri vlastnom obohatení a ambíciách aj imitatio dynastie. Je

¹⁶⁸ Najmä KRZEMIENSKA, Barbara: Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in [sic] böhmischen Přemyslidenstaat. In: *Historica* 27. 1987, s. 54.

¹⁶⁹ DEÉR, J.: *Pogány magyarság*, s. 103.

¹⁷⁰ Michałowski pokladal napríklad Krakov za repliku Aachenu (MICHAŁOWSKI, Roman: *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, Instytut Historyczny, 1989, s. 87). Pauk zasa považoval Plock za imitáciu Speyeru (PAUK, Marcin Rafał: Plock i Spira. Piastowska „imitatio imperii” na przełomie XI–XII wieku? In: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*. Ed. Antoni Bartoszewicz, Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010, s. 497).

¹⁷¹ Ohľadom Piastovcov a Přemyslovcov pozri MICHAŁOWSKI, R.: *Princeps fundator*, s. 108–110. K otázke posledne SKWIERCZYŃSKI, Krzysztof: Imitatio regni. Adelige Stiftungen im Polen des 11. und 12. Jh. In: *Monarchische und adelige Sakralstiftungen in Polen*. Hg. von Eduard Mühle, Berlin : De Gruyter, 2013, s. 173–174.

¹⁷² GYÖRFFY, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131)*. Adiuvverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. (ďalej len DHA I) Budapestini : In Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992, s. 161, nr. 46, s. 184, nr. 58. In reversu autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem ut in constructione monasterii sui quo in honore Sancti Iacobi edificaverat, in Zelyz interessent. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 99. SRH I, s. 366. K zakladacej listine kláštora pozri DHA I, s. 170–174, nr. 50/II. K problémom chronológie udalostí zaznamenaných v listine a v kronike pozri DHA I, s. 170–171. V kontexte vzťahov Arpádovcov a Přemyslovcov pozri KOSZTA, L.: A hradístei bencés monostor, s. 421.

pravdepodobné, že to motivovalo zriaďovateľov cirkevných ustanovizní, ktorí pozývali na vysvätenie svojho cirkevného objektu aj panovníkov.¹⁷³ Okrem zselicszentjakabskej vysviacky je iste takým aj príbeh dochovaný v gestách Galla Anonyma zaznamenávajúci cirkevnú fundáciu v Rude, na ktoré zakladateľ pozval aj knieža so sprievodom.¹⁷⁴ Ešte zaujímavejší je príbeh zachovaný v Kosmovej kronike o Mstišovi, ktorý osobne pozval Vratislava II., aby sa zúčastnil na vysvätení jeho kostola postaveného v Bíline v severozápadných Čechách.¹⁷⁵ Príbeh je pozoruhodný z viacerých hľadísk. Podľa Kosmasa sa knieža síce chcel pomstiť pozývateľovi za dávnejšiu urážku, jeho pozvaniu však vyhovel aj napriek svojej krivde.

Pri rozdelení moci teda hralo dôležitú úlohu imitatio, napodobňovanie kráľovskej alebo kniežacej moci. Samozrejme to, do akej miery bolo možné získať určité okruhy pôsobnosti, bolo opäť len určené vzťahom medzi účastníkmi delení. Oprávnené sa môžeme pýtať, či „osvojenie si“ jednotlivých prvkov panovníckych právomocí trvalo dlhšie, či sa vojvodská moc prispôbovala kráľovskému majestátu pomaly,¹⁷⁶ alebo či sa rozdelenie moci od začiatku spájalo s rozdelením určitých okruhov pôsobnosti, ktoré bolo možné stratiť pri naštrbení vzťahu medzi kráľom a vojvodom? Príkladom nech je vojvodské právo na razenie mincí a donáciu majetku.

Kráľovskí vojvodovia Belo a Gejza vo svojej vojvodskej pôsobnosti dávali raziť aj mince.¹⁷⁷ O mieste vojvodskej mincovne sa však názory rozchádzajú. Slovenský výskum, ktorý kladie príliš veľký dôraz na úlohu

¹⁷³ Staršia historiografia to pokladala za zriedkavú, výnimočnú príležitosť. Pozri MÁLYUSZ, Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest: Műszaki Kiadó, 2007, s. 23–24.

¹⁷⁴ *Forte quidam nobilis in confinio terre ecclesiam construxit, ad cuius consecracionem Boleslauum ducem, adhuc satis puerum cum suis iuvenibus invitavit*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 33. MPH N. S. 2, s. 100.

¹⁷⁵ *Ea tempestate Mztis comes urbis Beline, filius Boris, vir magne audacie, maioris eloquentie nec minoris prudentie, quamvis non inmemor, quod suspectum ducem habuerit, quia eius coniugem sibi quandoque domino suo commissam in custodia tenuerit tamen audacter palatium ducis ingressus rogaturus eum his verbis suppliciter est aggressus: »Fratris tui «, inquit, »per gratiam in honore sancti Petri apostoli edificavi ecclesiam, cuius ad dedicationis sollempnitatem quo dignemini adventare simul et urbem adventu tuo letificare, supplices meas ne despice preces.« Ille quamvis non inmemor accepte iniurie, quam olim sibi fecerat in coniuge, tamen propter novitatem suam dissimulans in corde quam habuit iram, dixit: »Ego veniam, civitatem letificabo meam et, quod res et iusticia postulat, faciam.« Hoc verbum, quod locutus est princeps, non intellexit comes et magnas duci agens grates letus abiit et parat, que sunt necessaria ad magna convivium. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 19. MGH SRG N. S. 2, s. 111.*

¹⁷⁶ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 282–283.

¹⁷⁷ Najnovšie, aj so zhrnutím staršej literatúry, pozri KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 285.

Nitry, hľadá túto mincovňu v Nitre.¹⁷⁸ Oproti tomu starší maďarský výskum zdôrazňoval význam Biharu, preto tu hľadal aj vojvodskú mincovňu.¹⁷⁹ Novšie bádateľské názory o mieste razenia vojvodských mincí sú trochu opatrnejšie. Podľa Lászlóa Kovácsa, ktorý naposledy systematizoval numizmatické pamiatky včasnej arpádovskej doby, nie je možné jednoznačne určiť, kde táto mincovňa bola. To však nespochybňuje mincovníctvo vojvodov.¹⁸⁰ Nezávisle od neznalosti miesta vojvodskej mincovne niet pochybností, že vojvodstvo či vojvodský majestát mali aj takúto funkciu. Môžeme teda vojvodské razenie peňazí považovať za samostatnú, od kráľovskej moci nezávislú funkciu? Táto otázka podnecuje k hľadaniu analógií u Piastovcov a Přemyslovcov. V Poľsku poznáme mince od čias Boleslava I. (Chrabrého), stopy pravidelného razenia peňazí sú však preukázateľné len od čias Boleslava II. (Smelého).¹⁸¹ Je veľká škoda, že s výnimkou niekoľkých dodnes neidentifikovaných mincí nemôžeme priradiť mincu k samostatnej vláde Zbigniewa.¹⁸² Veľká neistota vládne aj pri minciach razených za spoločnej vlády Vladislava Hermana a Boleslava III., keďže sa na seba natoľko podobajú, že ich rozlíšenie je takmer nemožné.¹⁸³ Taktiež nie je možné navzájom rozlíšiť mince Boleslava III. razené medzi rokmi 1097 a 1102, 1102 a 1112 a neskôr razené mince. Preto nevieme, či Piastovci razili mince paralelne. Ešte zaujímavejšie je přemyslovské mincovníctvo.¹⁸⁴ Kosmas napísal, že už v čase ustanovenia Břetislava I. za knieža bolo zvykom hádzať peniaze medzi prítomných ľudí.¹⁸⁵ Nevieme, či Kosmas, ktorý žil takmer o sto

¹⁷⁸ HUNKA, Ján: Mincovníctvo uhorských vojvodov v druhej polovici 11. storočia. In: *Slovenská numizmatika*. roč. 14, 1996, s. 83–85.

¹⁷⁹ GEDAI, István: Numismatische Angaben zur Frage des „Dukatus“. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2. 1969, s. 209.

¹⁸⁰ KOVÁCS, László: *A kora Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000 – 1141) érméiről*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1997, s. 130.

¹⁸¹ SUCHODOLSKI, Stanisław: *Moneta możnowładcza i kościelna w Polsce wczesnośredniowiecznej*. Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987.

¹⁸² KĘDZIERSKI, Adam: Czy istnieją monety Zbigniewa, syna Władysława Hermana? In: *Wiadomości numizmatyczne*. roč. 49, č. 1, 2005, s. 34–35.

¹⁸³ KĘDZIERSKI, A.: Czy istnieją monety, s. 37.

¹⁸⁴ Ku klasifikácii českých a moravských denárov pozri CACH, František: *Nejstarší české mince I – III*. Praha: Numismatická společnost československá, 1970 – 1974 (I. zväzok: *České denáry do mincovní reformy Břetislava I.* Praha 1970; II. zväzok: *České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové*. Praha 1972); ŠMERDA, Jan: *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*. Brno: Nakladatelství Dátek, 1996, s. 96–115.

¹⁸⁵ *et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milla nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant*. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. I. c. 42. MGH SRG N. S. 2, s. 78.

rokov neskôr, chcel len zveličovať, alebo skutočne písomne zaznamenal existujúcu tradíciu. Nevieme, či to boli kniežat'om razené a skutočne používané peniaze, alebo mince zvlášť vyrobené na túto príležitosť.¹⁸⁶ Je však nepochybné, že razenie a obeh peňazí v Čechách mali v Kosmovej dobe¹⁸⁷ veľmi starú tradíciu. Predpokladá sa, že prvá mincovňa bola na Pražskom hrade a počiatky razenia peňazí na Morave sa kladú do rokov 1013 – 1020, teda do obdobia vybudovania vlády Přemyslovcov na Morave, a určite do moravského obdobia Břetislava I. (pred rokom 1034).¹⁸⁸ Najstaršia moravská mincovňa bola celkom iste v Olomouci, čo môžeme zdôvodniť nielen predpokladanou kontinuitou veľkomoravskej cirkevnej organizácie v Olomouci, ale aj nespochybniteľnou skutočnosťou, že spomedzi troch nových přemyslovských stredísk, vystavaných na začiatku 11. storočia, tu postavili najväčší hrad. Aj samotný Břetislav sa počas svojho moravského obdobia najradšej zdržieval práve v Olomouci.¹⁸⁹ Podarilo sa identifikovať viacero denárov Břetislava I., ktoré nesú meno svätého Petra, patróna kostola Olomouckého hradu. Zakladateľ razby peňazí na Morave si teda za sídlo mincovne vybral Olomouc. Spornejším je čas vzniku kniežacej mincovne v Brne, v druhom väčšom moravskom hradnom stredisku. K dispozícii máme listinu Břetislava I. datovanú do roku 1048, ktorou udeľuje dary ním založenému rajhradskému klášt'oru.¹⁹⁰ Listina je falzifikátom z 13. storočia, keď ju vyhotovili ako dôkaz v súdnom spore o klášt'orné majetky, no určité jej časti sa opierajú o pôvodné údaje.¹⁹¹ Podľa zmienky

¹⁸⁶ Takto to predpokladá napr. PAUK, Marcin Rafał: Moneta w kulturze średniowiecza wokół denarów czeskich z pierwszej połowy XII stulecia. In: *Kwartalnik Historyczny*. roč. 119, č. 3, 2012, s. 470.

¹⁸⁷ V súvislosti s finančnými záležitosťami začiatku 12. storočia nás informuje sám Kosmas, a to nevelmi lichotivými slovami, ktoré napísal o pokrstenom Židovi Jakubovi Apellovi dosadenom do kniežacej pokladnice: „*Ah quantum de mammona iniquitatis ex domo eiusdem subplantatoris sublatum est et in fiscum ducis redactum!*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. III. c. 57. MGH SRG N. S. 2, s. 232.

¹⁸⁸ ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 161–163; SLÁMA, J.: Der ökonomische Wandel, s. 144; VIDEMAN, Jan – MACHÁČEK, Jiří: Nové mincovní nálezy z dolního Podyjí v kontextu rané středověké Moravy. In: *Archeologické rozhledy*. roč. 65, č. 4, 2013, s. 855.

¹⁸⁹ POŠVÁŘ, Jaroslav: *Moravské mincovny*. Brno : Moravské museum, 1970, s. 70.

¹⁹⁰ BOCZEK, Antonius (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I. (896 – 1199)*. (ďalej len CDM I.) Olomucii : Ex Typographia Aloysii Skarnitzl, 1836, s. 122–123, nr. 137.

¹⁹¹ POŠVÁŘ, J.: *Moravské mincovny*, s. 11 (a poznámka č. 29). K listine pozri MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané v dnech 24. – 25. května 2001 v Třebíči*. Ed. Libor Jan, Petr Obšusta, Brno : Matice moravská, 2002, s. 58. K okolnostiam sfalšovania dokumentu pozri JAN, Libor: Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané v dnech 24. – 25. května 2001 v Třebíči*. Ed. Libor Jan, Petr Obšusta, Brno : Matice moravská, 2002, s. 25.

v listine Břetislav daroval kláštoru aj desatinu výťažku z razenia mincí.¹⁹² Musíme zdôrazniť, že nie je možné rozhodnúť sa, či decimi nummi je len želaním falzifikátora z 13. storočia, alebo je to skutočný dar Břetislava I. Ak prijmem druhú domnienku, tak môžeme predpokladať, že už pred rokom 1055 pracovala aj brnenská mincovňa, ktorá pokračovala aj v dobe údelného kniežatstva po roku 1055. Okrem moravských denárov Oldřicha, Břetislava I. a Svyatopluka II.¹⁹³ dali aj neskôr panujúce olomoucké, brnenské a znojenské kniežatá raziť mnoho denárov. V Olomouci to môžeme sledovať od čias Vratislava II. V tej dobe dávalo každé moravské knieža do obehu vlastné mince.¹⁹⁴ Obzvlášť to platí pre skutočného zakladateľa olomouckej vetvy Přemyslovcov Ota I., a jeho syna Ota II.¹⁹⁵ Menej mincí sa viaže k brnenským a znojenským členom rodiny.¹⁹⁶ Starší i novší výskum dospel k stanovisku, že olomoucká a brnenská mincovňa boli len „dekoncentrovanými orgánmi“ mincovne pražských kniežat. Neboli samostatné, lebo razenie peňazí bolo, podobne ako v dobe Karola Veľkého, výlučným panovníckym monopolom.¹⁹⁷ To znamená, že moravské kniežatá síce mohli dávať do obehu mince s vlastnou podobizňou, ale len so súhlasom pražských kniežat. No v niekoľkých prípadoch, napríklad medzi rokmi 1087 a 1092, keď Vratislav II. chcel násilne zakročiť proti svojim moravským príbuzným, je zrejmé, že moravské kniežatá sa aj samostatnou razbou mincí pokúšali klásť odpor svojvôli pražského kniežata či kráľa. Poznáme až dve mince Eufémie, vdovy po olomouckom kniežati Otovi I. (Peknom).¹⁹⁸ O Eufémii sa predpokladá, že vykonávala regentské povinnosti v mene svojich maloletých synov Svätopluka a Ota. Obe mince sa datujú medzi roky 1087 a 1095. Medzitým aj Vratislav II. a jeho syn Boleslav dali spoločne raziť moravské mince, ktoré majú vyrazenú postavu s korunou a nápis BOLESLAV DUX.¹⁹⁹ Minca jednoznačne potvrdzuje, že pražské kniežatá sa pokúsili podriaďiť si svojich olomouckých príbuzných aj v razení peňazí. Nemusela to byť len svojvôľa Vratislava II., ktorého Kosmas opísal ako netvora, ale jeho cieľavedomá politika. Vratislav po predčasnej smrti

¹⁹² *Ad hec in Brunensi provincia decimationem frumenti ac decimi nummi.* CDM I, s. 123, nr. 137.

¹⁹³ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 96.

¹⁹⁴ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 98.

¹⁹⁵ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 99, 104–106.

¹⁹⁶ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 112–115.

¹⁹⁷ POŠVÁŘ, J.: *Moravské mincovny*, s. 12; ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 162; WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 127.

¹⁹⁸ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, č. 379–380; ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 100–101, č. 336, 344.

¹⁹⁹ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, č. 355; ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 101, č. 337–340b.

Boleslava dal spoločne so synom Břetislavom, ktorý pochádzal z iného manželstva, raziť moravské mince, ktoré sa vo svojej symbolike zhodovali s predošlými mincami.²⁰⁰

Vráťme sa k otázke, či sa vojvodská moc časom prispôsobila kráľovskému majestátu alebo naopak. Vojvodovia od začiatku disponovali určitými funkciami, ktoré neskôr, v dôsledku konfliktov, stratili. Kým Belo a Gejza dávali do obehu vojvodské denáre, tak práve v poslednom období vojvodstva, keď vojvodskú moc sprevádzala aj korunovácia, razenie vojvodských mincí končí. Kráľ Koloman sa od začiatku usiloval obmedziť Álmošove vojvodské právomoci, čo mohlo mať za následok aj ukončenie razenia peňazí.²⁰¹ Vzťah Kolomana a Álmoša zatienoval konflikt. To mohlo zabrániť tomu, aby Álmoš využíval vojvodské právo na razbu peňazí, existujúce preukázateľne od čias Ondreja a Bela. V prípade razenia peňazí sa teda neprejavuje pomalé vyrovnávanie kráľovských a vojvodských pôsobností, ale práve naopak. Vidíme odobratie (alebo zrušenie) skoršej právomoci. Navyše, ťažko sa zbavíme podozrenia, že razenie peňazí nebolo právom oddelenej oblastnej vlády, ale vždy ho mal dux. Bola to právomoc, o ktorú sa kráľ mohol deliť. Tak ju Belo a Gejza mohli vykonávať a Álmoš, ktorý mal od začiatku zlý vzťah so svojím bratom, nemohol.

Toto podozrenie potvrdzujú aj nasledujúce skutočnosti. Stručne už bola reč o tom, že elity zoskupené okolo príslušníkov dynastie mali záujem o imitatio panovníckej moci, a vedome sa usilovali o to, aby sa donáciami a zriadeniami podobali príslušníkom dynastie. Niektorí z nich to robili natoľko úspešne, že sa dostali až príliš blízko k panovníkom. Nemusíme podrobnejšie predstavovať župana Vida, ktorý sa, aspoň podľa kronikárskej kompozície zo 14. storočia, usiloval o vojvodskú moc, aby sa tak dostal na úroveň dynastie. Svojho „župana Vida“ mal aj poľský knieža Vladislav Herman. Bol ním mocný vojvoda Setiech. Setiech, pôsobiaci medzi rokmi 1079 a 1100, mohol disponovať mnohými majetkami v rôznych častiach krajiny, s ktorými môžu byť spojené aj viaceré jeho cirkevné fundácie.²⁰² Zdá sa však, že vojvoda Setiech sa neuspokojil s hromadením majetkov, ale dával raziť aj peniaze. Poznáme dve rôzne razby denáru, na ktorých figuruje jeho meno v tvare ZETECH.²⁰³ Nepodarilo sa dospieť ku konsenzu v tom, či vlastná minca vojvodu slúžila na hospodárske, prípadne sakrálné účely, alebo či súvisela s tým, že vojvoda

²⁰⁰ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, č. 358; ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 101, č. 341–344.

²⁰¹ KRISTÓ, Gy.: *A feudális széttagolódás*, s. 69.

²⁰² DOBOSZ, József: *Monarchia i moźni wobec Kościola w Polsce do początku XIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002, s. 256–259.

²⁰³ Ich detailný opis pozri v SUCHODOLSKI, S.: *Moneta moźnowładcza*, s. 14–33.

si chcel privlastniť moc Piastovcov a chcel sa povzniesť k panovníckemu rodu. K možnosti rozhodnutia v tejto otázke výrazne prispelo, že sa nedávno objavil aj tretí typ jeho denára, na ktorom nie je zobrazený nápis ZETECH, ani jeho symboly objavujúce sa na predošlých vojvodských denároch, avšak váha a výzdoba razby vykazuje podobnosť s predošlými dvomi.²⁰⁴ Zdá sa, že neskôr nájdené mince mohli slúžiť na hospodárske účely, kým mince nesúce meno a znak vojvodovej rodiny môžu nasvedčovať tomu, že s povolením Vladislava Hermana získal aj panovnícku právomoc. Na základe toho je možné, že sa odhodlal získať politickú moc.²⁰⁵ Mince vojvodu Setiecha podnecujú k zamysleniu aj preto, lebo medzi moravskými mincami je razba s čitateľným nápisom VSEBOR. Sú to skoré moravské mince Břetislava I., razené ešte za života jeho otca.²⁰⁶ Minca sa objavila na mnohých miestach, predovšetkým v Čechách, ale aj oveľa ďalej, napríklad v okolí Baltského mora. Z toho môžeme usúdiť, že prostredníctvom obchodu sa dostala do obehu. Meno VSEBOR, vyrazené na minci, patrí Všeborovi, ktorého spomína Kosmas.²⁰⁷ Jeho syn Kojata zastával v časoch Vratislava II. vysokú funkciu na kniežacom dvore.²⁰⁸ Hoci tohto Všeboru, ak to bol skutočne on, poznáme len cez jeho syna Kojatu, spomínaného v Kosmovej kronike, predsa je pravdepodobné, že sú to prvé dve generácie jedného z najstarších moravských šľachtických rodov, spomedzi ktorých mohol otec aj raziť peniaze. Setiech a Všebor svedčia o tom, že panovníci, ak chceli, tak udelili právo razenia peňazí svojim zaslúžilým veľmožom. Razenie a používanie peňazí nemohlo súvisieť s vydelením územia, ale mohlo byť výsledkom dohovoru medzi panovníkom a členmi jeho rodiny, alebo jeho veľmožmi a veľmi záviselo od ich vzájomného vzťahu, od ich konsenzu.

Jedným z dôležitých poznávacích znakov samostatnej vojvodskej moci a vojvodského výkonu moci, je donácia majetkov vojvodov, prípadne účasť pri donácii súkromných vlastníkov. V 11. storočí vojvodovia darovali majetky dvomi spôsobmi. Buď konali samostatne, alebo spolu s kráľom, prípadne v zhode s ním. Samostatnú donáciu majetku nám dokladá napríklad százdska zakladacia listina. Spomína majetok

²⁰⁴ SUCHODOLSKI, Stanisław: Czy monety palatyna Sieciecha świadczą o jego dążeniu do przyjęcia władzy w Polsce? In: *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*. Ed. Przemysław Wiszewski, Stanisław Rosik, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, s. 368.

²⁰⁵ SUCHODOLSKI, S.: Czy monety palatyna, s. 371.

²⁰⁶ Pozri CACH, F.: *Nejstarší české mince I*, č. 300.

²⁰⁷ Napr. SUCHODOLSKI, S.: Czy monety palatyna, s. 328 (a poznámka č. 15); WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 127.

²⁰⁸ *ablata est tibi urbis prefectura et data es Koyate, filio Wseboris, qui tunc temporis primus est in palatio ducis*. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 19. MGH SRG N. S. 2, s. 111.

zvaný Bubath, ktorý kedysi dostal Peter od vojvodu.²⁰⁹ Spomína aj pozemok využívaný na kosenie, ktorý kedysi vlastnil vojvoda.²¹⁰ V tejto listine je ešte jedna zmienka o pozemku známom ako vojvodský statok, ktorý župan Peter daroval kláštoru.²¹¹ Župan Peter daroval okrem toho ešte jeden pozemok, ktorý mu, podľa jeho vlastných slov, voľakedy daroval dux Magnus čiže vojvoda Gejza.²¹² Kráľ a vojvoda však v mnohých prípadoch konali spoločne. Z interpolovanej kópie zakladacej listiny Tihanyského opátstva je zrejmé, že s prevodom majetku musel súhlasiť dux Belo.²¹³ Už spomenutý župan Peter sa v százdskej zakladacej listine odvoláva, že majetok Taktaszada, ktorý daroval, mu zanechali spoločne kráľ Šalamún a dux Gejza.²¹⁴ Spoločný súhlas Ondreja I. a Bela bol potrebný na donáciu časti majetkov palatína Rada pre Páťkostolské biskupstvo.²¹⁵ Listina pozostáva z dvoch častí, z jednej autentickej a druhej interpolovanej.²¹⁶ Donácia Radových majetkov je v autentickej časti listiny. Môžeme predpokladať, že pri určitých donáciách bolo nutné postupovať spoločne. V poslednom prípade to pravdepodobne neboli vlastné majetky vojvodov, ale kráľovské majetkové celky, ktoré kvôli spoločnej vláde museli darovať obaja spoločne. V už viackrát spomínanej százdskej zakladacej listine donátor žiadal kráľa Šalamúna, ako aj vojvodov Gejzu a Ladislava, aby ľud, žijúci na majetku darovanom kláštoru, oslobodili od platenia desiatku.²¹⁷ Hoci sa v listine jednoznačne píše, že túto žiadosť prijali kráľ a ostrihomský arcibiskup (*quam petitionem rex et archiepiscopus concesserunt*), mnohé prezrádza, že svoj súhlas museli dať aj Gejza a Ladislav. Kráľovský súhlas sa však nevy-

²⁰⁹ (okolo 1067): *Ad Fonsol fenerie predium, quod vocatur Bubath, dux michi et ego monasterio*. DHA I, s. 184, nr. 58.

²¹⁰ *cetera vero in pratis et pascuis in feno secando et in cumulo colligendo, unde dux habuit, inde monasterium permisi habere*. DHA I, s. 184, nr. 58. Pozri aj MAKK, Ferenc – THOROCZKAY, Gábor (eds.): *Írott források az 1050 – 1116 közötti magyar történelemről*. (ďalej IFMT) Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2006, s. 37, pozn. č. 155 (S úvodom, poznámkami a prekladom Ferenc Pitiho).

²¹¹ *Possessionem in Scenholm, quam dux michi, ego monasterio subdidi*. DHA I, s. 183, nr. 58. Pozri aj Ferenc Piti in: IFMT, s. 36 (pozn. č. 147).

²¹² *Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio*. DHA I, s. 184, nr. 58. Pozri aj Ferenc Piti in: IFMT, s. 39 (pozn. č. 178).

²¹³ *Hec omnia ... consilio karissimi fratris nostri Bele duicis contulimus*. DHA I, s. 156, nr. 43/2.

²¹⁴ *do territorium, quod postea concessit michi Salomon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur Ceda*. DHA I, s. 184, nr. 58. Pozri aj Ferenc Piti in: IFMT, s. 38 (pozn. č. 162).

²¹⁵ *quomodo ego Rado palatinus licencia piissimi regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis partem possessionis mee Sancto Petro Quinqueecclesiensi ordinavi*. DHA I, s. 161, nr. 46.

²¹⁶ Pozri príslušný komentár Györgya Györffyho in: DHA I, s. 160.

²¹⁷ *Tandem ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladizlao, ut hii populi decimas non darent*. DHA I, s. 185, nr. 58.

skytuje len v takomto právnom vzťahu. S donáciou vojvodu Dávida súhlasil aj svätý Ladislav.²¹⁸

Nie je možné určiť, či samostatné vojvodské majetkové donácie pramenili z panovníckej právomoci, či tvorili súčasť vojvodského majetkového komplexu, alebo či pokrývali súkromné majetky vojvodov. Môžeme si len domyslieť, že spolupráca medzi kráľmi a vojvodami nezahŕňala v sebe spoločné panovnícke právo na donáciu majetkov. To znamená, že ako vládcovia museli postupovať vždy spoločne a pri súkromných donáciách mohli konať samostatne. Ak to tak bolo, systém rozdelenia moci realizovaný Arpádovcami sa skutočne zakladal na spolupráci kráľa a vojvodu.

V širokom okruhu stredo- a východoeurópskych dynastií je samostatné právo uhorských vojvodov na donáciu majetkov zvláštnosťou. U Zbigniewa nepoznáme ani jednu súkromnú alebo vládcovskú donáciu. Len na základe majetkových donácií jeho brata Boleslava III. môžeme predpokladať, že aj on mal na to oprávnenie. Na základe správy Galla Anonyma vieme, že Boleslav pri príležitosti svojho sobáša niektorým (verným) daroval hrady a mestá, iným dediny a statky.²¹⁹ Správu o udalostiach okolo roku 1103 treba prijímať s náležitou opatrnosťou. Poľský kronikár totiž mienil v hlavnej postave svojho diela oživiť štedrosť Boleslava Veľkého, teda Boleslava Chrabrého.

U Přemyslovcov je situácia o niečo lepšia, pretože tu máme aspoň niekoľko listín, ktoré sa zachovali v neskoršom odpise. Benediktínsky kláštor v Hradišti je jedným z najdôležitejších a najvýznamnejších zakladateľských činov a jedna z najštedrejších majetkových donácií olomouckého kniežaťa Ota I. (Pekného) a jeho manželky Eufémie.²²⁰ Ako svedok bol pri založení a obdarovaní prítomný aj jeho brat, v Prahe panujúci Vratislav II.²²¹ Avšak treba poznamenať, že k založeniu Otom a jeho manželkou musel prispieť aj Vratislav. V listine, ktorá vznikla takmer v rovnakom čase, čítame, že bol prítomný pri vysviacke, dal svoj súhlas na založenie a panovníckym dekrétom, prostredníctvom moci nadobudnutej prvenstvom veku a dedičstvom, prispel k majetkovým donáciám Ota a Eufémie.²²² Aj Vratislav rozmnožil dary pre kláštor. Už L. Bernát Kumorovitz poukázal na podobnosť medzi listinou župana Petra z roku 1067

²¹⁸ *de consensu meo*. DHA I, s. 284, nr. 96.

²¹⁹ *Belliger Boleslaus dare munera non quievit, ... aliis civitatis, castella, aliis villas et predia*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 23. MPH N. S. 2, s. 90.

²²⁰ CDM I, s. 162–164, nr. 182. K založeniu hradištského kláštora a jeho vzťahom k Uhorsku pozri KOSZTA, L.: A hradištei bencés monostor, s. 403–426.

²²¹ CDM I, s. 163, nr. 182.

²²² *Rogante itaque Ottone nostro videlicet fratre carissimo proprioque germano Moraviae provincie principe, nos, ut eius qua min honore Christi et beati protomartiris Stephani*

a zakladacou listinou hradištského kláštora.²²³ Na základe toho by sme mohli hradištskú zakladaciu listinu zaradiť medzi súkromné listiny. České kniežatá vytvorili právo, aby ako panovníci prispievali k súkromným zakladateľským činom ich moravských kniežacích príbuzných, ako keby to boli len veľmoži 11. storočia.²²⁴ Právo českých kniežat prispievať k majetkovým donáciám núti k zamysleniu, ako ďaleko siahali takéto právomoci u olomouckých kniežat. Druhá známa donácia moravských Přemyslovcov patrila třebskému benediktínskemu kláštoru, ktorý založili Oldřich a Litold okolo roku 1100. Zakladaciu listinu poznáme jedine z jedného rukopisu Kosmasovej kroniky.²²⁵ Už Bertold Bretholz, ktorý pripravil kritické vydanie Kosmasovej kroniky, poznamenal, že vo svojich formuláciách je takmer identická so zakladacou listinou hradištského kláštora.²²⁶ To opäť potvrdzuje platnosť názoru L. Bernáta Kumorovitza, že medzi súkromné listiny napodobňujúce listiny panovníkov patrí aj třebská zakladacia listina. Nápadné je, že v tomto prípade sa nestretávame s potvrdením českých kniežat. Dôvod je (možno) v tom, ako to v známom texte zakladacej listiny čítame, že Litold a Oldřich sa mohli na svoje predtým odobraté majetky vrátiť len po smrti Břetislava II. a kláštor mohli založiť za vlády Bořivoja II. Bořivoj sa však do roku 1103 snažil získať poľský trón a tak je možné, že sa nemohol zaoberať svojimi brnenskými a znojemskými príbuznými.

K funkciám spoločného výkonu moci patrili aj vojenské funkcie. György Györffy videl vo vojvodstve v prvom rade oblasť usídlenia pridružených etník prichádzajúcich spolu s Maďarmi. Považoval ho za „nárazníkovú zónu“ a preto mu prisudzoval hlavne vojenské a hranično-obranné funkcie.²²⁷ Táto predstava sa značne podobá na názor dodnes presadzovaný hlavnou líniou českej a československej historiografie. Podľa tohto názoru, Přemyslovcami zabraté a pre mladších členov rodiny

erexerat, dedicationi interessemus ecclesie in suburbio Olomuciensis civitatis, consensum prebuimus, ibique cum summa fraternitatis diligentia honorifice suspecti et habiti sumus. Unde eius annuentes percibus per hanc, quam a Deo nobis proveciorus etetis et dignitatis hereditarie datam possidemus potestatem, dominii nostro decreto confirmationem abbacie in iam prefata ecclesia, quam ut diximus ipse tam proprio pro remedio anime, quam coniugis sue dilecte Euffemie nomine construxerat, rebusque optime ex propriis ditaverat, statuimus.
CDM I, s. 164–165, nr. 183.

²²³ KUMOROVITZ, L. Bernát: A középkori „magánjogi” írásbeliség első korszaka, XI–XII. század. In: *Századok*. roč. 97, č. 1, 1963, s. 3–4 (pozri tiež poznámku č. 16).

²²⁴ Podobný postup vidíme aj v ďalších, sčasti v neskorších falzách zachovaných listinách, napr. v CDB I, s. 351–352, nr. 378, kde Břetislav I. sa podieľal na istej súkromnej donácii.

²²⁵ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Anhang IV. MGH SRG N. S. 2, s. 258–261.

²²⁶ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Anhang IV. MGH SRG N. S. 2, s. 257, pozn. č. 1 a 2, tamže pozri aj staršiu literatúru k listine.

²²⁷ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 49–50; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 39–40.

udržiavané moravské údelné kniežatstvá boli obrannou zónou Čiech voči Uhorsku. To mohlo zapríčiniť nárast vojenského významu severozápadnej časti Uhorska, kam smerovali útoky Břetislava I.²²⁸ Neskôr vzniknuté Znojenské kniežatstvo takisto slúžilo na obranu, tentoraz voči Rakúsku.²²⁹ Gyula Kristó zastával názor, že kráľovské vojvodstvo sa zriadilo na pohraničí arpádovskej monarchie a hralo rozhodujúcu úlohu vo feudalizácii tam unikajúceho slobodného obyvateľstva, ktoré ešte nebolo podriadené.²³⁰ Györffy a Kristó nepochybovali o tom, že vojvodstvo mohlo mať v prvom rade vojenskú funkciu. Zatiaľčo Györffy, podobne ako už pred ním János Karácsonyi,²³¹ vyzdvihol obranu hraníc,²³² Kristó postavil do centra vojvodskú moc ako nátlakovú organizáciu, ktorá sa zameriavala na ozbrojené podmanenie ešte nepodriadeného ľudu žijúceho v okrajovej oblasti kráľovstva.²³³ Od Györgya Györffyhó pochádza navyše aj idea,²³⁴ ktorú si novšie osvojil aj László Koszta,²³⁵ že meč, spomínaný v 92. kapitole kronikárskej kompozície zo 14. storočia²³⁶ v známom várkonyskom výjave, je jednoznačným dôkazom toho, že vojvodstvo plnilo predovšetkým vojenské, hranično-obranné úlohy. Koszta popri tom označil za úlohu vojvodstva obranu moravského pohraničia.²³⁷ Pri posudzovaní argumentov nemáme dôvod pochybovať o tom, že kráľovskí vojvodovia vždy vykonávali aj vojenské úlohy. Dokonca mnohé úryvky kronikárskej kompozície zo 14. storočia potvrdzujú, že kráľ aj vojvoda vždy disponovali vlastným vojskom.²³⁸ Gesta Galla Anonyma dosvedčujú, že to nebolo charakteristické len pre

²²⁸ KRZEMIĘSKA, B.: Die Rotunde, s. 19.

²²⁹ PROCHÁZKA, R.: Zur Funktion der mährischen Burgen, s. 613–614.

²³⁰ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 73–85.

²³¹ KARÁCSONYI, J.: *A magyar nemzet áttérése*, s. 108.

²³² GYÖRFFY, Gy.: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig*, s. 50; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 40–41. K jeho úlohe pri obrane hranice pozri aj KARÁCSONYI, J.: *A magyar nemzet áttérése*, s. 108.

²³³ Podrobnejšie pozri KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 84–85.

²³⁴ GYÖRFFY, Gy.: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig*, s. 52–53; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 40.

²³⁵ KOSZTA, L.: *A nyitrai püspökség létrejötte*, s. 282–284.

²³⁶ *Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum et gladium iuxta, qui ducatum designat*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 92. SRH I, s. 354.

²³⁷ KOSZTA, L.: *A nyitrai püspökség létrejötte*, s. 282–284. V staršej literatúre pozri GYÖRFFY, Gy.: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig*, s. 52–53; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 40.

²³⁸ Bez nároku na úplnosť napr.: *Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam et mane facto ordinaverunt acies suas et plenis manipulis suis universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 106. SRH I, s. 371–372. *Vyd autem dicebat: 'Statim ut exercitum nostrum viderent, fugient.'* *Sed et duces summo mane suas acies ordinaverunt*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 121. SRH I, s. 387.

Arpádovcov. Počas rozdelenia piastovskej monarchie v roku 1097 sa Vladislava Hermana opýtali jeho veľmoži, ktorému synovi určil väčšiu úlohu v spravovaní štátu a tým aj vo zvolávaní armády. Knieža vo vojenskej oblasti rátať s obidvomi synmi, rozdelenie krajiny teda rozdeľovalo aj vojenské funkcie.²³⁹ Tento záznam Galla Anonyma je len nepriamym dokladom o vojenskej situácii v Poľsku. Poľský kronikár zaznamenal predovšetkým to, že Zbigniew bol od začiatku neschopný a to aj na vykonávanie vojenských úloh. Dokonca aj iné záznamy Galla Anonyma potvrdzujú, že vojenské velenie Zbigniewovi patrilo. Ten však svoju vojenskú silu nepoužil na boj proti nepriateľom, ale na pustošenie otcovského dedičstva.²⁴⁰ Iné miesta v kronike predsa len poukazujú na to, že v období do smrti Vladislava Hermana, keď si moc delili otec a dvaja synovia, všetci traja mali vlastné vojsko. Boleslav aj napriek tomu, že ešte nebol opásaný mečom.²⁴¹ Je taktiež nesporné, že vojakov mali aj moravské kniežatá. Už skorší výskum si všimol,²⁴² že Boleslav Chrabrý počas vojen s ríšou disponoval aj moravskými bojovníkmi.²⁴³ Aj neskoršie pramene svedčia, že moravské kniežatá neboli bez samostatnej vojenskej sily.²⁴⁴ Dobrým príkladom je prítomnosť kniežat'a Ota a jeho vojska v bitke pri Mogyóróde.²⁴⁵ Tieto príbehy však môžu poskytnúť ešte jeden poznatok. Vojenské úlohy, nadobudnuté pri delení moci sa pravdepodobne nepovažovali za zvláštnosť, ale boli prirodzeným sprievodným javom výkonu moci. Navyše môžeme predpokladať, že tak ako v Uhorsku, tak aj v Poľsku a Čechách všetci členovia rodiny, ktorí sa dostali k moci, mali aj vojenské úlohy. To, podľa nášho názoru, zodpovedá predstavám o moci z 11. storočia v zmysle chápania sveta ako funkčných stavov. To znamená, že panovnícke úlohy so sebou automaticky priniesli aj výkon vojenských

²³⁹ *Interrogatus autem pater a principibus, quis eorum excellencius emereret in legacionibus mittendis et suscipiendis, in exercitus convocando et conducendo et in tanti regni dispensatione multimoda...* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 8. MPH N. S. 2, s. 74.

²⁴⁰ *Zbigneus fratri suo laboranti nec invitatus auxilium impendebat, insuper etiam cum hostibus fratris occulte fedus et amicitiam coniungebat et pecuniam illis pro militibus in subsidium trans mittebat.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 24. MPH N. S. 2, s. 91.

²⁴¹ *Zbigneus ... cum exercitu patris atque suo contra Pomoranos sine fratre parvulo prope-ravit, minusque tamen laudis maior cum multis antecedens, quam iunior frater cum paucis subsequens, acquisivit.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 17. MPH N. S. 2, s. 84–85.

²⁴² Pozri KRZEMIŃSKA, B.: Die Rotunde, s. 31.

²⁴³ *Interea Mararenses Bolezlavi milites magnam Bawariorum cataveram dolo circumvenientes incautam occidunt...* Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, VII. 57. (42). MGH SRG N. S. 9, s. 470.

²⁴⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Lib. II. c. 35. MGH SRG N. S. 2, s. 132. Pozri aj s ďalšou literatúrou KRZEMIŃSKA, B.: Die Rotunde, s. 31 a poznámka č. 113.

²⁴⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 121. SRH I, s. 390.

funkcií, dokonca panovníci museli vo všeobecnosti mať aj vojenské schopnosti.²⁴⁶ V tejto súvislosti je samozrejmé, že sa spoluvládcovia a vlastníci jednotlivých oblastí, postarali aj o obranu hraníc, bránili sa pred vpádmi. Proti vyslovene hranično-obrannej funkcii vojvodstva hovorí aj to, že sa s ňou nestretávame na západnom pohraničí. Významnejšie západné pohraničné hrady, napríklad Bratislava a Mošon, ostali v Šalamúnových rukách až do jeho definitívneho vyhnania. Sem sa stiahol po porážke v bitke pri Mogyoróde.

Inou otázkou je, či je prijateľná teória, podľa ktorej je meč symbolom moci vojvodskej a vojvodstva, a koruna kráľovskej moci. Príbeh koruny a meča, ktorý poznáme z 92. kapitoly kronikárskej kompozície zo 14. storočia, sa hlboko integroval do maďarského historického vedomia. Ondrej I., ktorý proti Belovi podporoval nástupníctvo svojho syna Šalamúna, dal povolať brata do svojej várkonyskej kúrie, aby dospeli k dohode. Položil pred seba korunu a meč, následne vysvetlil svojim ľuďom, že chce dať vojvodovi na výber. Ak si vyberie meč, nech odchádza v mieri, ak korunu, potom nech mu tým istým mečom odseknú hlavu. Belovi pri vchode pošepkali, že ak chce žiť, nech si vyberie meč. A on zo strachu, nie dobrovoľne, tak aj urobil.²⁴⁷ Avšak o výklade, čase vzniku kapitoly kroniky, teda textových úsekov zachytávajúcich takzvaný várkonyský výjav, neexistuje medzi maďarskými bádateľmi konsenzus. Gyula Kristó akceptoval názor staršieho literárnohistorického bádania, ktoré interpretovalo várkonyský výjav v prvom rade ako epický, prípadne ľudový príbeh. Domnieval sa, že výber medzi dobrom a zlom v úryvku kroniky²⁴⁸ je odrazom akéhosi kompromisu, ktorý nemohol vzniknúť skôr než v dobe Kolomana.²⁴⁹ J. Lajos Csóka v ňom videl vsuvku z 12. storočia a považoval ho za odraz pojmu koruny, vyjadreného v Hartvikovej legende.²⁵⁰ Oproti

²⁴⁶ Napr. *strenui militis et boni imperatoris officia simul exeguebatur*. THORPE, Benjamin (ed.): *Florentii Wigorniensis Monachi Chronicon ex chronicis. Tomus I*. London: English Historical Society, 1848, s. 175.

²⁴⁷ *Volo attemptare ducem et in duobus interrogare, si vult habere coronam vel ducatum. "Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum et gladium iuxta, qui ducatum designat. "Si ducatum dux cum bona pace habere voluerit, habeat; si vero coronam, statim vos duo principes surgite et eodem gladio ducem Belam decollate. ... Putabat enim [Andreas] de eadem simplicitate [Belam] dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 92. SRH I, s. 354–355.*

²⁴⁸ ARANY, János: Naiv eposzunk. In: *Arany János összes művei X*. Szerk. Keresztury Mária, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962, s. 264–274; KARDOS, Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1941, s. 101.

²⁴⁹ KRISTÓ, Gyula: XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. In: KRISTÓ, Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest: Magvető, 1983, s. 340–343. Pozri aj KRISTÓ, Gy.: *Legitimitás*, s. 596–597.

²⁵⁰ CSÓKA, J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967, s. 419.

predstavám Kristóa považoval József Gerics 92. kapitolu za súčasť kronikárskeho konštruktú z obdobia Šalamúna.²⁵¹ Zoltán Tóth, využívajúc aj svoje skoršie výskumy,²⁵² preukázal použitie anglosaského Dunstan-Egbertovho (korunovačného) poriadku v 11. storočí, v ktorom sa meč nerátal medzi odznaky kráľovskej inaugurácie. Keďže v Uhorsku v dobe Kolomana meč bol už znakom kráľovskej hodnosti a po roku 1074 nosili vojvodovia dokázateľne vojvodské koruny, zaujal Gerics stanovisko, že „musíme rátať s takou fázou panovníckych odznakov v našich dejinách, v ktorej nepochybne bolo platné znázornenie vzťahu vojvodských a kráľovských znakov v 92. kapitole“,²⁵³

Nemôže byť pochyb o správnosti konštatovania Józsefa Gericsa. Vo voľbe medzi korunou a mečom sotva môžeme vidieť len epické symboly a len ťažko môžeme veriť, že je to iba ľudový motív výberu medzi dobrom a zlom. Príbeh musel zodpovedať dobovej verejnej mienke a právnemu poriadku. Samozrejme, otázkou je, čo pod tým rozumieme. Vysvetliť samostatný meč môže názor historiografie, spomenutý už v prvej časti tejto práce, že vojvodstvo malo v prvom rade hranično-obranné a všeobecné vojenské funkcie a vojvoda bol vždy predovšetkým vojenskou oporou kráľovskej moci.²⁵⁴ Na tomto mieste opäť pripomíname, že kráľovskí vojvodovia vždy vykonávali aj vojenské úlohy. Avšak výkon moci býval vo všeobecnosti spätý s vojenskými úlohami a tak bol zjavne aj panovníckou úlohou. Pre to všetko je potrebné dôkladnejšie preskúmať otázku, či mohol byť meč samostatným odznakom moci, a ak áno, v akom zmysle.

Meč (pod názvami gladius, spata alebo ensis) bol neodmysliteľným doplnkom panovníckeho odevu.²⁵⁵ Spolu s korunou a žezlom bol vlastníctvom panovníka a v tomto význame patrila do rodinného dedičstva. Tak to bolo aj predtým, než by sa meč dostal do korunovačných poriadkov. Koruna a ostatné korunovačné insígnie a odevy mali rovnaký osud. Bolo možné ich získať v súlade so závetom panovníka. Už aj z 9. storočia máme údaje, že panovníci sa v závete dopredu postarali o dedenie

²⁵¹ GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 83.

²⁵² TÓTH, Zoltán: *Attila's Schwert. Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Großen in Wien*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1930, s. 130–131; Pozri aj TÓTH, Zoltán: Gladius divinitus ornatus (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez). In: *Századok*. roč. 67, 1933, 485–487.

²⁵³ GERICS, József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: GERICS, József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest : METEM, 1995, s. 127–128.

²⁵⁴ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 52–53; KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 84–85. Posledne: KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 282–284.

²⁵⁵ V tomto duchu sa vyjadril aj Einhard v už citovanom *Živote Karola Veľkého: et gladio semper accinctus*. HOLDER-EGGER, Oswald (ed.): *Einhardi Vita Karoli Magni*, c. 23. MGH SRG 25. Hannover – Leipzig : Hahnsche Buchhandlung, 1911, s. 28.

svojich osobných predmetov, napríklad aj meča. Karol Veľký sa ešte vo svojom zázve, známom z Einhardovho životopisného diela, len všeobecne rozhodol o tom, že majú jeho osobné predmety rozdať alebo predať.²⁵⁶ Ľudovít Pobožný však už vo svojom zázve konkrétne nariadil, aby jeho korunu a meč zdedil Lotar.²⁵⁷ Dôkazom toho, že to nebolo len prosté rozdelenie rodinného vlastníctva, ale prenesenie moci prostredníctvom týchto odznakov je, že panovník nariadil, aby spísali kráľovské ozdoby čiže koruny, zbrane, nádoby a iné predmety nachádzajúce sa v pokladnici.²⁵⁸ Z nich si vybral mocenské odznaky, korunu a meč, ktoré mali poslať Lotarovi. Obraz o Ľudovítovi Pobožnom, ktorý vykreslil autor spisu, je zrejme zaujatý, samozrejme môže byť aj zveličený, veď podľa Fuldských letopisov, ktoré takisto informujú o cisárovom testamente, došlo len k odovzdaniu koruny a žezla.²⁵⁹ Avšak po smrti cisára a franského kráľa Karola Veľkého, počnúc najneskôr Ľudovítom Pobožným, boli koruna a meč odovzdávané spoločne. Po smrti Karola Lysého v roku 877 jeho manželka Richilda poslala následníkovi trónu Ľudovítovi II. (Koktavému) predmety potrebné na kráľovskú korunováciu, medzi nimi korunu a meč a odovzdala mu príkaz jeho otca, čiže jeho zázv.²⁶⁰ Po smrti Ľudovíta Pobožného aj v zázve jeho najmladšieho syna bol medzi odznakmi výkonu moci opäť meč. Nie jasné, či to súvisí s tým, že Ľudovít Pobožný v spojitosti s odovzdaním panovníckych odznakov synovi Lotarovi ho zaviazal, aby rešpektoval práva syna Karola Lysého, ktorého

²⁵⁶ Einhardi Vita Karoli Magni, c. 33. MGH SRG 25, s. 39. Pozri aj RÖCKELEIN, Hedwig: *Das Schwert als Zeichen von Macht und Herrschaft in Text-, Bild- und Sachzeugnissen der Karolingerzeit*. Magisterarbeit zur Erlangung der Würde des Magister Artium der Philosophischen Fakultäten der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg, 1981, Manuskript, passim; KÖRNTGEN, Ludger: *Königsherrschaft und Gottes Gnade. Zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-früh-sächsischen Zeit*. Berlin : De Gruyter, 2001, s. 220–228.

²⁵⁷ *Et Hlotario quidem coronam, ense auro gemmisque redimitum eo tenore habendum misit*. TREMP, Ernst (ed.): *Astronomus, Vita Hludowici imperatoris*, c. 63. MGH SRG 64. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1995, s. 548.

²⁵⁸ *et rem familiarem, que constabat in ornamentis regalibus, scilicet coronis et armis, vasis, libris vestibusque sacerdotalibus, per singula describi iuberet*. Astronomus, *Vita Hludowici imperatoris*, c. 63. MGH SRG 64, s. 548.

²⁵⁹ *Hunc enim ferunt imperatorem morientem designasse, ut post se regni gubernacula susceperet, missis et insigniis regalibus, hoc est sceptro imperii et corona*. KURZE, Friedrich (ed.): *Annales Fuldenses sive annales regni Francorum orientalis*, a. A. 840. MGH SRG 7. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1891, s. 31.

²⁶⁰ *Richildis ... ad Hladowicum veniens ... attulit ei praeceptum, per quod pater suus illi regnum ante mortem suam tradiderat, et spatam, quae vocatur Sancti Petri, per quam eum de regno revestiret, sed et regium vestimentum et coronam ac fustem*. WAITZ, Georg (ed.): *Annales Bertiniani*, a. A. 877. MGH SRG 5. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1883, s. 137–138.

mal s poslednou manželkou Juditou.²⁶¹ V každom prípade po smrti Ľudovíta Koktavého meč a koruna boli opäť spolu medzi mocenskými odznakmi nasledujúceho panovníka. To môže opäť potvrdzovať, že správa v životopise Ľudovíta Pobožného je pravdivá.²⁶² Spoločné odovzdávanie koruny a meča vybranému dedičovi trónu sa však neobjavilo len v karolovskej dynastii. Aj omnoho neskoršia udalosť, ktorá sa stala v posledných desaťročiach 11. storočia, poukazuje na to, že koruna a meč spoločne zohrávali úlohu pri dedení trónu. *Gesta Normannorum Ducum*, napísané Viliamom z Jumièges, zachováva závet pripisovaný Viliamovi Dobývateľovi, v ktorom panovník pred svojou smrťou rozdelil ríšu medzi svojich synov. Viliamovi II. (Ryšavému) zanechal Anglicko, jeho normanské majetky zdedil Róbert a svojho tretieho syna Henricha, ktorý sa napokon po smrti Viliama II. dostal k moci, uspokojil 5 000 librami. Podľa svedectva závetu zdedil panovnícke odznaky, teda korunu, meč a žezlo Viliam.²⁶³ Text nie je bez problémov. Výskum preukázal, že s malou výnimkou sa zakladá na takmer doslovnom prevzatí vyššie citovaného závetu Ľudovíta Pobožného a závetu v Einhardovom životopise Karola Veľkého.²⁶⁴ Údajný závet mohol vzniknúť okolo roku 1097, ako výsledok sporu medzi Viliamom II. (Ryšavým) a jeho bratom Róbertom, ktorý zdedil Normanské a Mainské vojvodstvo. Text jednoznačne slúžil na to, aby Viliam II. predstavil poslednú vôľu svojho otca z takého pohľadu, ako keby jemu prislúchali všetky odznaky kráľovskej moci, a jeho bratovi len vojvodstvo. Keďže normanské elity protestovali proti rozdeleniu územia, Viliam II. preniesol zodpovednosť na svojho otca za to, že kontinentálne a anglické normanské majetky neostali v jedných rukách.²⁶⁵

Koruna a meč sa teda podľa zvyklostí dedili v jedných rukách. Pri poznaní toho všetkého je vhodné bližšie preskúmať, v akých prípadoch

²⁶¹ Astronomus, *Vita Hludowici imperatoris*, c. 63. MGH SRG 64, s. 548.

²⁶² *et sentiens se mortem evadere non posse, per Odonem ... et Album ... coronam et spatam ac reliquum regium apparatusum filio suo Hludowico misit, mandans illis qui cum eo erant, ut eum in regem sacrari ac coronari facerent.* Annales Bertiniani, a. A. 879. MGH SRG 5, s. 148.

²⁶³ *et Willelmo quidem, suo filio, coronam, ense, sceptrum ... habendum permisit.* HOUTS VAN, Elisabeth (ed.): *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni*, Vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 186. Ku kritickému vydaniu *De obitu Willelmi* pozri tiež: LACK, Katherine: *The De Obitu Willelmi: Propaganda for the Anglo-Norman Succession, 1087–88?* In: *English Historical Review*. roč. 123, č. 505, 2008, s. 1445–1456.

²⁶⁴ GILLINGHAM, John: *At the Deathbed of the Kings of England*. In: *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter*. Hg. von Brigitte Kasten, Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2008, s. 523, 525 a poznámka 73. Súhrnne pozri aj: LACK, K.: *The De Obitu Willelmi*, s. 1445–1449.

²⁶⁵ LACK, K.: *The De Obitu Willelmi*, s. 1439.

a v akej dobe sa objavuje meč samostatne, teda bez koruny.²⁶⁶ Podľa Galla Anonyma Boleslav, vzopruč sa zvyklostiam, už po mnohýkrát Zbigniewovi odpustil a vpustil ho späť do krajiny. Avšak Zbigniew sa nevrátil skromne, ako miles, ale s „vytaseným mečom“. To znamená v spoločnosti muzikantov, v sprievode trubačov a pred sebou nechal niest meč (*ense praecedente*), ukazujúc, že prišiel vládnuť a nie slúžiť.²⁶⁷ To bolo poslednou kvapkou, ktorou pretiekol pohár trpezlivosti. Nasledovalo oslepenie a definitívne odstránenie Zbigniewa. Tento príchod sa mal udiat opačne. Správne by Boleslav vchádzal do mesta v súlade s pravidlami *adventus regis*, imitujúcimi príchod Ježiša do Jeruzalema a jeho meč by niesol niekto iný, v tomto prípade zrejme Zbigniew. Hoci z 12. storočia poznáme mnoho podobných príkladov,²⁶⁸ z čoho by sme mohli usúdiť, že symbol nosenia meča môže súvisieť s premenou západoeurópskej spoločnosti a myslenia v 12. storočí. Podobné prípady poznáme aj z oveľa skorších čias. Dudo zo Saint-Quentin zaznamenal stretnutie západofranského kráľa Ľudovíta IV. Zámorského s jeho švagrom, rímskonemeckým kráľom a cisárom Otom I. (ktorého Dudo nesprávne menuje Henrich).²⁶⁹ Podľa Duda Ľudovít IV. Zámorský požiadal Ota o vojenskú pomoc. On však bol ochotný rokovať s ním len vtedy, ak medzi nimi bude sprostredkovateľom jeho starý priateľ, normanský vojvoda Viliam I. Dlhý meč, syn Rolla, zakladateľ a normanskej dynastie. V súlade s dohodou poslal normanský vojvoda Otovi vyslanca. Oto dal svoj súhlas na stretnutie a poslal k Viliamovi svojho dôverníka menom Cono. Cono spolu s Viliamom prichádzali do Visé na stretnutie západofranského a saského panovníka. Cono nielen ohlásil príchod normanského

²⁶⁶ Medzi príkladmi neuvádzame príbeh, ktorý zachoval kronikár Lampert z Hersfeldu, podľa ktorého matka kráľa Šalamúna darovala Otovi z Nordheimu meč pripisovaný Atilovi. V tomto prípade išlo, ako sme to krátko spomenuli už aj vyššie, o dar, teda dvorskú reprezentáciu. Pozri ZSOLDOS, Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2005, s. 128. Text pozri Gábor Thoroczkay in: *ÍFMT*, s. 106–107 a poznámka 584. K textu Lamperta z Hersfeldu pozri aj VESZPRÉMY, László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatok. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 135. 2013, s. 29–30.

²⁶⁷ *non se servitutum sed regnaturum designabat*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, c. 25. MPH N. S. 2, s. 155.

²⁶⁸ Takýto prípad je známy práve z poľských dejín zo začiatku 12. storočia: Magdeburské anály zaznamenali, že roku 1135 Boleslav III., z ktorého sa stal *miles*, sám niesol v Merseburgu meč cisára Lothara III., keď po dlhých bojoch napokon uznal ríšsku zvrchovanosť. *Bolizlaus vero post sacramenta in die sancto manibus applicatis miles eius efficitur, et cesari ad ecclesiam processuro, gladium illius ante ipsum portavit*. Pozri *Annales Magdeburgenses*, a. A. 1135. MGH SS 20, s. 185. K pasáži z prameňa pozri DALEWSKI, Zbigniew: *Ritual and Politics. Writing the History of a Dynastic Conflict in Medieval Poland*. Leiden – Boston : Brill, 2008, s. 17.

²⁶⁹ LAIR, Jules (ed.): *Dudo de Saint Quentin: De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, c. 52. Caen : Typ. F. Le Blanc-Hardel, Imprimeur-Libraire, 1865, s. 194–197.

vojvodu, ale niesol aj jeho meč, čím chcel vyjadriť vládcovskú veľkosť Viliama.²⁷⁰ Okrem správy Duda zo Saint-Quentin poznáme mnoho iných prípadov, ktoré sa udiali ešte pred 12. storočím. Thietmar Merseburgský zapísal príbeh Anfrida (neskoršieho utrechtského biskupa svätého Anfrida). Anfrid v mladom veku, po tom, čo ho dali na vojenskú službu, nosil meč Ota I. pri jeho príchode do Ríma.²⁷¹ V tomto prípade kládol Thietmar veľký dôraz na dôverný vzťah medzi Otom a Anfridom. Anfrid mohol túto úlohu dostať len vďaka veľkej dôvere, ktorú k nemu Oto prechovával. Podľa inej správy merseburgského biskupa, poľský knieža Boleslav Chrabrý, ktorý sa chcel zmieriť s cisárom Henrichom II., stal sa cisárovým miles-om a idúc v jeho sprievode, sám nosil cisársky meč.²⁷² Symbolický význam nosenia meča teda spočíval v tom, že vyjadroval moc a vôľu panovníka vládnuť. Ten, kto nosil jeho meč, sa podriadil jeho moci.

Popri nosení meča však poznáme aj iné príklady samostatného meča, ktoré sú pre porovnanie s várkonským výjavom významné. Už vyššie spomínaný príbeh Duda zo Saint-Quentin totiž nekončil príchodom Viliama Dlhého meča. Lotrincov a Sasov dráždil príchod Viliama, preto sa posmešne spýtali Cona, akým úžasným nadaním a mocou disponuje normanský vojvoda, ktorý sa dostavil pokrytý zlatom, no iba s 500 vojakmi?²⁷³ Urážku ešte Viliam prehltol, ale jeho vojaci nie a na druhý deň, bez vedomia ich pána prešli do tábora Sasov, kde sa pustili do pustošenia príbytkov Otovho vojska. Viliam, aby zabrzdil súkromnú akciu svojich vlastných ľudí, požiadal Cona, ktorý ho o udalostiach informoval, aby vzal jeho meč a ukázal ho vojakom. Vojaci nato v tichosti opustili saský tábor.²⁷⁴ Práve táto udalosť sa ponúka ako možná príčina prezývky Dlhý meč, ktorú normanský vojvoda Viliam I. mal.²⁷⁵ Bližšie k pravde však

²⁷⁰ Dudo de Saint Quentin, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, c. 52, s. 197.

²⁷¹ *Romam sane predicto cesare ingrediente, non minimum confisus in iuvene fecit eum spataferium suum*. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, IV. 32. MGH SRG N. S. 9, s. 169.

²⁷² *et post sacramenta regi ad ecclesiam ornato incedenti armiger habetur*. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, VI. 91. MGH SRG N. S. 9, s. 382.

²⁷³ *Lotharienses et Saxones coeperunt invective et ironice alloqui Cononem, dicentes: Quam mirae sufficientiae et potestatis est dux ... qui huc advenit auro computus et ornatus cum militibus quingentis?* Dudo de Saint-Quentin, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, s. 197.

²⁷⁴ *Tunc Willelmus ensem ... dedit Cononi, ut indicio exeundi deferret eum et ostenderet legioni domibus residenti domosque adhuc dissipanti. Quum autem Cono iterum festinans illis occurreret, ensemque Willelmi ducis ... illis demonstraret, continuo non modo adquiescunt, verum summissio vultu proclivi contra ensem, domos dimiserunt, seseque nimium in exitu opprimentes, sine murmure ad suum ducem reverterunt*. Dudo de Saint-Quentin, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, s. 197.

²⁷⁵ SHOPKOW, Leah: The Carolingian World of Dudo de Saint Quentin. In: *Journal of Medieval History* 15. 1989, s. 32–33.

môže byť to, že Cono konal v službe panovníka a v tomto postavení niesol a ukázal Viliamov meč.²⁷⁶

Napokon o tom, že meč jasne vyjadroval aj rozdiel v postavení medzi dvomi stranami, máme názorný príbeh z pera Richera z Reims. Podľa neho sa rímskonemecký cisár Oto II. a vojvoda Hugo Kapet stretli, aby viedli rokovania. Pred rokovaním poslal Oto všetkých von zo siene a svoj meč položil na stoličku. Na konci rozhovoru vstal, meč tam zanechal a požiadal Huga, aby sa vrátil a doniesol mu ho. Tým dal jasné znamenie pre prítomných, že Hugo sa stal Otovým vazalom. Symbolickú silu gesta najlepšie pochopil orleánsky biskup sprevádzajúci vojvodu Huga ako tlmočník. Biskup ihneď vytrhol meč z Hugových rúk a sám ho odniesol za Otom.²⁷⁷

Ak sa vrátíme k protikladnému postaveniu koruny a meča v 92. kapitole kroniky, tak ani zďaleka nemáme istotu, že tento protiklad vyplýva len z korunovačného poriadku. Takisto je otázne, či meč symbolizuje len vojenské úlohy. Vyššie uvedené príklady objasňujú, že od doby Karolovcov, kedy sa meč ešte ani neobjavil v korunovačnom poriadku, rozhodovali panovníci o korune, meči a ostatných odznakoch a tiež o odeve ako o súčasti rodinného vlastníctva. Bez delenia ich zanechali jedinej osobe. Samostatný meč bol symbolom podriadenosti. Nepochybujúc o uplatnení Dunstan-Egbertovho (korunovačného) poriadku pri Šalamúnovej korunovácii,²⁷⁸ máme vážne podozrenie, že to bol dobre naplánovaný teatrálny výjav, ktorý sa začína stretnutím dvoch rovnocenných členov rodiny a končí uznaním panovníka a odchodom vazala. Ako pri vyššie uvedených prípadoch, tak aj pri várkonyskom výjave vôbec nie je isté, že to boli udalosti, ktoré sa skutočne stali. Z príbehu sa vynára skôr taký

²⁷⁶ KAMP, Hermann: Die Macht der Zeichen und Gesten. Öffentliches Verhalten bei Dudo von Saint-Quentin. In: *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. ed. Gerd Althoff, Stuttgart : Jan Thorbecke, 2001, s. 135.

²⁷⁷ *Otto gloriam sibi parare cupiens, ex industria egit, ut omnibus a cubiculo regio emissis, eius gladius super sellam plectilem deponeretur. Dux etiam solus cum solo episcopo introduceretur, ut rege Latinariter loquente, episcopus Latinitatis interpres, duci quicquid diceretur indicaret. Introgressi igitur a rege ingenti favore excepti sunt. Rex iniuriarum querelam deponebat. Et osculum dans, gratiam sui favoraliter amico impertit. Post multa colloquia de amicitia habenda, cum rex exiret, gladiumque respiciens peteret, dux paululum a se discedens se inclinavit ut gladium tolleretur, ac post regem ferret. Hac enim causa super sellam relictus fuit, ut dum dux cunctis videntibus gladium ferret, in posterum etiam se militaturum indicaret. Episcopus vero duci consulens, gladium ab eius manu rapuit, et ipse deferens post regem incessit.* HOFFMANN, Hartmut (ed.): Richeri historiarum libri IIII, Lib. III. c. 84–85. MGH SS 38. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2000, s. 217–218.

²⁷⁸ LASZLOVSZKY, József: Angolszász koronázási ordo Magyarországon. In: Bárány, Attila – Laszlovszky, József – Papp, Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I.* Máriabesnyő : Attraktor, 2008, s. 109–110, vzniesol vo vzťahu k existencii a využitiu tohto korunovačného poriadku v Uhorsku pochybnosti, resp. pripustil prevzatie len istých jeho prvkov.

systém argumentov, ktorý zostavili pre málopočetné, vybrané obecnstvo, schopné pochopiť aj jeho symbolické prvky, prípadne ich prekrútený, miestami groteskný spôsob vyjadrenia. Je pravdepodobné, že príbeh o korune a meči v nám známej podobe vznikol neskôr, až po úplynutí Šalamúnovej vlády. Pokúsil sa postaviť argumentáciu o skoršom odklone od pôvodnej rodinnej dohody, zahrnutej v 88. kapitole kroniky. Tento pokus však nebol platný. Hneď totiž udrie do očí, že Belo sa chopí meča len z donútenia, čiže podriadenosť požadovanú jeho bratom nepovažuje za platnú. Služba vynútená zneužitím tiesne alebo neznalosti druhého, prípadne podvodom, ako to zachytila aj humorná zápleтка Huga Kapeta s Otom II., známa z pera Richera, bola v očiach tých, ktorí poznali symboly a vedeli o podrobnostiach daného prípadu, neoprávnená. Preto vystúpili proti nej, ako to dokazuje aj zákrok orleánskeho biskupa.

Koruna a meč vo Várkonyi teda nie je protikladným postavením symboliky dvoch „štátov“, ale omnoho viac hovorí o tom, akým spôsobom sa Ondrej snažil podriaďiť si Bela a prečo to bolo pre vojvodu neprijateľné. Príbeh sa tematicky hodí skôr do reťazca udalostí, na konci ktorého bol Álmoš podriadený pod múrmi Abaújváru v roku 1106.

IV.

Prichádzajúc k zhrnutiu, pri návrate k otázke, čím bolo vojvodstvo, môžeme konštatovať nasledovné.

Arpádovský systém delenia moci v 11. storočí nemôžeme považovať ani za model vývoja štátu, ani za jednoduché uplatnenie dynastického dedičského alebo rodinného práva. Prvý z týchto dvoch názorov sa osobitým spôsobom usiloval adaptovať teórie postavené na prameňoch a českej historiografickej tradícii na uhorské pomery a druhý premietal pomery z obdobia Viedenského kongresu spätne do stredoveku.

Namiesto výskumu rozvoja štátu je vhodnejšie vychádzať z dobového chápania práva a usporiadania spoločnosti, obsiahnutého v prvom rade v rozprávacích prameňoch, a doň zasadiť dejiny vojvodstva. Základom tohto poriadku bol v prvom rade systém vzťahov medzi slobodnými, ktorý spočíval na priateľstve potvrdenom prísahou. Úpadok amicitie však znemožnil predchádzajúcu spoluprácu založenú na rovnosti a konsenze, a nevyhnutne viedol ku konfliktom.

Môžeme sa domnievať, že tieto medziľudské vzťahy určovali aj pôsobnosť vojvodstva a vojvodov. Pri porovnaní vojvodstva Arpádovcov s podobnými ustanovizňami ich piastovských a přemyslovských súčasníkov môžeme konštatovať, že územné delenie moci sa nemusí nevyhnutne zhodovať s kompetenčným. Presný územný rozsah vojvodstva dodnes nepoznáme. Môžeme však s určitosťou tvrdiť, že jeho strediská,

na rozdiel napríklad od piastovských, sa len v nepatrnej miere dotýkali hlavných panovníckych sídiel. Kým pretrvávali dobré vzťahy v panovníckej rodine, vojvodovia disponovali vážnymi kompetenciami. Tieto kompetencie však znamenali v prvom rade podiel na kráľovskej moci, čiže dohoda znamenala vždy v prvom rade rozdelenie kompetencií. To možno vysvetľuje, prečo sa králi a vojvodovia pravidelne spolu objavujú na hlavných miestach krajiny ako aj inde, spoločne reprezentujúc panovnícku moc. Na druhom konci stupnice sú moravské kniežatá. Morava už od polovice 11. storočia disponovala preukázateľnou oddelenou územnou vládou, moravské kniežatá aj napodobňovali svojich pražských príbuzných, ale skutočným mocenským oprávnením nedisponovali a pravidelne sa búrili proti príbuzenskému „útlaku“.

Model del'by moci Arpádovcov v 11. storočí bol teda v prvom rade rodinný. Jeho základom bol konsenzus medzi členmi rodiny. V zmysle tohto konsenzu sa del'ba moci dotýkala celej krajiny v pomere 2 : 1. Prameň sa nezmieňuje o tom, čo si presne členovia panovníckej rodiny medzi sebou rozdelili. Môžeme sa domnievať, že to bolo preto, lebo to nebolo potrebné, keďže pod výrazom *divisio regni*, uhorský kronikár rozumel v prvom rade spory o trón, ako aj rozdelenie moci.

Preklad z maďarčiny: *Sabina Danková*

Propaganda in political strategy of the Czechoslovakian Communist Party during the first decade of the interwar Czechoslovak Republic

MILAN OLEJNÍK

*Centre of Social and Psychological Sciences SAS
Institute of Social Sciences, Košice*

Abstract: Vital interest of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) in struggle to achieve political power was to make its program attractive to a broad masses of Czechoslovak population. The Marx-Leninism, which became an ideological base of CPC, presented itself as the only relevant ideology capable of establishing a “socially just” society. Revolution as a road of the Communist regime to impose its rule was presented as unavoidable, because it was in harmony with laws of social progress formulated by Friedrich Engels, Karl Marx and Vladimir I. Lenin. The essential role in spreading ideology of the Marx-Leninism, according to leadership of CPC had propaganda. Despite strictly formulated principles of the Marx-Leninist ideology, communist propaganda during the existence of Czechoslovak Republic morphed in dependence on changing political development. Vicissitudes of form and content of communist propaganda in monitored period are traced in submitted paper. An emphasis is given to, till now, unpublished archival documents, deposited in Slovak and Czech archives. Invaluable source offering insight to concrete workings of communist propaganda is a contemporary press, primarily periodicals *Pravda Chudoby* and *Pravda*, which represented ideological views of the Communist Party of Czechoslovakia. A relevant source of information are social democratic *Robotnícké noviny*, which monitored closely development of its main rival CPC. A literature dealing with various aspects with history of Czechoslovak Communist Party was used where it was suitable to complement events by a more general description.

Keywords: Communist Party of Czechoslovakia, interwar period, propaganda, journalism.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.61-78>

The main objectives of propagandistic activities pursued by the Communist Party of Czechoslovakia

The inter-war Czechoslovak Republic (CSR) was a democracy composed of numerous political parties. Programs of individual political subjects were characterized by a broad scale of ideological values. Civic rights, social equality, religious beliefs and nationalistic ideology, constituted their ideological content. In comparison to the whole Czechoslovak political spectrum, the Communist Party of Czechoslovakia was a fundamentally different political organization. There were two characteristics,

which placed CPC apart from rest of the Czechoslovak political scene. Firstly, CPC, unlike others subjects, negated existing political system in its entirety and declared unambiguous determination to destroy “capitalist” society. The goal of CPC was to establish a “dictature of proletariat”.¹ The way to impose communist regime would be achieved via violent uprising. The second specific feature of CPC, which was manifestly in breach with the Czechoslovak political system, was its adherence to transnational communist organization – the Communist International (CI), established in Moscow. Despite endeavours of conservative political parties to enforce prohibition of CPC, during existence of the Czechoslovak Republic this campaign did not succeeded.

In course of year 1920 a fraction within the Social Democratic Party was formed, which adhered to a radical political program formulated by the Communist International. Established was the Action Committee of the Marxist Left, which defined intention to form a political organization in line with ideological principles of the Communist International. In autumn 1920 was published the first issue of periodical *Pravda Chudoby* (The Truth of Poverty), which became an official newspaper of the Marxist Left in Slovakia.

In Slovakia, dissention in the Social Democratic Party culminated during congress of the Marxist Left on 16 – 17 January 1921 in Ľubochňa. Despite interference of state authorities, which terminated deliberations, delegates succeeded in accepting 21 conditions, whom every leftist political organization was obliged to adopt, if wanted to be admitted into the Communist International.² Stipulations formulated by CI exactly delineated obligations of each member of CI. The main principle was unity and absolute subservience to decisions of CI. Strategy, tactic and ideological propaganda was required to be carried strictly in line with a course set-on by the Communist International. Leaders of communist parties must expel all members who have reservations to adopted political program. However, as future development shown, this stringent demand led to recurring conflicts within the Czechoslovak CPC. Even the Communist International itself was not immune to frictions among emerging fractions. By accepting 21 conditions (with exception of clause no. 17 demanding that accepted political organization must adopt name “the

¹ „CPC, deducing principles of its policy from the Marxist concept of historical development...refuted any form of bourgeois society.” PLEVZA, Viliam et al. *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*. Bratislava : Pravda, 1971, page (p.) 124.

² For more information in regard to early history of the Communist International see: BENKO, Juraj. K možnostiam, metódam a prostriedkom činnosti Kominterny v strednej Európe v prvých rokoch existencie (1919 – 1922): Na hranici legality a ilegality. In: ŠMIGEL, Michal a kol. *Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989). Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2007, p. 11-25.

Communist Party”, because it was decided that this condition will be fulfilled at congress of all sections representing individual ethnic communities), split within the Social Democratic Party was irreversible.

In Czech part of the Republic, formation of the left fraction of the Social Democratic Party resulted also in a deep crisis. A crucial issue – joining the Communist International, was agreed upon during the XIII Congress of SDP in Prague. The chairman of the Marxist fraction, Bohumír Šmeral, declared that adherence to CI is the aim of the Party. Conservative leadership of SDP rejected leftist initiative and with assistance of police occupied SDP’s headquarters, the Lidový Dům (Peoples House). Representatives of the radical fraction reacted by declaring the general strike. However, government with use of brachial power, suppressed the strike. On 15 December 1920 the strike was terminated.

Social democrats perceived the radical elements as the threat to very existence of SDP. The official periodical of the Social Democratic Party, the *Robotnícke noviny* (Workers News), accused the Left of insurrection against CSR and exhorted members of SDP to ignore strike.³ *Robotnícke noviny* with satisfaction reacted to unsuccessful attempt to rekindle strike in Slovak capital Bratislava.⁴

Despite ideological semblance – both parties were determined to struggle for wellbeing of workers and their ideology was based on works of Friedrich Engels and Karl Marx, their strategy and tactic were starkly different. Whereas social democrats refused use violence as a means to build a socially just society, communists perceived revolution as irreplaceable way to overthrow bourgeoisie. Therefore, to acceptance of 21 conditions by the Left, social democrats reacted with a stern criticism and become determined enemies of CPC. SDP characterized the Communist International as a sworn enemy of workers, as a tool of their enslavement and primary danger to democracy in Slovakia.⁵

³ „Comrades! Do not let yourself to get seduced to ill-considered acts, which could end only in same catastrophe as underwent proletariat in Hungary. Preserve everywhere peace and order. Do not believe communist lies. Keep working. This strike is pleasing only capitalists and it is only to detriment of working people.” *Robotnícke noviny*. December 14, 1920, year XVIII, no. 255, p. 1. Pracujúcemu ľudu na Slovensku! (To working people in Slovakia!)

⁴ *Robotnícke noviny*. December 17, 1920, year XVIII, no. 258, p. 1. Dohra „generálnej stávk“ (Epilogue of „general strike“.)

⁵ „...declaration of Third International confirms whole background of communist propaganda spreading among Slovak working people. It is not endeavour to increase life standards of working class and establish socialism. The goal is to break-up Slovak proletariat and enslave it... Declaration of III International reveal completely directions of this destructive institution, which proved to be helper of greatest reaction and violence.” *Robotnícke noviny*. May 14, 1921, year XVIII, no. 106, p. 1. III. Internacionála pre zotročenie a podmanenie. (Third International for enslavement and subjugation.)

The Communist Party of Czechoslovakia was established on 14 – 16 May 1921, when delegates of the Founding Congress voted for acceptance of 21 conditions stipulated by CI.⁶ The Executive Committee of CI congratulated to the Czechoslovak Communist Party and expressed conviction that CPC became great reinforcement of European communist movement.

During early twenties, the main form of activities of CPC in Slovakia was organization of strikes, predominantly in industrial localities. These actions were focused on economic issues. Strikes organized by CPC, which frequently ended in violence causing injuries and even loss of lives, became severely criticized by all political parties, namely social democrats. They blamed communist activists and propagandists to be responsible for injuries and deaths of workers.⁷

A mile-stone in communist fight against regime was campaign of ruling coalition parties aimed at adoption of “The Law for Protection of the Republic”,⁸ which was perceived by CPC as the most unacceptable political reactionary measure. The Communist Party organized a number of protests including violent obstruction in the Czechoslovak Parliament. However, CPC was not able to stop adoption of the above mentioned legal norm.⁹

In regard to ideological unity, discrepancies in CPC emerged already at the close of 1921. Representatives of “ultra” left fraction, led by Bohumil Jílek and Václav Bolen, argued that so called “offensive theory” is the only correct strategy to carry on revolution and must be pursued by the Communist Party. This strategy was contradicted by leader of CPC Bohumír Šmeral, who emphasized that only by gaining a majority of

⁶ “From all ends of the Republic gathered (...) representatives with goal to clean Party ranks from all bourgeois and capitalistic affixtures and to give it new lofty and beautiful name, name the Communist Party.” *Pravda chudoby*. May 26, 1921, year II, no. 30, p. 1. Po zjazde. (After Congress.)

⁷ *Robotnícke noviny* appealed to workers to ignore communist propagandists and expel them from their ranks: „We appeal to all workers, including honest communist idealists, to ignore seditious communist agitators in factories, to work with maximal diligence to expel them from our ranks. Communists are not only breaking-up union organizations, but are also initiating thoughtless strikes”. *Robotnícke noviny*. December 7, 1920, year XVIII, no. 255, p. 1. Zločinné jednanie komunistických štváčov. (Criminal acting of communist instigators.)

⁸ “The Law for Protection of the Republic” was adopted by the Czechoslovak Parliament on March 6, 1923.

⁹ The regional periodical *Slovenský východ* wrote that voting was interrupted by communist deputies, who staged noisy protests and some of them were escorted from the Parliament by parliamentary guard. *Slovenský východ* (Slovak East). March 6, 1923, year XII, no. 54, p. 2. Komunistické škandály v československom parlamente. (Communist scandals in the Czechoslovak Parliament.)

proletariat, revolution will succeed.¹⁰ B. Šmeral's strategy prevailed after Vladimír I. Lenin, the most influential personality in the Soviet Communist Party, supported his view and denounced proponents of the "offensive theory" as people who had no grasp of present situation in communist movement and do not understand that situation is not ready for uprising enacted only by a small group of revolutionaries.

Refusal of radical tendencies was presented during the First Ordinary Congress of the Communist Party, which commenced on February 2, 1923. In his opening speech Alois Muna, a chairman of the Executive Committee of CPC, declared determination of CPC to refuse provocations of ruling parties and pursue goal to establish a mass political organization.¹¹

An immeasurable loss to the Communist International was sudden death of Vladimir I. Lenin. Grigory Zinoviev, a chairman of the Communist International, dispatched a short notice to all sections of CI, in which reported unexpected news.¹² V. I. Lenin was the most influential personality of communist movement. He was strong willed person, able to push his strategy and tactics against frequently occurring conflicting opinions. His death was a severe blow to unity of the Communist International.

A strategy for unification of international communist movement, enhancement of discipline, zero tolerance against dissenting fractions and

¹⁰ According to B. Šmeral, *„We (...) were working on creation of large party, without raising question: a large or a small party? Each of us felt that at home, where political life is strongly developed, where each party has broadly branched organizational apparatus, it is necessary a large party, if this party wants seriously think about conquering political power and does not want to be only an association of agitators.“* ŠMERAL, Bohumír. *Výbor z díla, 1, 1902-1921*. Praha : Svoboda, 1981, p. 483.

¹¹ A. Muna declared: *“Ruling classes of this state are afraid of mass communist party... Therefore, they want to provoke fight of which tactics and method they themselves would give direction... However, the Congress these intrigues will tear apart. We will not let ourselves to be seduced by provocations leading to non-intendent fights. Our line for immediate period is: To masses! United front! Unification of union organizations! Worker rule! This tactics will the Congress publicly elaborate in detail”*. *Pravda chudoby*. February 6, 1923, year IV, no. 11, p. 1. Prvý riadny zjazd komunistickej strany. (The First Ordinary Congress of the Communist Party.)

¹² *“Všetkým sekcím Komunistickéj Internacionály. (To all sections of the Communist International.) 21. januára o 18 hod. 15 min. zomrel neočakávane Lenin. Pohreb bude v sobotu 26. januára. Komunistická Internacionála stratila svojho vodcu a učiteľa. Medzinárodný proletariát utrpel najväčšiu stratu od smrti Karola Marxa. Medzinárodný proletariát vie čo stratil v Leninovi. Komunistická Internacionála a soviety zomknú svoje rady k uskutočneniu toho čo nám Lenin odkázal.”* (On 21 January 18 h. 15 min. died unexpectedly Lenin. The burial will be on Saturday 26 January. The Communist International lost its leader and teacher. International proletariat knows what lost in Lenin. The Communist International and Soviets will unite their ranks to fulfil what Lenin bequeathed us.) *Pravda chudoby*. February 25, 1924, year V, no. 11, p. 1. Súdruh Lenin zomrel. (Comrade Lenin died.)

above all willingness to follow the Soviet example in organization structure of communist parties, was adopted during the Fifth Congress of CI in June 1924. It was known as a program of “bolshevization”. Despite proclamation that bolshevization is not a blind following of Soviet pattern, pressure was applied to ensure that principles on which the Soviet Communist Party was built, will be implied in each communist organization. This, however, was openly, or at least stealthily sabotaged by several European communist organizations, including the Communist Party of Czechoslovakia. The bulk of CPC members had their roots in the Social Democratic Party, in which ideological discipline was far less strongly enforced than in CPC. These people were mainly belonging to older generation and were less inclined agree with strict ideological imperatives enforced on them. Leaders of the Communist International were aware of this incongruity and difficulties which could occur in future, but were convinced that bolshevization was the only way to preserve ability of communist parties to be victorious in struggle against bourgeoisie. Consequently, the Fifth Congress of CI in its resolution emphasized necessity of bolshevization and insisted on upholding its main principles, such as close relation with masses, use all tactical steps to wage a resolute fight against all sectarian diversions.¹³

Instructions of the Communist International in regard to bolshevization became the main topic of deliberations during the Second Congress of CPC enacted on October 31, 1924. At that time unity of CPC was weakened by emergency of fractions. Party was divided to two camps – the Left led by Josef Haken, which was unconditionally loyal to CI and to more independent group represented by Josef Bubník. Adherents of J. Haken had a slight majority in the Central Executive Committee and in resolution named “Agitation and propagation of Leninism”, emphasized necessity to be aware that without *“deep penetration of the Marxist-Leninism to consciousness of Party members there is impossible a real bolshevization of CPC.”* Delegates also decided to establish an agitation and propagation department.¹⁴

Differing arguments, which emerged during the Second Congress of CPC, revealed a deep cleavage between both fractions in regard to evaluation of political situation and strategy, which CPC must take. B. Šmeral refused to take sides and argued that he has no intention to worsen situation in the Party. In addition, he expressed doubts that there

¹³ Štátny archív Košice (State Archive Košice – SA Košice), fond (f.) Košická župa (Košice County – KC), box (b.), number (no.) 14.112. Rezoluce V. Kongresu Komunistické Internacionály. (The Resolution of the Fifth Congress of the Communist International)

¹⁴ BRADÁČ, Zdeněk. *Boj za bolševizaci KSČ v období dočasné stabilizace kapitalizmu 1924-1926*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1955, p. 194.

are serious threats to unity of CPC.¹⁵ However, J. Haken, a representative of radicals, criticized denial of existence of the right fraction – according to him this was inimical to unity of the Party. There was also a radical change in approach toward policy of the United Front. Conciliatory strategy toward non-communist parties was refused as opportunistic and condemned was any activity leading to coalition with the Social Democratic Party.¹⁶

Implementation of the factory cells to organizational structure of the Communist Party and its consequences

A radically new approach to build-up CPC structure was creation of networks of cells in industrial facilities. The initial idea was conceived by V. I. Lenin, who expressed necessity of cell implementation arguing, that *“...the main power of movement is in organization of workers in large factories (...) where predominant segment of the whole working class is situated, predominant not only by its numbers, but even more by its influence, forwardness and fighting power.”*¹⁷

According report dispatched to security authorities in Slovakia by the Ministry with full Powers for Administration of Slovakia (MPS) on May 24, 1924, a session of the Executive Committee (EC) of CPC was enacted. Session valued significance of cells in factories, arguing that cell is primarily an “operational division, which will be prepared to carry fight against capitalist class.” Cells were valued as highly suitable instruments influencing non-communist workers to become members of CPC, or at least become sympathizers of communist movement. Therefore, in judgement of EC CPC, it was necessary to commence build-up of cells at factories, because “without efficient network of cells victory of proletarian revolution would be hardly realistic”.¹⁸

Important in regard to restructuring of CPC was a resolution, which was unanimously approved during the Fifth Congress of the Communist International. The resolution stated that “Organizational base of a communist party must be anchored in worker masses themselves, in factories, in working process. Only build-up of party on the base of factory cells enable constant and tight contact and connection with

¹⁵ *Pravda chudoby*. November 7, 1924, year V, no. 134, p. 1. II. riadny zjazd KSČ. (Second Ordinary Congress of CPC.)

¹⁶ BRADÁČ, Zdeněk. *Boj za bolševizaci KSČ*, p. 156.

¹⁷ JÍŠA, Václav. K organizační výstavbě KSČ v letech 1921 – 1925. In VOLKOVÁ, Květoslava (ed.). *V bojovém svazku, Komunistická strana Československa a Komunistická Internacionála (1919 – 1943)*. Praha : Svoboda, 1988, p. 85.

¹⁸ SA Košice, f. KC, b. 44, no. 6695/24. adm. rev. Nové organizačné metódy komunistickej strany. (New organizational methods of the Communist Party.)

masses. This way party can reinforce its influence (...) and organize fight for power.”¹⁹

With aim to precisely define all obligations related to propagation activities of cells, the Agitation and Propagation Department of CPC published a brochure defining individual steps, which must be realized by cells. In an introductory part it emphasized that for effective propagation is essential “deep knowledge of Leninism” and constant political agitation. It asserted that importance of press must be upheld by constant care to maintained flow of periodicals, posters and appeals to participate on activities organized by the Party. In area of agitation, members of cells had a decisive role but no less important, according CPC, were agitation activities by members of cells among agricultural workers, women and youth people. It was also necessary to intensify propagation of the Soviet Union.²⁰

In April 1925 CPC issued a circular letter, which defined obligations of cells in sphere of propaganda. Repeated was requirement addressed to all members to read periodicals published by CPC.²¹ In addition, a number of shortcomings was notified, namely slow process of creation of factory cells, reluctance of the members of the Communist Party to join industrial cell organizations, sparse propaganda in country side and weak anti-clerical agitation. Criticized were also irregular connections of local organizations with the Party Headquarters, which caused insufficient knowledge of headquarters about general state of situation in local CPC organizations.²² Persistent reluctance on part of some members of street cells to join factory organizations was criticized by the Central Committee of CPS in a circular dated October 7, 1926. CC CPC criticizes that street cells were incapable to cope with work load and were failing to “follow example of Russian comrades”.²³

Difficulties besetting transfer from street cells to factory organizations were also frequently occurring during following years. In a circular letters published by central authorities of CPC, numerous qualms were

¹⁹ *Pravda chudoby*. August 17, 1924, year V, no. 99, p. 1. Uzneseenie V. svetového zjazdu Komunističkej Internacionály. (Resolution of the Fifth World Congress of Communist International.)

²⁰ SA Košice, f. Policajné riaditeľstvo Košice (Police Directory Košice – PD K), b. 8. KSČ. Agitačné – propagačné oddelení. Agitačné-propagační práce v buňke. (The Agitation-Propagation Department. Agitation and Propagation Works in cells.)

²¹ SA Košice, f. KC, b. 77, no. 3576/1925 adm. rev. Nové organizačné metódy Komunističkej strany. (New organizational methods of the Communist Party.)

²² SA Košice, PD, b. 5, no. 1739/prez.2. Komunistický propagační materiál. (Communist propagation material.)

²³ SA Košice, f. KC, b. 144, no. 5643/926 adm. rev. Ústredný výbor Komunističkej strany ČSR o prestavbe uličných buniek. (Central Committee of the Czechoslovak Communist Party in regard to reconstruction of street cells.)

raised. Among most frequent alleged drawbacks was failure of factory cells to become leaders of workers in industrial plants. Publishing of periodicals was criticized as insufficient; meetings were allegedly boring and haphazardly prepared, ideological education neglected and activities focused on gaining of new members were not successfully carried out.²⁴

Specifics of communist propaganda and agitation focused on various segments of society

As one of the most important goals in the area of propaganda was for CPC to gain a foothold in the Czechoslovak Army. Leadership of CPC was convinced that successful propagation of communist ideology among young workers recruited to military service, is the vital precondition for usurpation of power by the Communist Party in CSR. However, these aspirations were closely monitored by the leadership of the Czechoslovak Army. In 1925 (more precise date is not given) the Ministry of National Defence published "The Activity of the Comintern in Czechoslovakia with a special regard to the Czechoslovak Army." The report was composed from sources gathered by the General Staff, covering time span 1921 – 1925. According to authors, "The main aim of publishing this report was point more closely to movement, which must be not ignored nor belittled."²⁵ An attention was given to communist propaganda and to threat that "The Communist Party in no way is abandoning its endeavors directed toward usurpation of all power in state, and is systematically working to reach stated goals. Unlike during beginning of twenties, when communist propaganda was in disarray, lately is well planned and is showing considerable results among workers and state employs. Slight success of CPC, in military so far, is due primarily to intensive care to prevent communist infiltration."²⁶ Allegedly, the main organization spreading propaganda in the Army, was the Union of the Communist Youth of Czechoslovakia (UCYC), established

²⁴ SA Košice, f. KC, b. 154, no. 514/27 adm. rev. Komunistická strana, rozvrh práce pre buňky v Bratislave. (The Communist Party, schedule of work for cells in Bratislava.) Also SA K, f. KC, b. 200, no. 6535/27 adm. rev. Komunistická strana – agitácia. (The communist Party – agitation.)

²⁵ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (Archive of the Foreign Ministry of the Czech Republic – AMFA ČR), II. section (s.), III. row (r.), b. 276. Z činnosti Kominterny v ČSR se zvláštním zřetelem k čs. armádě. Mimořádná správa, 1925. (Activity of the Comintern in Czechoslovakia with special regard to Czechoslovak Army. Extraordinary report.)

²⁶ AMFA ČR, II. s., III. r., b. 276. Z činnosti Kominterny v ČSR se zvláštním zřetelem k čs. armádě. Mimořádná správa, 1925. (Activity of the Comintern in Czechoslovakia with special regard to Czechoslovak Army. Extraordinary report. Introduction.)

on February 20, 1921. The exclusive aim of UCYC, was to transform the Army into a power instrument of the Communist Party. According to communist agitators, military training was to be perceived positively, because acquired skills will be essential for victory of revolution. In conclusion, authors of the report asserted that "Submitted material, is sufficiently proving that communist movement is the movement seriously endangering security of our state... Therefore it has to be very thoroughly monitored, planned anti-state actions timely disclosed and all attempts of subversive nature ruthlessly suppress."²⁷

An efficient tool in spreading anti-military propaganda were leaflets. Leaflets could be displayed either inside of military barracks, or at public places, conveying political declarations, appeals and anti-government slogans. Communists in military service were obliged to distribute leaflets among apolitical recruits.²⁸

Also women were preferred targets of communist propaganda, which was focused to encourage their participation in the Communist Party ranks. An important segment of propaganda was focused upon high prices and low wages. The Secretariat of Women of CPC for Slovakia on December 8, 1924, informed that the Communist Party enacted a campaign against "economic and political terror". Agitation commissions, composed of female members of CPC, were instructed to organize distribution of periodicals²⁹ and leaflets and induce apolitical women to join the Party. On November 21, 1925, the Secretariat dispatched to all executive commissions a guidance how to carry on agitation. Executive commissions were obliged to observe situation of women and gained information which could be utilized in struggle for better social security of women. An urgent appeal to members of CPC was expressed to secure support for periodical *Proletárka*, which allegedly was in catastrophic financial situation.³⁰

²⁷ AMZV ČR, II. s., III. r., b. 276. Z činnosti Kominterny v ČSR se zvláštním zřetelem k čs. armádě. Mimořádná správa, 1925. (Activity of the Comintern in Czechoslovakia with special regard to Czechoslovak Army. Extraordinary report.)

²⁸ On March 13, 1926, MPS informed state authorities in Slovakia about intention of CPC to distribute a large amount of leaflets among soldiers on occasion of the Paris Commune. SA K, f. KC, b. 123, no. 2122/26 adm. rev. Akcia komunistov medzi vojskom a študentstvom. (An action of Communists among soldiers and students.)

²⁹ The periodical devoted to status of working women in Slovakia was *Proletárka. Orgán Slovenských komunistických žien*. (Proletarian woman. A Periodical of Slovak Communist Women.)

³⁰ SA Košice, f. PR K, b. 2, no.13 983/24 adm. pres. Komunistická strana – hnutie žien. (Communist Party – The Movement of Women.)

Leaders of CPC decided that starting October first, 1925, periodical *Pravda* will be published as daily.³¹ In a leaflet dispatched to all cells and district headquarters of CPC in Slovakia, was emphasized significance of this change for propagation of communist ideology. However, at the same time, accentuated obligation of every communist to provide financial support. CPC declared, that it was necessary to improve a network of correspondents, secure distribution of *Pravda* to all cells and provide free copy to non-members of CPC. Designated member of every cell was responsible for colportage of *Pravda*.³² But, despite appeals, as a result of insufficient fulfilment of financial obligations, *Pravda* found itself in existential problems. On February 12, 1926, redaction of periodical dispatched an urgent appeal to communist organizations in Slovakia to pay-off accrued arrears.³³ Also, according to circular letter sent on July 1926 to all cells, also periodical *Proletárka* was allegedly in a grave financial crisis. Also in this case, cause of debt were lacking payments for distributed periodicals.³⁴

With aim to increase attractiveness of communist press, namely among young members of the Party, the Central Secretariat of Young Workers issued instructions for correspondents, who were obliged to provide continuous flow of information about “class fight” in factories and villages. The task of periodicals and leaflets was to inform about situation with eye upon status of young workers. Correspondents should promptly report conflicts in factories. Again, an appeal was raised to distribute periodicals free of charge to “indifferent” workers.³⁵ However, distribution of communist press was complicated by measures of state authorities. Beside frequent confiscations, hindrance to distribution of communist press was prohibition of selling periodicals published by CPC in tobacco stores and public places.³⁶

³¹ The periodical *Pravda* commenced publishing on September 4, 1925 as successor of *Pravda Chudoby*, which ceased publishing on September 2, 1925.

³² SA Košice, f. KC, b. 97, no. 10468/25 adm. rev. Komunistická strana – propaganda komunistickéj tlačie. (The Communist Party – propagation of communist press.)

³³ „As a consequence of outstanding debts of cells and sections...we found ourselves in maximal financial crisis and we are not able to pay-off our debt to printing house, which threaten to terminate publishing of our periodical. And comrades! It is now your turn to prove that our periodical is your concern”. SA K, f. KC, b. 120, no. 974/1926 adm. rev. Komunistická strana – propaganda tlačie. (The Communist Party – propaganda of press.)

³⁴ SA Košice, f. KC, b. 174, no. 6657/1926 adm. rev. Komunistická strana – ženské hnutie. (Communist Party – the Movement of Women.)

³⁵ SA Košice, f. KC, b. 185, no. 3245/1927 adm. rev., May, 5, 1927. Komunistická strana v ČSR, pokyny pre robotníckych dopisovateľov. (The Communist Party in CSR, instructions for worker correspondents.)

³⁶ The Presidium of the Ministry of Finances on September 21, 1929 ordered to retailers of tobacco products and press to stop selling communist periodicals. SA Košice, f. PD, b. 10,

The Communist Party of Czechoslovakia perceived itself as the only political subject build in harmony with scientific knowledge of social development. The Historic Materialism, the Dialectic Materialism and above all the Scientific Communism were pillars on which rested communist ideology. Consequently, knowledge of the Marx-Leninism was declared as the most relevant tool for formation of communist strategy and tactic. Hence, obligation to master thesis of the Marx-Leninism was imperative duty of each member of the CPC and became an integral part of communist propaganda. But, not all communists approached this commitment with pronouncedly positive attitude. Especially among older party members, predominantly former social democrats who were not used to strict requirement study the Marx-Leninist lore, this demand was frequently ignored.

V. I. Lenin, a leader of the Soviet Communist Party, whose thesis in regard to tactics and strategy of communist movement were accepted by the Communist International without objection, declared that knowledge of the Marx-Leninism by each communist is irreplaceable condition for victory of revolution. In the "The Resolution about Agitation and Propaganda of Leninism" (The Resolution), adopted during the Second Congress of CPC, is emphasized necessity to create a staff of trained propagandists, qualified to teach members of the Party the Marx-Leninism. In frame of CSR, establishment of educated trainers was perceived as essential namely in Slovakia, where a large segment of population were practicing Catholics, including members of CPC. The Communist Party of Czechoslovakia appealed to all organizations of CPC to "*...raise conscious, focused and educated class fighters.*"³⁷

CPC considered theory of the Marx-Leninism the essential part of propaganda, and organized in Slovakia so called the Party Schools (Bratislava, Košice, Vrútky), lasting 4 – 6 weeks. In accordance with teaching program, courses were to be attended primarily by "best members of CPC" of age 18 – 35 years.³⁸ With aim to elevate theoretical level of communist propaganda, CPC cells were to establish courses, focused upon explanation of CPC program "in plain and intelligible language", which will be comprehensible to all members of cells. Each cell was instructed to select one person, qualified to teach courses. With unwarranted

no. 50.126 /29 prez. Komunistická tlač, predaj v trafikách a nádražiach. (Communist press, sale at tobacco shops and railway stations.)

³⁷ 1924, 31 October – 4 November, Rezoluce o agitaci a propagaci leninismu, přijatá na II. Sjezdu Komunistické strany Československa. In *Dokumenty moderní doby*. Praha : Svoboda, 1978, p. 185.

³⁸ SA Košice, f. KC, b. 62, no. 57/925. adm. rev Komunistická strana na Slovensku – činnosť. (The Communist Party in Slovakia – activity.)

optimism, leaders of the Communist Party declared, that these courses will create *“the whole army of competent people, able to spread communist ideology, especially in ranks of indifferent but with the Communist Party sympathetic workers.”*³⁹

CPC expected positive results also from campaign of self-education, consisting of individual and collective study of political literature. According to information gained by the Department of the Ministry of Interior in Bratislava, CPC organized self-educating campaigns in autumn months of 1927 with goal “to increase level of education of workers in issues of class fight.” CPC recommended that attendants of self-education circles, who yet not absolved any form of schooling, should be introduced to the Marx-Leninism in its elementary form.⁴⁰ The Department of the Ministry of Interior in Bratislava considered organization of education circles as the “threat to state security” and instructed authorities to terminate these activities.⁴¹

The Presidium of the Land Office (PLO) in Bratislava informed state authorities in Slovakia also about other forms of schools organized by the Communist Party of Czechoslovakia. Teaching classes were realized by individual types of CPC schools, among them schools for propagandists, the Party officials and CPC educators active in country side.⁴²

A special type of educational institution, which should increase influence of the Communist International upon political development of communist parties, was the “International Lenin’s School” in Moscow. To be accepted, candidates must be at least three years active in the Party leadership. Preference had not married workers. Examination board tested satisfactory knowledge of essential works of F. Engels, K. Marx, V. I. Lenin and J. V. Stalin. Good health was precondition for acceptance. Precondition for acceptance was also knowledge of German or Russian language. Successful candidates were Isolated from political situation in their home countries for several years, students became fully integrated into realities of political development in the Soviet

³⁹ SA Košice, f. KC, b. 119, no. 496/1926 adm. rev. Komunistická strana – zriadenie agitačných, propagačných kurzov. (The Communist Party – establishment of agitation, propaganda courses.)

⁴⁰ SA Košice, f. KC, b. 237, no. 9913/1927 adm. rev. Komunistická strana – Komunistická strana – seba-vzdelávacie krúžky. (The Communist Party – self-education circles.)

⁴¹ SA Košice, f. KC, b. 237, no. 5749/1928 prez. Kurzy a školy poriadané komunistickou stranou. Seba-vzdelávacie krúžky KSČ. (Classes and schools organized by the Communist Party. Self-education circles of CPC.)

⁴² SA Košice, affiliated branch (ab.) Rožňava, f. Rožňava County (RC), b. 19, no. 1102 prez. Školenie členstva. (Training of members.)

Union. Hence, after return to their home countries, they served as reliable executors of CI policies.⁴³

Young adherents to communist movement, in comparison to older generation, were characteristic by their deep adherence to radical leftist ideology. In January 1921 the Communist Union of Czechoslovak Youth – Komsomol, was established. Komsomol unified Czech, Slovak, German, Hungarian and Ukrainian sections of CPC. MPS in a letter issued on May 8, 1921, informed state authorities that *“According received reports, organizations of communist youth are acting very aggressively... Their role is to inseminate communist propaganda among young people.”*⁴⁴ However, legal status of Komsomol had short duration. On September 28, 1921, Komsomol was dissolved by the Ministry of Interior. Consequently, CPC must look for other ways to maintain existence of young communist organization. The Executive Committee of CPC, during session enacted on June 3, 1923, came to conclusion that to preserve existence of organization of young people, it will be necessary to establish sections of youth as a constituent of the Communist Party establishment. This way young sections will be protected against persecution, because they will become an integral part of the Communist Party, which was a legal political organization.⁴⁵ However, according to Antonín Zápotocký, a General Secretary of CPC, expectations that young communist will become a driving force in the Party, did not materialized. In his speech during the Session of the Communist Youth on November 3 – 4, 1924, he was surprisingly critical, accusing young communists of alleged indifference to activities of CPC. But, no less critical was he of contemptuous attitude toward young communist organizations exhibited by adult members of the Communist Party. In closing part of his speech he appealed to mobilize young people to fight against prejudices of adults.⁴⁶

⁴³ SA Košice, f. KC, b. 209, no. 10792/27 prez. rev. Medzinárodná leninská škola v Moskve, inštrukcie k prijatiu. (International School of Lenin in Moscow – instruction for acceptance.)

⁴⁴ SA Košice, f. PD K, b. 2, no. 2990 adm. rev. Vstupovanie mládeže do spolkov. (Entry of young people to associations.)

⁴⁵ TKADLEČKOVÁ, Herta. *Miesto Komsomolu v slovenskom robotníckom hnutí*. Bratislava : Smena, 1981, p. 37.

⁴⁶ *“...we must found out how is possible that in the Party as well as in movement of working young people exist such inexplicable indifference. Number of copies of communist periodicals were never before so low, colportage of literature never was so lackadaisical, activities never were so negligent, never so small was participation at our demonstrations... At the end yet several words in regard to relation of the Party toward to youth, which there are voiced many complains. In regard to many organizations it is justified criticism. These organizations are exhibiting a deep indifference toward young workers... But, it is also necessary on part of young workers initiatives fight against prejudices of adults.”* SA Košice, f. KC, b. 31, no. 539/24 adm. rev. Ríšska konferencia komunistickej mládeže. (Republic Conference of communist youth.)

A significant sign of low discipline was negligence, which characterized reports of public meetings to the headquarters enacted by young communist organizations. This was perceived by the Central Secretariat of Youth (CSY) as unacceptable. On March 11, 1925, CSY instructed district secretariats to report all gatherings, speeches and sessions enacted in their localities.

Essentially important for insemmination of communist propaganda in ranks of young workers were valued correspondents. Their duty was to provide a flow of information from factories and country side, inform about strikes and about any form of resistance against regime.⁴⁷

With goal to enhance discipline and efficiency of the communist young movement, the Fifth Congress of the Youth Movement of CPC (April 3 – 5, 1926) adopted the Organizational Order of the Youth Movement of CPC, which in detail delineated structure, mission and ideological composition the communist youth organization.⁴⁸ The Youth Movement of the Communist Party of Czechoslovakia was defined as an integral part of the Communist International of Youth (CIY). The program and regulations of the Youth Movement were to be enacted strictly in line with instructions and resolutions of CIY. In comparison to non-communist youth organizations, strict discipline was required.⁴⁹

As an important segment of propaganda was to description of life in the Soviet Union. Obligation of communist agitators was to portray the Soviet Union as a harmonic and prosperous country, where young people, in contract to capitalistic states, were not target of exploitation. Adoration of life in the Soviet Russia was a significant part of communist propaganda. Besides accolades of alleged achieves of Soviet people, also celebrations of communist victory in the Soviet Union became obligatory.⁵⁰

However, in summary valuation of situation, according to overviews elaborated by county secretariats, activities of communist organizations were beset by serious shortcomings.⁵¹ A lasting problem in the sphere of

⁴⁷ SA Košice, f. PD K, b. 2, no. 4091/925 adm. rev. Hlášení schůzí. (Report of meetings.)

⁴⁸ Organisační řád hnutí mládeže Komunistické strany Československa. Karlín. Ústřední výbor mládeže KSČ, year 1926.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ On July 12, 1927, The Central Secretariat of Youth issued to all local organizations of CPC a circular letter, in which informed about approaching tenth anniversary of communist revolution in the Soviet Union and instructed them to initiate preparations to celebrations. Campaign should be composed of history of "October struggle" with accent upon role of youth, emphasize accomplishments of Soviet economy and denounce threats against the Soviet Union by "imperialistic states". SA Košice, f. KC, b. 186, without number. Kampaň k desiatemu výročiu ruskej revolúcie. (Campaign in regard to tenth anniversary of the Russian Revolution.)

⁵¹ In report from County Žilina is written, that *"In Žilina County our movement is not satisfactory. Reason for it is high unemployment and worries to lose jobs... Also movement was built on old system and new was realized only on paper."* Difficulties are reported also

propaganda were difficulties affecting communist press. In a circular letter dispatched by headquarters CPC on March 11, 1925 is expressed an appeal to enhance quality of periodical press, because it was valued as essential tool of spreading propaganda. But, because central newspapers were allegedly not capable of satisfy all tasks of propaganda, it was necessary to build also a network of factory periodicals published by individual cells, which would focus agitation upon concrete situation in factories and become a "voice of workers". CPC advised, that periodical should be composed of a, editorial, which will summarize concrete situation at factory; b, of samples from correspondence of workers; c, appeals to participate on demonstrations, meeting etc.⁵²

Endeavor to enhance knowledge of the Marx-Leninism was also focused on young CPC members. V. I. Lenin unequivocally expressed significance to educate young people as irreplaceable condition for creation of communist society: *"Only if we from the ground remake educational process, organization and upbringing of youth, we will be able, to achieve build-up of society, which will in nothing resemble old-one, that it will be a communist society."*⁵³

Despite pressure to implement principles of organization structure according to Soviet example, resistance by a large segment of CPC membership persisted and resulted in a chronic crisis, which threatened a very existence of the Party.⁵⁴ According communist historian Fridrikh I. Firsov, during the second half of 1920 the Communist Party of Czechoslovakia was losing its "revolutionary zeal" and became a battlefield between contending fractions.⁵⁵ A breaking point in internal dissensions was reached after catastrophic failure of so called the

from other counties, for example the CPC County Banská Bystrica announced insufficient work of cells, because *"Members of cells are not reorganized seriously"*. SA Košice, f. PD K, b. 8, no. 55088/27. Komunistická mládež – prehľad činnosti v ČSR. (Communist youth – overview of activity.)

⁵² SA Košice, f. CK, b. 180, no. 7093/26 adm. rev. Komunistická mládež – tlačová agitácia – smernice. (Communist youth – press agitation – instructions.)

⁵³ LENIN, Vladimir I. *Mládeži*. Bratislava : Smena, 1975, p. 242.

⁵⁴ A collective of Slovak historians blamed failure of process of reconstruction on formal acceptance without real interest to make it successful: *"Significant and demanding instructions in sphere of organization reconstruction from local streets and country side cells to factories were accepted without resistance and objections... But it was clear that realization of reconstruction will struggle with considerable technical obstacles and, at the same time, will attract attention of state authorities and employers. Though objections were silenced (...) reconstruction was proceeding only gradually and failed to achieve originally planned extend."* PLEVZA, V. et al. *Prehľad dejín KSČ na Slovensku*, p. 160.

⁵⁵ F. I. Firsov wrote, that, *"Process of ideological and organizational development of CPC during second half of 1920 significantly slowed... Social reformist parties in environment of temporary stabilization of capitalism masterly exploited conjuncture and were able to deepen*

Red Day, which was intended to be a monumental celebration of communist holiday and proof of popularity and strength of CPC in the Republic.⁵⁶ However, despite strenuous preparations, the Red Day ended as embarrassing failure. Only a mere fraction of the Communist Party members participated on manifestation.⁵⁷ Non-communist press, not hiding satisfaction, informed about collapse of the Red Day.⁵⁸

In July 1928, during session the Central Committee of CPC⁵⁹, it was concluded, that from failure of the Red Day *"the Party must above all draw lesson that it is necessary to activate the whole party apparatus, remove all shortcomings and mistakes in regard to working methods via activation of cells and with even more strenuous work accomplish process of bolshevization."*⁶⁰

In Slovakia, repercussions of the Red Day fiasco were echoed primarily among young members of the Communist Party. On August 17, 1928 the Secretariat of Youth in Bratislava issued a circular letter in which expressed stance to crisis in CPC and to the Red Day.⁶¹

their influence in masses. In CPC, where after the Forth Congress (March 1927) gained a leading position fraction led by Jilek and Bolen, were increasingly emerging opportunistic mistakes. Issues of bolshevization were approached only formally. CPC was gradually losing its fighting ability". FIRSOV, Fridrich I. *Pomoc Kominterny při bolševizaci KSČ*. Praha : Nakladatelství svoboda, 1988, p. 108.

⁵⁶ The Department of Agitation (Agitprop) on May 25, 1928 issued a circular letter instructing county secretariats to realize all necessary preparations for celebration of the Red Day. Celebrations, set for July, 5 – 6, were to be held in all counties in CSR. The most imposing commemoration were planned at Prague. It was decided to transfer as many participants as possible from localities outside of capital. Party publications should spend maximal effort to propagate the Red Day. Intention was to "convince broad strata of non-communist population about significance of the Red Day and gain them for participation on celebration." SA Košice, f. CK, b. 250, no. 29.138/28 prez. A circular letter no. 27, issued by the Agitprop on May 25, 1928.

⁵⁷ *"Defeat of the Red Day, that is, a total failure of action, inevitably provoked already a longer time unnerved the left fraction to express its view about situation in the Party."* PLEVZA, V. et al. *Prehľad dejín KSČ*, p. 161.

⁵⁸ *Robotnícke noviny*. July 14, 1928, Year XXVI, no. 158, p. 1. Likvidácia komunistickej strany. I výkonný výbor priznáva blamáž s Rudým dňom. (Liquidation of the Communist Party. Also the Executive Commission is admitting embarrassment of the Red Day.); *Slovák*. July 27, 1928, Year X, no. 167, Úpadok komunistov, (Decay of Communists.), p. 1.

⁵⁹ The session was attended, among others, by Haken, Bolen, Jilek, Slánsky, Zápotocký and Gottwald.

⁶⁰ KRÁL, Václav. *Cesta k leninizmu. Prameny k dějinám KSČ v letech 1921 – 1929*. Praha : Academia, 1971, p. 301.

⁶¹ According to the Secretariat *"Young workers are in whole state working for rescue CPC and all its endeavor leads to bear out our Party from this heavy crisis and to purify the Party from social democratic and Trockyst elements, which are still remaining in our Party."* State Archive Banská Bystrica, b. Rimavská Sobota, f. Okresný úrad Šafárikovo, b. 3. Komunistickej strane v Bratislave, rozporý medzi členstvom. (The Communist Party in Bratislava – contradictions among members.)

As several times before, the Marx-Leninist fraction in CPC got help from the Communist International, which proved to be of decisive importance. With unconditional support CI, during the Fifth Congress of CPC (18 – 23 February 1929), Klement Gotwald was elected chairman of the Central Committee of CPC. Persons opposing strict Marx-Leninist line were expelled from the Party.⁶² Under K. Gottwald's chairmanship, the Communist Party of Czechoslovakia was a loyal member of the Communist International during remaining years of CSR.

Zhrnutie

Propaganda v politickej stratégii Komunistickej strany Československa v prvej dekáde medzivojnovnej Československej republiky

Životným záujmom Komunistickej strany Československa (KSČ) v boji o získanie politickej moci bolo zatriktívniť jej program pre široké masy československého obyvateľstva. Marx-leninizmus, ktorý sa stal ideologickou základňou KSČ, sa prezentoval ako jediná relevantná ideológia schopná nastoliť „sociálne spravodlivú“ spoločnosť. Revolúcia ako cesta komunistického režimu k nastoleniu vlády bola prezentovaná ako nevyhnutná, pretože bola v súlade so zákonmi spoločenského pokroku, ktoré formulovali Fridrich Engels, Karol Marx a Vladimír I. Lenin. Podstatnú úlohu v šírení ideológie marx-leninizmu mala podľa vedenia KSČ propaganda. Napriek striktne formulovaným princípom marx-leninskej ideológie sa komunistická propaganda počas existencie Československa menila v závislosti od meniaceho sa politického vývoja. V predložennom príspevku sú sledované peripetie formy a obsahu komunistickej propagandy v sledovanom období. Dôraz je kladený na doteraz nepublikované archívne dokumenty, uložené v slovenských a českých archívoch. Neoceniteľným zdrojom, ktorý ponúka pohľad na konkrétne fungovanie komunistickej propagandy, je súčasná tlač, predovšetkým periodiká Pravda Chudoby a Pravda, ktoré reprezentovali ideologické názory Komunistickej strany Československa. Relevantným zdrojom informácií sú sociálnodemokratické Robotnícke noviny, ktoré pozorne sledovali vývoj svojho hlavného rivala KSČ.

⁶² In words of F. I. Firsov, „*Ferocious fight, which the Marx-Leninist Forces led by K. Gottwald waged against opportunism for consolidation of the Party on revolutionary platform culminated at Fifth Congress of CPC, which was held during 18 – 23 of February 1929. The Fifth became a decisive landmark in fight for overcoming a intra Party into an organization of Leninist type... This process progressed with direct support and help of leading authority of international communist movement – executive of the Communist International...*” FIRSOV, F. I. *Pomoc kominterny*, p. 114 – 115.

Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.¹

ЮРИЙ ДАНИЛЕЦ

Ужгородский национальный университет, Украина

Visit of Bishop Dositheus (Vasić) to Subcarpathian Rus' in June 1924

Abstract: Bishop Dositheus (Vasić) activities in Subcarpathian Rus' in June 1924 aimed to establish the Serbian Orthodox Church's position and gain recognition from the Czechoslovak government. Prague was quite critical of the arrival of the Serbian delegate, and his movement was under constant control. Antennas recorded all statements of the bishop to the faithful. Gendarmes and the police tracked the routes of the bishop's trips. During the visit, Bishop Dositheus held several meetings with Subcarpathian Rus' leadership, including the governor and vice-governor. Officials at least formally supported the bishop's position, but in fact, had to follow government instructions. While in the autonomous region, the bishop visited some Orthodox villages, conducted services, and meetings with the clergy and the faithful. He called on the peasants to be loyal to the government, resort to violence against opponents, and act exclusively within the law. The results of the visit in June 1924 were contradictory. The bishop has achieved both positive and negative consequences.

Keywords: Orthodox Church, Subcarpathian Rus', Bishop Dositheus, Czechoslovak government.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.79-98>

Изучение документов различных архивов и опубликованные источники свидетельствует о том, что Прага в нач. 1920-х гг. стояла на позиции образования автокефальной православной церкви. Учитывая неуступчивость руководства Сербской православной церкви (далее СПЦ) по целому ряду вопросов, чехословацкое правительство считало более приемлемым договориться о хиротониях с Константинополем. Вместе с тем, на международном уровне министр иностранных дел Эдвард Бенеш всячески показывал готовность признать сербскую юрисдикцию. После белградского совещания 12 января 1924 г. между Чехословакией (далее ЧСР) и Королевством Сербов, Хорватов и Словенцев (далее КСХС) велись дипломатические переговоры, во время которых каждая сторона пыталась добиться собственных целей. Достигнутые договоренности

¹ This article was prepared with the support of the Slovak Academic Information Agency.

предоставили мандат СПЦ взять инициативу в свои руки и требовать устранения из Подкарпатской Руси епископа Вениамина (Федченкова), как викария архиепископа Савватия (Врабца). Эта уступка Праги и настойчивость делегата СПЦ – епископа Нишского Досифея (Васича), привела к окончательной победе сербской юрисдикции на Подкарпатской Руси, которую она будет удерживать до 1945 г.

Возвращаясь назад, заметим, что СПЦ начала институциональную деятельность в ЧСР с 1921 г., создав автономную Карпаторусскую православную церковь. С тех пор эта церковная структура управлялась епископом Досифеем (Васичем), который приезжал на Подкарпатскую Русь на краткосрочные командировки. Однако, после визита в июне 1923 г. сербский архиерей не мог получить разрешение на въезд в доверенную ему епархию. Во время отсутствия архиерея Карпаторусской православной церковью руководила Духовная консистория во главе с архимандритом Алексием (Кабалюком). Она была создана 5 июня 1923 г.²

В течение целого года между СПЦ и белградским правительством с одной стороны и чехословацкой властью, велись сложные переговоры о продлении церковной миссии и завершении церковного раскола в республике. Сербский делегат ждал официального приглашения правительства ЧСР, но оно не поступало. Тогда он принял смелое решение и отбыл 12 июня 1924 г. на Подкарпатскую Русь, не имея на это одобрение Праги.³ Этот шаг епископа был расценен чехословацкой властью негативно, в результате чего владыка Досифей с конца 1924 г. превратился в персону non grata. Поездка на Подкарпатскую Русь в 1924 г. состояла из двух частей: 1) первый визит проходил с 12 июня по 2 июля; 2) с 27 августа по 13 октября. В данной публикации мы проанализируем результаты первой поездки епископа Досифея.

Деятельность епископа Досифея в должности делегата Синода СПЦ в ЧСР в первой половине 1920-х гг. привлекала внимание

² Архив Светог архиерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (далее АСАС). Протокол заседания ЦИК в с. Иза, 05. 06. 1923, лист. 1; Організація автономної карпаторуської православної церкви. In: *Русская Земля*, 1923, 7 июня, с. 3; Biskup Dositej na Podkarpatské Rusi. In: *Lidové noviny*, 1923, 10 června, ráno, s. 2; Церковный отдѣлъ духовной консисторіи авт. к.-р. прав. Церкви. In: *Русская Земля*, 1923, 14 июня, с. 3.

³ Biskup Došitej přijede visitovat Československo. In: *Čech*, 1924, 14 června, s. 2; Nišský biskup Dositej. In: *Československý denník*, 1924, 14 června, s. 2; Biskup Dositej do Čsl. Republiky. In: *Československa republika*, 1924, 14 června, s. 2; Nišský biskup Dositej do Československa. In: *Pozor*, 1924, 14 června, s. 2; Visitační cesta biskupa Dositeje v Československu. In: *Lidový deník*, 1924, 15 června, s. 3; Nišský biskup Dositej. In: *Svoboda*, 1924, 14 června, s. 4; Nišský biskup Dositej. In: *Haná*, 1924, 17 června, s. 2.

немногих исследователей. Среди последних публикаций следует назвать обобщающее исследование профессора-эмерита университета Палацкого в Оломоуце Павела Марека,⁴ общие статьи упомянутого автора вместе с историком Юрием Данильцом, опубликованные на страницах научных изданий Словакии⁵ и Польши,⁶ а также несколько других трудов.⁷ Обнаружение новых документов в сербских, украинских и чешских архивах дает возможность углубить данную проблематику.

Пересекая границу с ЧСР 12 июня 1924 г. епископ Досифей отправил три телеграммы: 1) сербскому послу в Праге Любомиру Нешичу, с просьбой «принять к сведению наш приезд и договориться, чтобы мы как можно скорее были приглашены в Прагу»; 2) губернатору Подкарпатской Руси Антонию Бескиду – «в которой мы сообщаем о приезде в его область»; 3) епископу Горазду (Павлику), с просьбой «ждать нас в Жилине».⁸ Стремление встретиться с Гораздом было не спонтанным, о нем упоминает в телеграмме и чехословацкий посол Ян Шеба.⁹

Досифей объяснял свой замысел переговорить с чешским архиереем необходимостью «получить от него нужную информацию о настроении правительства к православным в Чехословакии и в Карпатах, а также о современной ситуации в Чехословацкой церкви (д-р. Фарский), и о работе Преосвященного брата Горазда,

⁴ MAREK, Pavel: «Obtížný cizinec». *Vladyka srbské pravoslavné církve Dositej a meziválečné Československo (1920-1939)*. Olomouc : UP v Olomouci, 2020. 390 s.

⁵ DANILEC, Jurij, MAREK, Pavel: Success, or Defeat? On the Orthodox Mission of the Serbian Bishop Dositheus (Vasič) in Czechoslovakia in 1920-1926. In: *Kultúrne dejiny / Cultural History*, №2, 2019, pp. 233-263.

⁶ ДАНИЛЕЦ, Юрий, МАРЕК, Павел: О миссионерской деятельности владыки Досифея (Васича) на Подкарпатской Руси в 20-х годах XX века. In: *Rocznik Teologiczny*, №3, 2019, с. 445-477. DOI: 10.36124/rt.2019.18.

⁷ ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Документи Архіву Синоду Сербської православної церкви про місіонерську роботу єпископа Досифея (Васича) на Підкарпатській Русі. In: *Русин*, №57, 2019, с. 119-130. DOI: 10.17223/18572685/57/8; ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Діяльність сербських єпископів на Підкарпатській Русі в 1920-1930 рр. (на матеріалах Національного архіву в Празі). In: Hubený, David (ed.): *Čtvrtstoletí spolu. Československo a Podkarpatská Rus*. Praha, 2020, s. 162-168; ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Інституційний розвиток Православної Церкви на Закарпатті в 1923 р. In: *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*, випуск 1. Луцьк : Волиньполіграф, 2020, с. 46-73.

⁸ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и воведенски*. Уредник Павле Кондић. Београд-Цетиње : Светигора, Издавачки фонд Српске Патријаршије, 2008, с. 309.

⁹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (далее AMZV Praha), f. 35. Telegramy došlé a odeslané. Telegramy došlé. 1924, č. 401 – 800, evid. j. 38, došlé č.j. 667/24.

его намерениях». ¹⁰ То есть, фактически сербский делегат исполнял пункты инструкций Синода СПЦ от 2 июня 1924 г. Во время встречи епископ Горазд обрисовал своему коллеге достаточно сложную ситуацию в религиозно-церковных отношениях в стране: 1) оказалось, что «в Праге ничего не было сделано для регулирования православия в Чехословакии в том смысле, что доктор Бенеш пообещал в Белграде; 2) в Чехословацкой церкви победило радикальное крыло во главе с К. Фарским, которое начало готовить его поставление в патриархи, даже без епископской хиротонии; ¹¹ 3) архиепископ Савватий выдвинул Горазду требования о подчинении Пражской архиепископии и Константинопольскому патриархату, абсолютно отвергая «исторические и канонические права» СПЦ; 4) архиепископ Савватий имеет поддержку в Министерстве иностранных дел (далее МИД) и Министерстве школ и народного образования (далее МШНО), получил паспорта для выезда в Стамбул и средства в размере 12 тыс. кч. ¹² Кроме того, возглавляемая им церковная структура, начала получать государственную субвенцию». ¹³ Таким образом, для епископа Горазда наступила очень сложная ситуация и необходимость сделать выбор. С одной стороны, он не мог больше контактировать с К. Фарским, с другой стороны, он не мог мирно сотрудничать с архиепископом Савватием. «Ознакомившись, таким образом, с состоянием православия в Чехословакии от брата Преосвященного Горазда, я снова проинформировал его о главных задачах моего приезда сюда, а также об инструкциях, которые я имею от св. Архиерейского Синода», – резюмировал епископ Досифей свою информацию в отчете Синоду СПЦ. ¹⁴

Когда в Праге стало понятно, что Досифей не откажется от мысли о поездке, Министерство внутренних дел (далее МВД) телеграфом обязало вице-губернатора Антонина Розсыпала немедленно сообщить, как только епископ появится на Подкарпатской Руси. ¹⁵ Отчеты полиции свидетельствуют о том, что за вояжем епископа следили уже с самой границы. В нашем распоряжении есть отчеты о его передвижении 14 июня 1924 г. через железнодорожные станции Чоп,

¹⁰ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 310.

¹¹ Избрание Карела Фарского патриархом произошло на соборе Чехословацкой церкви 29-30 августа 1924 г.

¹² Крон чехословацких.

¹³ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*. с. 310-311.

¹⁴ Ibid, с. 311.

¹⁵ Государственный архив Закарпатской области (далее ГАЗО), фонд 29, опись. 3, дело 353, лист 2.

Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.

Берегово и Королево.¹⁶ В 18.00 этого же дня архиерей прибыл в город Хуст.^{17,18} Согласно с отчетом Синоду от 28 июня 1924 г., на железнодорожной станции епископа встречали, кроме монахов Свято-Николаевского монастыря во главе с архимандритом Алексием и нескольких священников, значительное количество верующих. «Все приветствовали наш приезд с большим энтузиазмом», – писал делегат.¹⁹ Через три часа епископ на автомобиле переехал в с. Иза,²⁰ которое называл «Вифлеемом православного Карпаторусского движения».²¹

Узнав о прибытии Досифея и его остановку на проживание в Изьянском монастыре, вице-губернатор оперативно сообщил об этих фактах секретной шифрованной телеграммой в Президиум МВД в Праге.²² Оттуда он получил новое распоряжение следующего содержания: «шифрованную телеграмму по епископу Досифею мы получили, просим обратить внимание на то, чтобы при организации православных общин, которые проводит епископ Досифей, не нарушался общественный порядок. Просим о дальнейшем информировании. Заместитель министра».²³ Выполняя указания вице-губернатора Севлюшский жупан приказал окружному начальнику и полицейскому комиссару в Хусте, чтобы деятельности епископа было уделено должное внимание, а все его шаги отслеживались и о них готовились точные и подробные отчеты.²⁴

Таким образом, несмотря на договоренности в Белграде о завершении организационного упорядочения православной церкви в ЧСР, работа делегата СПЦ была взята под полный контроль местными органами исполнительной власти, жандармерией и полицией. Редактируемый епископом Гораздом журнал «*Za pravdou*» достаточно жестко критиковал правительство за политику против сербского делегата. По словам редакции, власть вместо того, чтобы

¹⁶ Ibid, л. 2; ГАЗО, ф. 41, оп. 4, д. 68, л. 5 оборот.

¹⁷ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 311; *Církevní posláni biskupa Dositeje*. In: *Lidové noviny*, 1924, 18 června, s. 3; Православный епископъ Досифей Нишскій. In: *Русская земля*, 1924, 19 июня, с. 3; *Nišský biskup Dositej*. In: *Moravský sever*, 1924, 20 června, s. 2; *Pravoslavný biskup Došitej*. In: *Čech*, 1924, 21 června, s. 5.

¹⁸ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 6.

¹⁹ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 311.

²⁰ ГАЗО, ф. 41, оп. 4, д. 68, л. 7.

²¹ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 311.

²² ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 3.

²³ Ibid, л. 5.

²⁴ Ibid, л. 6.

способствовать епископу Досифей, «который на каждом месте прививал верующими лояльность к нашему государству, был подвергнут издевательству со стороны полиции и шпионажу...».²⁵

На следующий день после приезда, епископ возглавил праздничную литургию в честь первого дня Святой Троицы в с. Иза. На богослужении, кроме жителей данного населенного пункта, «было много крестьян, которые также прибыли из окрестных сел, когда услышали, что «Владыка» приехал», – сообщал Досифей членам Синода²⁶ – «они с радостью приветствовали мой приход».²⁷ В архиве сохранился отчет изьянского стражмистра Ваната, содержащий выдержки из проповеди архиерея в местном храме. Сербский делегат рассказывал об истории христианства на Чешских землях, о миссии апостолов Кирилла и Мефодия. Он призвал «верующих радоваться и благодарить Бога, который позволил чтобы Подкарпатская Русь присоединилась к чехам». Отдельно критиковал алкоголизм и убеждал крестьян отказаться от этой пагубной привычки, которая «уничтожает народ духовно и телесно». «Чем меньше будет питься водки, тем лучше положение между братьями Славянами получится». В конце проповеди епископ говорил о семье, какой он ее себе представляет и какой бы она должна быть.²⁸ Таким образом, руководитель жандармской станции не находил в выступлении Досифея ничего антигосударственного. 16 июня 1924 г. владыка посетил соседнее с. Кошелево, где также отслужил праздничную литургию и произнес проповедь подобного содержания.²⁹ Вспоминая о своем пребывании в названом населенном пункте Досифей подчеркивал, что в нем «в настоящее время ни один епископ не был».³⁰

Важность приезда и значение деятельности епископа Досифея отражена в письме председателя Духовной консистории архимандрита Алексия (Кабалюка), руководителя Центрального исполнительного комитета Алексея Геровского и наместника Свято-

²⁵ Divný postup některých českých úředníků na Podkarpatské Rusi. In: *Za pravdou*, 1924, 24 července, s. 184.

²⁶ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 312.

²⁷ Доситеј, Епископ нишки. Письмо патриарху Димитрию (Павловичу), 05. 07. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 289-290.

²⁸ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 10.

²⁹ Ibid.

³⁰ Archiv úřadu eparchiální rady olomoucko-brněnské eparchie Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku, Olomouc (далее AUEROBE Olomouc), f. Matěj Pavlík-Gorazd, složka Korespondence počátek 20. let, ČČS. Письмо епископа Досифея (Васича) – епископу Горазда (Павлику), 24. 06. 1924, л. 5.

Николаевского монастыря в с. Иза иеромонаха Амфилохия – Архирейскому Синоду СПЦ от 17 июня 1924 г. От имени автономной Карпаторусской православной церкви вышеуказанные лица выражали благодарность патриарху и Синоду за «помощь, оказанную намъ, въ нашей тяжелой борьбѣ за существованіе нашей церкви...». «Теперь насталь наконецъ радостный день, когда пріѣхалъ къ намъ долгожданный нашъ Владыка и делегатъ сербской православной церкви, Преосвященный Досифей, – отмечали авторы письма, – мы стояли на краѣ пропасти, и спасла насъ только сербская православная церковь, старый и испытанный другъ нашъ, и единственная наша вѣрная и сильная покровительница въ настоящее тяжелое для насъ время».³¹

Важные документы обнаружено в архивах о встрече епископа с губернатором и вице-губернатором Подкарпатской Руси. Визит к руководителям края готовил архимандрит Алексей (Кабалюк), который 20 июня 1924 р. посетил А. Бескида. После разговора с губернатором он сообщил Досифею: «Честъ имѣю сообщить Вамъ, что сегодня былъ у губернатора дра А. Бескида, который при первомъ словѣ спросил меня: «Где епископъ Досифей?». Я сказал, что у насъ въ Изѣ, после чего онъ передалъ для Васъ письмо и заявилъ, что ожидаетъ Васъ у себя завтра, т. е. въ субботу въ 9 ч. утра. Одновременно онъ высказалъ свою радость, что наконецъ будетъ Вами приведена православная церковь въ порядокъ и надѣется, что Вы до тѣхъ поръ не оставите Карпатскую Русь. Отѣзждъ изъ Густа въ 1 ч. ночи, въ Ужгородѣ буду ожидать Васъ въ 5 ч. утра на вокзалѣ. Оттуда заѣдемъ къ о. Мейгешу, гдѣ пробудемъ до 9 ч. Отъ губернатора зайдемъ и къ вице-губернатору»³². Как видно из содержания письма, губернатор возлагал большие надежды на приезд сербского делегата и завершения его миссии. О содержании разговора с А. Бескидом нам известно очень мало. Пресса зафиксировала только сам факт визита к номинальному руководителю края.³³ Можно предположить, что главной темой встречи было избрание викарием о. Николая Бескида. В сообщении советника германского посольства в Праге Роланда Кестера в МИД в Берлине от 31 июля 1924 г. избрание Досифеем «греко-католического священника Н. Бескида епископом Карпатской Руси» представлено как

³¹ Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд) (далее АСАС). Письмо группы духовенства и мирян Священному Синоду СПЦ, 10. 06. 1924.

³² АСАС. Письмо архимандрита Алексия (Кабалюка) – епископу Досифею (Васичу), 20. 06. 1924.

³³ Православный епископъ Досифей. In: *Русская земля*, 1924, 26 июня, с. 3; *Srbský biskup Dositej na Podkarpatské Rusi*. In: *Československý deník*, 1924, 28 června, s. 2.

свершившийся факт. Немецкий дипломат подчеркивал, что выше-названный священнослужитель является племянником губернатора и для достижения цели «обратится в православие».³⁴

В отчете в Синод СПЦ епископ Досифей сообщал некоторые детали встречи с А. Бескидом, называя собеседника «своим сторонником и давним знакомым».³⁵ «...Мы с ним долго разговаривали. Как карпаторусс, г. др. Бескид имеет сильные симпатии к нашему народу и искренне желает, чтобы там были установлены права нашего патриархата. Он пообещал нам, что со своей стороны сделает все необходимое для урегулирования ситуации и легализации православной Церкви в Карпатах». Сербский делегат вынужден был признать, что чем больше они углубились в дело, становилось ясно, что «руль государственной жизни в Чехословакии в руках социалистов, которые постоянно щеголяют своей демократией и признанием прав каждого», а в реальности, «это только хорошие разговоры и средство агитации для внутренней и внешней политики». Досифею было понятно, что настоящим руководителем Подкарпатской Руси был не «добродушный старик др. Бескид», который «поражал своей простотой», «но чешский господин Розсыпал».³⁶ В письме епископу Горазду нишский архиерей также упоминал, что А. Бескид «был очень доволен визитом», и, что «пригласит меня к себе через несколько дней».³⁷ Нами не обнаружено документы, которые бы подтверждали факт очередной встречи Досифея с губернатором Подкарпатской Руси, как и нет информации по обсуждению кандидатуры о. Н. Бескида на епископскую должность. Эта инициатива исчезает как из сербской, так и с чехословацкой официальной переписки. Предполагаем, что переговоры с сербским иерархом могли повлиять на дальнейшую священническую карьеру о. Николая, ведь через 4 года, в возрасте 45 лет, он выходит на пенсию, посвятив себя историческим исследованиям.³⁸

³⁴ Zur lage der konfessionen in der Tschechoslowakei, Prag, 31 Juli 1924. In: *Gesandtschaftsberichte aus Prag: Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik* / 2: Vom Kabinett Beneš bis zur ersten übernationalen Regierung unter Švebha: 1921-1926; Berichte des Gesandten Dr. Walter Koch Alexander, Manfred Dolezel, Heidrun Alexander, Manfred München [u.a.] : Oldenbourg, 2004, s. 239.

³⁵ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 314.

³⁶ Ibid.

³⁷ AUEROBE Olomouc, f. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence počátek 20. let, ČČS. Письмо епископа Досифея (Васича) – епископу Горазду (Павлику), 24. 06. 1924, л. 4.

³⁸ МАГОЧІЙ, Пол-Роберт, ПОП, Іван: Бескид Микола. In: *Енциклопедія історії і культури карпатських русинів* / уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп; заг. ред. Павла

Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.

Достаточно яркую оценку епископ Досифей дал А. Розсыпалу, подчеркивая, что «все в его руках» и, что «во всех важных делах он руководствуется советами и приказами из Праги».³⁹ В письме епископу Горазду сербский делегат характеризует вице-губернатора как серьезного человека, который владеет информацией и «кажется, хотел бы сделать больше, чем Эренфельд».⁴⁰ «Я думаю, что с ним можно многое сделать. Разумеется, если Прага захочет, чтобы что-то делалось... Могу сказать, что в целом, г. Вице-губернатор на меня произвел хорошее впечатление. Я бы с радостью работал с ним». «Он дал нам много обещаний и сказал, что также искренне хочет, чтобы Православная церковь в Карпатах была организована на основании действующих законов».⁴¹ Предполагаем, что такую положительную оценку чехословацкому чиновнику епископ дал не случайно, зная о хороших отношениях чешского архиерея и вице-губернатора. Нам известно, что Горазд был лично знаком с А. Розсыпалом, поддерживал с ним переписку и мог готовить определенную почву для деятельности Досифея еще до приезда на Подкарпатскую Русь. В епархиальном архиве в Оломоуце нами обнаружено письмо вице-губернатора на адрес чешского владыки от 4 июня 1924 г., в тексте которого глава Гражданского управления выражал благодарность за присланные ему экземпляры брошюры «O krizi v církvi československé».⁴² Очевидно, реагируя на предыдущие письма епископа Горазда, которые нами пока не изучались, А. Розсыпал отмечал: «Есть наиболее нужным, чтобы сделанные соответствующие изменения в религиозном вопросе на местной территории, способствовали общей культурной консолидации Подкарпатской Руси».⁴³

На встрече с вице-губернатором епископ Досифей также поднял вопрос о епархиальном уставе, разработанном и утвержденном в 1921 г., который архиерей лично передал министру Э. Бенешу. Оказалось, что А. Розсыпал вообще не владел информацией

Роберта Магочія; пер. з англ. мови Надії Кушко; ред. укр. видання Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко, Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010, с. 49.

³⁹ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 314.

⁴⁰ Петр Эренфельд – вице-губернатор Подкарпатской Руси в 1921–1923 гг.

⁴¹ AUEROBE Olomouc, f. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence počátek 20. let, ČČS. Письмо епископа Досифея (Васича) – епископу Горазду (Павлику), 24. 06. 1924, л. 5.

⁴² GORAZD, biskup: *O krizi v církvi československé: Otázka pravoslavné církve v Československu*. Praha : Lidová Třibuna, 1924. 61 s.

⁴³ Доситеј, Епископ нишки. Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве, Праг, 28. 08. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 314.

об уставе. Он обещал затребовать его из Праги, изучить и дать собственную оценку документу. В конце отчета Досифей выражал скептицизм относительно услышанных обещаний от вице-губернатора. «Мы это восприняли так, как и другие обещания господина Розсыпала, но с твердым убеждением, что здесь все делается, как предписывает Прага. Мы знали, что что-то будет сделано, если Прага захочет, и для нас, несмотря на все, что мы здесь услышали, не оставалось ничего другого, как ожидать обещанного звонка из Праги».⁴⁴ Согласно информации газеты «Русская земля», кроме А. Бескида и А. Розсыпала 21 июня сербский епископ также посетил «референта по вѣроисповѣднымъ дѣламъ Карп. Руси А. А. Бескида».^{45,46} К сожалению, о содержании переговоров с этим чиновником мы не имеем источников.

Несмотря на определенное недоверие епископа к представителям власти, особенно что касается епархиального устава, вице-губернатор пытался выполнить свое обещание. Сразу после встречи с Досифеем он отправил запрос в МИД с просьбой возвратить устав в Ужгород.⁴⁷ Зарубежное ведомство передало просьбу в МШиНО, сообщив А. Розсыпалу, что устав переслан в образовательное министерство еще 29 сентября 1922 г.⁴⁸ Дальнейшая переписка свидетельствует о катастрофической бюрократичности тогдашней системы. Из письма МШиНО узнаем, что из Праги устав выслали для изучения и предоставления предложений в Школьный Реферат Гражданского управления Подкарпатской Руси в Ужгороде еще 30 ноября 1922 г. В связи с подготовкой переговоров между архиепископом Савватием и епископами Гораздом и Досифеем, советник министерства Вацлав Мюллер 20 июня 1924 г. запросил снова устав в Прагу, куда он был выслан местным рефератом 28 июня.⁴⁹

Таким образом, во время встречи вице-губернатора и владыки Досифея, епархиальный устав находился в архиве Школьного Реферата. Письмо МШиНО датировано 8 июля 1924 г., именно тогда одну копию необходимого документа переслали на имя А. Розсыпала. Такие беспорядки с документацией можно объяснить разве что

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Православный епископъ Досифей. In: *Русская земля*, 1924, 26 июня, с. 3.

⁴⁶ В документе упоминается Александр Бескид, племянник губернатора А. Бескида. Подробнее см.: ПОП, Иван: Бескид Олександр. In: *Енциклопедія історії і культури карпатських русинів*, с. 50-51.

⁴⁷ AMZV Praha, f. Sekce II (1919-1939). Kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 105382. Вице-губернатор А. Розсыпал в МИД, 21. 06. 1924; ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 9.

⁴⁸ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 22.

⁴⁹ Ibid., л. 23-23 об.

Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.

отставкой школьного референта Йозефа Пешека, которого с 1 июня этого же года на посту сменил Антонин Гваздел.⁵⁰ Также можно предположить, что ошибку допустила канцелярия вице-губернатора, которая вместо того, чтобы обратиться в Школьный Реферат, направила запрос непосредственно в МИД. Нами обнаружено также сопроводительное письма нового школьного референта в МШиНО от 28 июня 1924 г., из которого становится понятно, что в течение двух лет документ не рассматривался чиновниками реферата. А. Гваздел объяснял позицию своего отдела тем, что сначала должен был завершиться процесс создания православных общин, а только после этого можно было вернуться к утверждению епархиального устава. Кроме того, референт имел замечания и к содержанию отдельных пунктов документа, отмечая, что текст не содержит статей о создании общин и епархии, не показывает четкого «отношения церкви к государству» и «средств содержания своих священников и ее учреждений в целом».⁵¹ В принципе, школьный отдел не возражал против того, чтобы устав стал основанием для дальнейших переговоров, в результате которых можно было бы завершить регистрацию отдельных приходов и епархии. Получив копию устава и письмо из МШиНО, в котором говорилось о возможной беспредметности документа в связи с «намеченной акцией» (создание автокефальной православной церкви),⁵² вице-губернатор был вынужден отказаться от дальнейшего рассмотрения этого вопроса.

Ожидая приглашения из Праги для начала переговоров, епископ Досифей продолжал визитацию православных приходов. 22 июня 1924 г. он посетил с. Салдобош (сегодня – Стебливка) возле Хуста. По информации стражмистра Жижка из с. Вышково, архиерей прибыл в населенный пункт рано утром, а с 9.00 и до 11.30 проводил в сельском храме богослужение. «Во время этой церемонии присутствовали 4 православные священники из соседних приходов, а также православные жители Салдобоша и частично близлежащих сел. Во время богослужения он призвал православных людей хранить свою веру, дальше выяснял происхождения православной веры, изображал ее гнёт за бывшего венгерского правительства и предостерегал православных верующих от обращения в греко-католическую церковь». После литургии епископ посетил дом местного священника Георгия Опаленика, где для всего духовенства было организовано

⁵⁰ Пешекъ отходитъ. In: *Русское слово*, 1924, 7 июня, с. 6.

⁵¹ Národní archiv, Praha (NA Praha), f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 16.201/24. Школьный референт А. Гваздел в МШиНО, 28. 06. 1924.

⁵² ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 23 об.

обед. Жандармерии не удалось выяснить содержание беседы со священниками, но стражмистр предполагал, что епископ призвал собравшихся «продолжать работать среди людей на благо православной церкви».⁵³ В конце отчета отдельно отмечалось, что общественный порядок во время присутствия епископа не был нарушен. Вернувшись в Хуст, Досифей отправил вечернюю в домовом храме на улице Кирешской.⁵⁴

В течение следующих нескольких дней епископ оставался в окружном центре, проживая в доме архимандрита Алексия (Кабалюка). Местные власти через тайных агентов пытались отследить все контакты архиерея. Севлюшский жупан Враний, опираясь на донесения Хустского окружного полицейского управления и полицейского агента Яна Ганулика, информировал Президиум Политического управления Подкарпатской Руси о встрече Досифея с православными священниками из близлежащих сел. Однако, о содержании разговора полиции не удалось ничего узнать, потому что «агент не смог найти доверенное лицо в окружении епископа».⁵⁵ Досифей вспоминал, что «каждый день приходят ко мне и Савватиевцы и Вениаминовцы, они готовы все делать так, как я буду приказывать», но епископ призывал духовенство набраться терпения и ждать.⁵⁶ Из другого отчета узнаем, что в период с 28 по 30 июня 1924 г. сербский делегат находился в с. Заднее (сегодня – Приборжавское) Должанского округа.⁵⁷ Проповедуя перед верующими из окружающих сел и 12 православными священниками, епископ призвал всех «быть покорными, ведь имеют свободу и не настолько подавлены, как это было 300 лет назад».⁵⁸ Вернувшись в с. Иза архиерей получил на руки телеграмму школьного референта, отправленную 28 июня 1924 г. из Ужгорода.⁵⁹ Документ содержал просьбу о необходимости поездки в Прагу, для начала переговоров. Уже 2 июля 1924 г. Досифей уехал в столицу ЧСР.⁶⁰

⁵³ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 12.

⁵⁴ AUEROBE Olomouc, f. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence počátek 20. let, ČČS. Письмо епископа Досифея (Васича) – епископу Горазду (Павлику), 24. 06. 1924, л. 5.

⁵⁵ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 20.

⁵⁶ AUEROBE Olomouc. F. Matěj Pavlík-Gorazd. Složka Korespondence počátek 20. let, ČČS. Письмо епископа Досифея (Васича) – епископу Горазду (Павлику), 24. 06. 1924, л. 4.

⁵⁷ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 19.

⁵⁸ Ibid., л. 17.

⁵⁹ АСАС. Телеграмма школьного референта А. Гваздеда епископу Досифею (Васичу), 28. 06. 1924.

⁶⁰ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 24; Biskup Došitej v Praze. In: *Národní listy*, 1924, 3 července, s. 2; Vladačka Dositej. In: *Moravský večerník*, 1924, 4 července, s. 2.

Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.

Мы не будем подробно останавливаться на содержании переговоров между архиереями при посредничестве МШиНО, только обратим внимание на отдельные аспекты их подготовки и результаты, которые касались Подкарпатской Руси. Советник В. Мюллер, проводя подготовку примирения между представителями двух юрисдикции, по нашему мнению, длительное время находился на стороне архиепископа Савватия. Этот факт не давал ему возможности быть объективным. Посол КСХС в Праге Л. Нешич пытался оправдать медлительность решения январского соглашения пражским правительством целым рядом причин. В депеше на имя помощника королевского МИД П. Гавриловича от 17 июня 1924 г. он отмечал, что Э. Бенеш и чехословацкий МИД делали все возможное, чтобы реализовать все пункты белградских договоренностей. По мнению сербского посланника, чтобы выполнить предоставленные обещания соответствующим органам «пришлось и еще многое преодолеть, потому что в нынешней правящей коалиции серьезно представлены противоположные течения, такие как католическое духовенство, представители Чешской народной церкви, сторонники поддержки Константинопольского патриархата, не говоря уже о социалистах, которые выступают против каждой религиозной акции и в чьих руках Министерство школ и народного образования».⁶¹ Таким образом, сам Л. Нешич признавал, что чиновники МШиНО тормозили институциональные процессы в православной церкви.

Получив поддержку из Белграда, которая была выражена во время встречи с епископом Досифеем в Жилине, владыка Горазд 21 июля 1924 г. вышел из состава Чехословацкой церкви.⁶² Этот шаг дал возможность привлечь его к переговорному процессу, ведь ранее сторона архиепископа Савватия закидывала В. Мюллеру, что не будет вести переговоры с представителем церкви К. Фарского.

Епископ Досифей в письме патриарху Димитрию от 5 июля 1924 г. уведомлял, что «когда в Карпатах узнали о моем приглашении в Прагу, там многие обрадовались, потому что поверили, что скоро наступит мир и порядок и снова начнет распространяться Православие, которое приостановилось было через внутренний раскол и которое было достаточно скомпрометировано рукоположением

⁶¹ Архив Југославије (АЈ), ф. 69, бр. фасц. 10, бр. јед.оп. 23. Письмо сербского посла в Праге Л. Нешича – помощнику министра иностранных дел КСХС П. Гавриловичу, 17. 06. 1924.

⁶² Br. biskup Gorasd resignoval. In: *Za pravdou*, 1924, 24 července, s. 178.

крестьян в священники». ⁶³ Прибыв после 3 дней пути в Прагу, епископ встретился с послом Л. Нешичем, от которого узнал о ходе подготовки переговоров. На следующий день оба сербские представители посетили заместителя министра иностранных дел В. Гирсу, который также обещал урегулирование юрисдикционного вопроса в ближайшее время. ⁶⁴ 29 июля 1924 г. было заключено соглашение между епископами Гораздом и Досифеем, с одной стороны, и архиепископом Савватием, с другой стороны, по следующим пунктам: 1) епископ Горазд и все православные в Моравии соединяются с Чешской православной религиозной общиной в Праге; 2) вопросы юрисдикции будут решаться на уровне патриархатов; до завершения переговоров оба архиереи в чешских землях остаются в подчинение своих юрисдикций; 3) епископ Горазд будет управлять всеми приходами в Моравии, которые вместе с ним присоединились к православной церкви. ⁶⁵ Таким образом, содержание договоренностей закладывало прочную основу для создания в будущем автокефальной чехословацкой церкви. ⁶⁶ Впрочем, уже осенью архиепископ нарушил условия соглашения, что привело к последующей эскалации конфликта.

Визит епископа Досифея летом 1924 г. получил оценку периодических изданий. Большая часть из них относились к миссии сербского делегата одобрительно, надеясь на завершение институционального оформления православия в ЧСР. Пражская газета «*Československá republika*» убеждала своих читателей, что сделанные епископом Досифеем шаги по подчинению пражской общины юрисдикции СПЦ, приведут «к консолидации православия в нашей стране». «Каждый истинный гражданин Чехословакии должен почувствовать удовольствие от этой консолидации, которая вновь принесет больше покоя и ясности в наши внутренние дела. Наша республика, которая должна стать центром объединительных усилий католицизма и православного христианства, будет иметь сильный католический лагерь и консолидированную православную церковь: соблазнительная задача для обоих лагерей» – подытоживала редакция. ⁶⁷ Оломоуцкое периодическое издание «*Pozor*» возлагало вину

⁶³ Доситеј, Епископ нишки. Письмо патриарху Димитрию (Павловичу), 05. 07. 1924. In: *Христу веран до смрти*, с. 289.

⁶⁴ Ibid., с. 290.

⁶⁵ GRIGORIČ, V.: *Pravoslavná církev v republice československé*. 2. vyd. Praha : V. Čerych, 1928, s. 78; *Pravoslavná církev československá*. In: *Pozor*, 1924, 27 července, s. 2.

⁶⁶ Dohoda o vytvoření jednotné pravoslavné církve v Československu. In: *Československá republika*, 1924, 27 července, s. 2.

⁶⁷ *Pravoslavná církev československá*. In: *Československá republika*, 1924, 26 června, s. 1; *Pravoslavná církev u nás*. In: *Svoboda*, 1924, 27 června, s. 1-2.

за провал в организации православной церкви на Подкарпатской Руси на бывшего вице-губернатора П. Эренфельда и школьного референта Й. Пешека. Редакция считала, что после переговоров в январе 1924 г. в Белграде чехословацкое правительство наконец осознало допущенные ошибки и взялось исполнять основные пункты договора. Главным толчком к выполнению первых шагов, по словам автора статьи, стали результаты местных выборов. В газетной заметке перечислены пять аспектов, которые, по мнению редакции, были реализованы правительством для преодоления критической ситуации в религиозном вопросе: 1) устранение епископа Вениамина за пределы республики; 2) увольнение из должности школьного референта Й. Пешека; 3) договоренности о перемещении епископа Антония (Паппа); 4) продолжение деятельности епископа Досифея на Подкарпатской Руси; 5) правительство выделило средства на строительство новых храмов для православных.⁶⁸

Критиковали власть за ненадлежащее отношение к деятельности Досифея и торможение процесса образования единой православной церкви газеты «*Národní listy*», «*28 Říjen*», «*Za pravdou*». «*Národní listy*» подчёркивали, что епископ Досифей своей миссией укрепил дружеские отношения между двумя славянскими народами и оказал бесценные услуги для страны, успокоив религиозную жизнь на Подкарпатской Руси. «Несмотря на то, что прошло значительное время после соглашения между двумя правительствами, оно еще не было выполнено, хотя, например, установлено, что за счет сербского правительства 25 чехословацких юношей изучают богословие в Сербии. Тайнственные руки работают в Праге против реализации дружественного договора. Этот странный подход со стороны определенных актеров в Чехословакии вызывает в Сербии значительное огорчение».⁶⁹ Редколлегия газеты «*28 Říjen*» прямо обвиняла чиновников церковного отдела МШИНО в торможении процесса и деятельности в пользу Вселенского патриархата.⁷⁰ Более резковатым в критике власти был редактируемый епископом Гораздом журнал «*Za pravdou*». Характеризуя миссию епископа на Подкарпатье, редакция отмечала, что «после каждой службы он говорил с людьми, призывал к религиозной жизни и к верности республике, заканчивал призы-

⁶⁸ HRDLÍČKA, J.: Církevňé politické poměry v Podkarpatské Rusí. In: *Pozor*, 1924, 27 června, s. 1.

⁶⁹ Před rozřešením kříse v tsl. církvi? In: *Národní listy*, 1924, 29 července, s. 2.

⁷⁰ AJ, ф. 69, бр. фасц. 10, бр. jed.op. 23. Перевод статьи на сербский язык из газеты «*28 Říjen*», 07. 07. 1924.

вом к тому, чтобы присутствующие спели многолетие Чехословацкой республике и президенту Масарику. И люди, которые были озлоблены действиями некоторых чиновников, а также церковно-политическими экспериментами, которые недавно проголосовали за оппозицию, после слов епископа пели с трепетом многолетие ... Прибытие епископа Досифея привело наконец-таки в действие церковный департамент Министерства образования. Нам интересно, как некоторые чиновники, которые вели себя по отношению к делегату сербской церкви во время его предыдущего пребывания не слишком корректно, будут действовать иначе. Мы хотим, чтобы ситуация была в конце урегулирована на удовлетворение всех граждан и групп».⁷¹

Значительный отклик в периодике вызвало интервью епископа Досифея для пражской газеты «Samostatnost». В нашем распоряжении имеется перевод текста этой статьи на сербский язык, который хранится в фонде «Министерство вероисповеданий Королевства сербов, хорватов и словенцев» Архива Югославии в Белграде.⁷² В этой статье епископ Досифей выразил надежду, «что Чехословацкая православная церковь вскоре станет независимой и будет жить с Сербской православной церковью в полной религиозной гармонии». Он подчеркнул, что на Подкарпатской Руси будет создана отдельная автономная национальная церковь, которая получит своего православного епископа и будет под опекой правительства Чехословакии.⁷³ Как видно из содержания интервью, взгляды сербского делегата на структуру православной церкви в ЧСР определенным образом отличались от предложенной модели МШИНО. Выдержки из интервью опубликовали также газеты: «Národní listy»,⁷⁴ «Československá republika»,⁷⁵ «Pozor»,⁷⁶ «Moravský večerník»⁷⁷ и т.д.

Были, разумеется, также и критики деятельности епископа Досифея. Католическая газета «Čech» в статье «Vitany cizines» обвиняла власть в поддержке миссии сербского делегата. Редакция подчеркивала, что католическим кругам важно противостоять распро-

⁷¹ Biskup Dositej v Československé republice. In: *Za pravdou*, 1924, 10 července, s. 163.

⁷² AJ, ф. 69, бр. фасц. 10, бр. jed.оп. 23. Перевод статьи на сербский язык из газеты «Samostatnos», 24. 07. 1924.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Biskup Dositej o pravosláví v Československu. In: *Národní listy*, 1924, 25 července, s. 2.

⁷⁵ Události v církvi československé. In: *Československá republika*, 1924, 26 července, s. 4.

⁷⁶ Projev biskupa Dositeje o pravosláví a církvi československé v naší republice. In: *Pozor*, 1924, 26 července, s. 2.

⁷⁷ Vladyka Dositej. In: *Moravský večerník*, 1924, 25 července, s. 2.

странению православия, ведь «католицизм в этих восточных частях нашего государства – естественный мост западной церкви на восток. Мы работаем на унию, г. Епископ Досифей тихо разрушает этот мост и работает против унии». Упомянув о плане епископа рукоположить на викария о. Н. Бескида, газета предполагала, что со стороны губернатора православие будет иметь поддержку побольше, чем правительственные круги оказывают «католической церкви у нас и в Словакии».^{78,79}

После завершения пражских соглашений в июле 1924 г. Досифей остался в Чехии, где почти месяц отдыхал в летней резиденции посла КСХС в регионе Либерец.⁸⁰ В письме патриарху Димитрию (Павловичу) от 15 августа 1924 г. епископ просил разрешения не приезжать на торжества по случаю интронизации главы СПЦ в г. Печ и на заседание Архиерейского Собора (28 августа 1924 г.). Свое пребывание в ЧСР он объяснял необходимостью завершить начатые переговоры. «Я бы сделал здесь много вреда, если бы сейчас покинул Прагу. Я знаю, что будут важные вещи на Соборе, но все же, я думаю, что для меня важнее не могут быть вещи, чем местные. Оставлять дела на половину завершены здесь, есть хуже того, что их и не начинать». Епископ вспоминал и о Подкарпатской Руси, где, по его словам, его «с нетерпением ждут» и готовят большой Собор. «И если бы я не был там, тогда Собор потерпел бы неудачу, а народ остался бы в полном разочаровании».⁸¹

Невзирая на то, что правительство в Белграде владело информацией о ходе переговоров от своего посла и из отчетов епископа Досифея, оно пыталось получить официальные разъяснения от представителя ЧСР. 3 августа 1924 г. Я. Шеба обратился в МИД с просьбой выслать точные сведения об итогах переговоров архиереев. Посол подчеркивал, что должен иметь в своем распоряжении реальные данные, ведь пресса обнародовала информацию о «признании сербской церковной юрисдикции на всей территории Чехословацкой республики».⁸² Из канцелярии чехословацкого МИДа ходатайство передали в МШИНО,⁸³ которое отреагировало 27 августа 1924 г. В. Мюллер сообщил в внешнеполитическое ведомство, что «переговоры по организации отечественного православия, в связи

⁷⁸ Vitany cizinec. In: *Čech*, 1924, 13 července, s. 2-3.

⁷⁹ Ответ на статью был напечатан в газете «*Pozor*»: Slovenští ľudáci a činnost biskupa Dositeje v Podkarpatské Rusi. In: *Pozor*, 1924, 23 července, s. 2.

⁸⁰ MAREK, Pavel: «*Obtížný cizinec*», s. 256.

⁸¹ Доситеј, Епископ нишки. Письмо патриарху Димитрию (Павловичу), 15. 08. In: *Христу веран до смрти*, с. 307-308.

⁸² NA Praha, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3884, č. j. 870/1/24. Я. Шеба в МИД, 03. 08. 1924.

⁸³ NA Praha, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3884, č. j. 130.092/24. МИД в МШИНО, 11. 08. 1924.

с решением о признании церковной юрисдикции Сербской православной церкви ..., все еще не закончены и сегодня невозможно сказать, когда и с каким результатом они завершатся». Однако, чиновник высказал надежду, что результат будет положительным и православная церковь в ЧСР, при поддержке СПЦ, будет создана как автокефальная организация.⁸⁴ Таким образом, на конец августа 1924 г. ситуация по дальнейшему развитию православной церкви на чешских землях и на Подкарпатской Руси была неопределённой. Предполагаем, что епископ Досифей, считая чехословацкую власть виновником в затягивании процесса, снова решил действовать самостоятельно и вернулся в с. Иза на Подкарпатье.

По словам П. Марека, Прага рассматривала деятельность Досифея как несоответствующую договоренностям, достигнутым в рамках примирения с архиепископом Савватием.⁸⁵ В конце июля обе стороны действительно обязались воздерживаться от любого вмешательства в управление церковью на Подкарпатской Руси, до того времени, пока соглашение между Константинопольским патриархатом и Белградом не будет заключено. Мнение чешского историка подтверждает корреспонденция В. Мюллера с А. Розсыпалом. В письме от 21 августа 1924 г. советник, вспоминая о пребывании Досифея в начале лета на Подкарпатской Руси, благодарил вице-губернатора за подробные доклады, которые «были очень ценными для нас». Сообщая, что сербский делегат «начал здесь переговоры, которые еще не закончены ..., не поехал домой в Югославию, а остался в нашем государстве», В. Мюллер просил сообщать обо всех передвижениях Досифея после его прибытия на Подкарпатье. «Нам было бы важно знать, куда он на самом деле поехал и какова цель его путешествия. Для нас это также важно, потому что мы предполагали и ожидали, что во время переговоров между ним и архиепископом Савватием, обе стороны не будут делать ничего нового в Подкарпатской Руси, чтобы не дразнить приверженцев другой стороны».⁸⁶ С анализа текста письма советника МШиНО становится понятно, что власть не имела точной информации о пребывании епископа Досифея в Чехии и не знала точной даты отъезда в Ужгород. В документе ошибочно указано, что архиерей «перед 2 днями уехал обратно в Подкарпатскую Русь».⁸⁷ Свою ошибку В. Миллер признал в очередном письме

⁸⁴ AMZV Praha, f. Sekce II (1919-1939), kart. 60. Složka «Pravoslavná církev československá», č. 100249/24-VI. В. Мюллер в МИД, 27.08.1924.

⁸⁵ Marek, Pavel: «*Obtížný cizinec*», s. 256.

⁸⁶ ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 26-27.

⁸⁷ Ibid., л. 27.

Поездка епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г.

вице-губернатору от 2 сентября 1924 г. Объясняя допущенные неточности относительно даты поездки епископа, он переводил вину за дезинформацию на «сообщение югославского посольства».⁸⁸

А. Розсыпал вынужден был отреагировать на сигнал из Праги и сообщить в Школьный Реферат и другие необходимые органы. Уже 5 августа 1924 г. изыанский стражмистр Доседла отчитался, что на 28 августа в населенном пункте готовятся к празднованию Успения Пресвятой Богородицы. Опираясь на собранную информацию, руководитель жандармской станции отметил, что верующие ожидают приезд не только епископа Досифея, но и архиепископа Савватия.⁸⁹ Можем предположить, что подобные слухи были связаны с надеждой на достигнутые в Праге договоренности между архиереями. Кроме того, газета «Русская земля» 21 августа 1924 г. опубликовала небольшую заметку под названием «Освящение церкви въ Изѣ». Автор статьи – архимандрит Алексей (Кабалюк) сообщал, что «на праздникъ Успенія Божіей Матери, въ четверг дня 15 (28) августа состоится въ Изѣ торжественное освященіе обновленной Успенской церкви. Освященіе совершитъ преосвященный владыка Досифей, но возможно, что ввиду состоявшагося примиренія придутъ и другіе епископы». Архимандрит призвал православное духовенство и верующих прийти с «крестными ходами на отпустъ».⁹⁰ Таким образом, текст газетной заметки подтверждает высказанные нами выше слова. Возвращение епископа на Подкарпатскую Русь датируется 27 августа 1924 г.⁹¹

Визит епископа Досифея (Васича) на Подкарпатскую Русь в июне 1924 г. имел цель, в первую очередь, утвердить позицию СПЦ, которая в некоторой мере пошатнулась после создания Пражской архиепископии и активной деятельности ее архиереев. Вместе с тем, Прага имела собственный план институционального упорядочения православной церкви в республике. В связи с этим, чехословацкое правительство не хотело допускать приезда сербского делегата на Подкарпатскую Русь, считая, что его деятельность повредит примирению со сторонниками архиепископа Савватия (Врабеца). Однако, местное духовенство, которое признавало юрисдикцию СПЦ, требовало немедленного приезда епископа из Сербии. Прибыв на Подкарпатскую Русь без одобрения правительства,

⁸⁸ Ibid., л. 31.

⁸⁹ Ibid., л. 29.

⁹⁰ АРХИМАНДРИТ АЛЕКСѢЙ: Освященіе церкви въ Изѣ. In: *Русская земля*, 1924, 21 августа, с. 3.

⁹¹ ГАЗО, ф. 117, оп. 1, д. 66, л. 33; ГАЗО, ф. 29, оп. 3, д. 353, л. 33.

епископ попал под пристальный контроль вице-губернатора, жандармов и полиции. Все шаги архиерея, выступления и встречи контролировались, о чем составлялись подробные отчеты. Кроме визитаций, которые имели целью поддержать духовный и нравственный уровень православных верующих и священников, епископ совершил в июне 1924 г. несколько встреч с руководством Подкарпатской Руси. Они имели целью добиться признания юрисдикции СПЦ и продолжение институционального оформления епархии. По нашему мнению, визит в июне 1924 г. принес противоречивые последствия. Во-первых, СПЦ показала, что не желает отказываться от своего канонического права на Подкарпатскую Русь. Во-вторых, приезд епископа подтолкнул чиновников к решению сложной ситуации, в которой оказалась православная церковь в стране. В-третьих, деятельность архиерея без согласования с Прагой привела к негодованию правительства, что позже закончилось окончательным запретом Досифею на въезд в ЧСР.

Zhrnutie

Výjazd biskupa Dositeja (Vasiča) na Podkarpatskú Rus v júni 1924

Činnosť biskupa Dositeja (Vasiča) na Podkarpatskej Rusi v júni 1924 bola zameraná na potvrdenie postavenia Srbskej pravoslávnej cirkvi a dosiahnutie oficiálneho uznania zo strany československej vlády. Praha reagovala na príchod srbského delegáta s nedôverou a jeho činnosť bola štátnymi orgánmi ostro sledovaná. Všetky vyjadrenia biskupa voči veriacim boli zaznamenávané agentmi. Žandári a polícia dozerali na biskupove cesty po kraji. Počas návštevy biskup Dositej uskutočnil niekoľko stretnutí s vedením Podkarpatskej Rusi, predovšetkým s guvernérom a viceguvernérom. Úradníci oficiálne podporovali pozíciu biskupa, no v skutočnosti museli dodržiavať vládne pokyny. Keď bol biskup na území tejto autonómnej oblasti, navštevoval pravoslávne dediny, konal bohoslužby a stretával sa s duchovenstvom a veriacimi. Vyzýval roľníkov, aby boli lojálni k úradom, aby sa neuchyľovali k násiliu voči oponentom a aby pri svojej činnosti neprekračovali rámec zákona. Výsledky návštevy z júna 1924 však boli rozporuplné. Biskup dosiahol pozitívne i negatívne výsledky.

A muster-list from town Krupina from year 1559¹

ZOLTÁN PÉTER BAGI

Municipal Archive of Győr, Hungary

Abstract: After the first muster and thus the initial payment, wages of the recruited were handed out rather erratically, and each time they were mustered again by appointed muster officials. Konrad Wallen von Aurach's report on Francis Bornemissza's accusations concerning the Krupina payment issues provide a good picture on both the musters and the payment process, also on the possible or actual methods of mistreatment and fraud. Documents of this type are, unfortunately, quite rare, but through them we can improve our view on 16th century military organization and the everyday life of the recruited.

Keywords: muster register, organization of army, military ranks, Ottoman-Hungarian conflict, Krupina, Konrad Wallen von Aurach, Francis Bornemissza, John Krusich.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.99-111>

Today we practically take it for granted that our salaries are paid on a monthly basis, but 16th century soldiers' wages were quite different. After the first muster and thus the initial payment, wages of the recruited were handed out rather erratically, and each time they were mustered again by appointed muster officials. Thanks to a controversy between Konrad Wallen von Aurach (imperial counsellor and muster official) and Francis Bornemissza (muster commissioner of the Hungarian *Hofkammer*) concerning John Krusich, the muster register, dated 1559 January 26th, remained extant until today. It contains also the description of the entire mustering process, along with a collection of possible frauds.

With the loss of the Nógrád county strongholds in 1552 and that of Fil'akovo in 1554, the economically important mining towns of Lower Hungary became threatened. To protect the strategically significant towns, court in Vienna appointed John Balassa, count (in Hungarian *ispán* or Latin *comes*) and captain of Zvolen (*comes et capitaneus Zoliensis*).² According to the muster from 1559, his command included the armies ordered to Levice, Čabrad', Krupina, Pukanec, Sitno and Modrý Kameň – these riders and footmen were royal recruits, to serve in a

¹ This paper was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

² PÁLFFY, Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: *Történelmi Szemle*. 1996, Vol. 38, No. 2-3, 185–186.

“thin line of defense” against the Ottoman troops stationed in Fil’akovo, Drégely and Szécsény.³ Aurach and Bornemissza were ordered in late 1558 to muster them and pay them. Once the troops in Levice were inspected and they set off to Krupina. Bornemissza raised accusations against Krusich already en route to Krupina, warning the other official that Krusich must be kept under close scrutiny, being a dishonest man who had severely deceived the emperor during musters. According to the claim, Krusich had mistreated his recruits by not handing out their paid wages to them. What is more, he had not even actually maintained the amount of cavalry and infantry listed in the muster register. Bornemissza was supposedly informed that their arrival had been communicated to the Krusich in advance, and he would hire cheap horses and local peasantry, thus diverting the received monthly wages into his own coffers after the muster and payments.⁴ Bornemissza’s accusations against Krusich were not unfamiliar in the military scene of the 16th century Hungarian Kingdom. Ákos Csányi had reported similar issues in his 1558 September 10th letter to Thomas Nádasdi about the recruitment of the armies in Southern Transdanubia, claiming that most of the men attended only the musters and thus the army produced the correct numbers only when inspected. In addition, there was foul play involved with the recruiters as well, as they shared the exact time of the muster and hired all sorts of people (merchants, barbers, servants) for a pre-negotiated sum. Once the appointed muster officials paid the wages for the “fake” soldiers, these handed over the received sum to the recruiters. Of course, this undermined the strength of the defense forces, which was known to the enemy as well.⁵

Thus Bornemissza accused Krusich of a “customary practice”, that of fraudulent musters – without direct evidence. The muster officer further denigrated Krusich, on the one hand questioning his valor and commitment as he neglected to act against the Turks and he would be to blame if the Christian would lose these perimeter areas. Furthermore, he knew from a trustworthy source that Krusich was a harlot’s offspring, born into a lowly family without honor, and had got into the possession of his wealth and power through theft. In his opinion, Krusich would deserve serious punishment. Bornemissza told all this to Aurach so that the latter could interrogate people at Krupina and ascertain what kind of man

³ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Hungarica (H), Allgemeine Akten (AA), Fasciculus (Fasc.) 80, Konvolutum (Konv.) B, folio (fol.) 43r–44v.

⁴ ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 80v–81r.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Hungarian National Archives) Budapest, Magyar Kamara Archívuma, E 185 Nádasdi family archives, Missiles, 7. d., Csányi Ákos to Nádasdi Tamás nr. 264–265.

Krusich was. According to Bornemissza, the counsellors of the Hungarian treasury had explicitly warned him about the lord's lack of honor and that they needed to keep him watched. Aurach, however, doubted that the counsellors had given such advice and could not find anything related in the instructions given to Bornemissza.

Aurach responded that he considered Krusich to be an honorable man and had mustered Krusich as *Hauptmann* in Krupina two times already: first on 1557 July 22nd, together with John Balassa and Jörg Widmer, then second time on 1558 July 11th, with muster scribe Achaz Zandegger and a Hungarian official. This would be his third time to muster Krusich. At the two earlier musters, Aurach had got to know Krusich to be an honest and honorable man who had not committed any frauds. Detailed accounts should be checked in the military payments offices. He added that if all matters in the Hungarian Kingdom would be handled as they were in Krupina, the emperor could be very satisfied.

Aurach also mentioned Krusich's role in the Schmalkaldic War (1546-1547) in this Saxon campaign, he and his two cavalry squads had fought well for Charles V, distinguished himself, and was said to capture some thousand silver Tallers as well. Additionally, Ferdinand I was said to gift golden necklaces to Francis Tahy, Bertalan Horváth and other knights, the latter including Krusich as well.⁶

This only enraged Bornemissza more; he stated that the Saxony campaign had been dishonorable as well, Bertalan Horváth being even ashamed of it. He also explained that no Germans should be called a knight unless he had actually fought the Turks in the field. Aurach protested that he looked down on his countrymen, which upset the other official even further.

However, Aurach kept defending Krusich, mentioning that the lord had provided a lease of 12000 Guldens to the emperor at the latest muster to pay his troops, which was repaid to him from the taxes voted by the Silesian nobles. This is worth a small detour: the 1558 treasury documents show that Krusich had indeed credited the monarchy on the army payments. According to a protocol made in 1558 Jul 28, the sum involved was 11824 Guldens, 26 Pennies and 1 Denarius, indeed covered later by the taxes voted into effect at the Silesia province assembly.⁷

⁶ MALINIÁK, Pavol – NAGY, Imrich (eds.): *Turek na obzore (Z prameňov k uhorsko-osman-ským vzťahom)*. Kraków, 2013, 101–102.

⁷ ÖStA, Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA), Alte Hoffinanz (AHF), Protokollum (Pr.) Registratur (Reg.) Bücher (B.), No. 234, fol. 81v 1558. May 20.; ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234, fol. 95r 1558. June 11.; ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234, fol. 108r 1558. June 27.; ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234, fol. 109r 1558. June 29.; ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234, fol. 131v 1558. July 28.

According to another order from November 9th, the 11700 Tallers voted by the nobles did arrive from Vienna, to be paid to Krusich.⁸

In addition, Krusich contributed in other ways to the financials of the Kingdom of Hungary, also to the maintenance of the stationed army. According to a treasury protocol from 1558 October 10th, Hans Scharberg and Francesco de Pozzo were ordered to take out the lordship of Čabrad' from deposit and give over to Krusich, along with the inventory.⁹ The new owner paid 7000 Guldens altogether for Čabrad', promising that 2000 of this would be spent on the maintenance of the castle.¹⁰

But back to Aurach's defense: apart from the credit, he pointed out that the mining towns, Banská Štiavnica especially, were satisfied with Krusich, and he had heard nothing but good about him from Ritschan Sarligen, Hans von Lenkovic and Gaspar Dominics as well.¹¹ Bornemissza had an answer for that, too, and claimed that Dominics, *ex-Hauptmann* of Muráň, had been recently caught in the act of a several-hundred-Gulden fraud. To this Aurach said he had mustered Dominics more than once and found him always honorable. He argued that if these had been true, Krusich's *Leutnant*, one of his *Hauptleute*, or someone from the personnel would have certainly reported him.

During the debate along the road, Bornemissza brought a sort of *ultima ratio* argument that Aurach and his hostess had been showered with gifts (horse, carpets, other fine wares) by Krusich, that being why Aurach was biased toward him. Though these accusations were rejected, Aurach added that at the first muster, Krusich had indeed promised him to give him valuables captured from the Ottomans.

On the evening of January 29th, 1559, Bornemissza and Aurach arrived to Krupina in a markedly hostile mood. At that time Krusich was preparing his wedding with 17-year-old Catharina Pálffy,¹² so the muster officers agreed that they would not disturb the upcoming ceremony and festivities by starting the muster, and they would rather note down their experiences at Levice instead. In addition, they decided that Bornemissza should go to castle of Sitno with Aurach's servant, to inspect the thirty-two infantrymen and eight light cavalry recruited by the emperor and serving under Krusich's command. Aurach also ordered the "delegation" that he should be diligently informed about the matters

⁸ ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234, fol. 235v 1558. November 9.; ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234. fol. 254r 1558. December 3.

⁹ ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Reg. B., No. 234, fol. 200v 1558. October 10.

¹⁰ MALINIÁK, P. – NAGY, I. (eds.): *Turek na obzore*, 109.

¹¹ SARUSI KISS, Béla: *A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében*. Budapest, 2008, *passim*.

¹² MALINIÁK, P. – NAGY, I. (eds.): *Turek na obzore*, 109.

there, especially about matters of payments. Krusich provided his version of the muster register, which included the names of the new footmen recruited in lieu of those ending their service. At the muster, however, it turned out that there was something amiss with the register, as the new recruits were not listed. The “old” register of Sitno evidenced that names of the nine leavers were struck out only recently, with the “*weg*” (away) particle only recently added. That is how we know the names of the leavers: Albert Boronay, Pál Szőke, Bálint Szabó, Mihály Sal-lai, Jankó Ilmosy, Istvány Gyurcza, Lukács Cserfeszki, Orbán Dikerszi, and Márton Sőksi. Another separate sheet listed the new recruits: Tamás Gulovic, Antal Gulya, Lackó Balog, Lukács Kovács, Péter Mátyás, Stefko Fraun, Simon von Sanktdillen, Kelemen Sulló, Gyurkó Durini. Their names entered the new register and the account made on December 31st, 1558.¹³ Another hand, in pencil, complemented the former with their times of service. According to this, Durini and Sulló had served six months, the others five, up until the compilation of the new muster list. This is important as the mentioned separate sheet claims that all nine footmen were recruited on August 2nd and 3rd, 1558, meaning that in fact, five months of their service had passed until December 31st, 1558. Thus it is not clear what happened with the entries about Sulló and Durini. Perhaps a simple mistake – it must be noted that the separate page does include Sanktdillen, the new register lists student György. In their cases, a mistake must have been made, as the latter name is included in both the “old” and later register. The five months of service attributed to him must refer actually refer to Sanktdillen.

Unfortunately, even less can be ascertained about the cavalry. It is sure that Krusich had six squads here, while castellan (in Hungarian *porkoláb* or Latin *castellanus*)¹⁴ Bálint Nagy had two cavalry squads. The names of the cavalrymen were recorded in pencil and have faded to be unintelligible by today.¹⁵

It is not only the mismatches in the Sitno muster registers that were discovered by Bornemissza and by Aurach’s servant. They also noted that the soldiers here complained about their payments. They claimed Krusich had failed to hand over their full payments, thus they were not able to sustain themselves in the castle. The infantrymen demanded that their captain would provide 10, 20, 60 or 80 Hungarian Denars, within eight or fourteen days.

¹³ ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 11r–v.

¹⁴ SZATLÓCZKI, Gábor: *Vár a várbán. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén. I. rész. A várak népe*. Szeged, 2016, passim.

¹⁵ ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 19r–24v.

In addition, Bornemissza informed Aurach that he must carry out a similar investigation with the Krupina army: had Krusich paid the 7000 Guldens from the Čabrad' province deposit to his own armies or not? The other responded that 2000 of the 7000 Guldens were to be spent on the "maintenance works" of the Čabrad' stronghold, and Krusich was accountable for the remaining 5000. The sum was supposed to contribute to the Čabrad' men, with the Krupina and Sitno troops paid two months' worth in cash and one month in felt cloth.

This way of handling the payments soon induced an unexpected backlash. The window of Aurach's quarters opened to a square, enabling him to see that Krusich left with most of his highborn squad leads (*Edelleute*). An hour later, however, some of them approached the official and the servant Matthias Kamrer, inquiring about how they would be paid. Aurach replied that in the same manner as had happened in Levice, two months in money, one in felt cloth. To this the squad leads replied that they were to be able to continue service with such meager payments, as they would receive only three months' pay for five months of service. Bornemissza had told them that Krusich owed 7000 Guldens to the emperor due to the Čabrad' deposits, which should be handed out by the lord as soldiers' wages. Aurach responded to the complainers that they were misinformed by the treasury officer, repeating what he had told to Bornemissza, that 2000 of the 7000 Guldens must be spent on the works at the Čabrad' stronghold buildings. The rest of the money is supposed to cover the payments to Michal Fitschor and the personnel at Čabrad'. Only what remained could be used to finance their wages, and only in such a way that they receive two months' pay in cash and one in felt cloth. Though not entirely satisfied, the *Edelleute* left Aurach's chambers. When Bornemissza arrived, the other official grilled him for his insurrecting claims. Soon enough Krusich joined them and demanded explanation for the situation, even threatening Bornemissza with filing a complaint at the emperor – to which Bornemissza argued that he had only carried out the instructions of the Hungarian treasury. Due to what they had found at the Sitno muster, he explicitly stated his opinion that Krusich would in some way try to swindle at the muster.

To solve the situation, Aurach suggested starting the muster of the Krupina armies immediately. Krusich was cooperative and claimed that he was sure about the truth that there were no cavalryman or footman either "borrowed" or with false names in the register. Should there be any, he demanded they were to be rescinded at once. He also explained knowing about many enviers and enemies, but he had the reputation of a God-fearing and honest man. With that he immediately called for the muster to commence.

Aurach and Bornemissza aligned that they would sit next to each other at the muster, and should the latter see an improperly equipped soldier or any other suspicious person, he would secretly signal the other by a clandestine kick to the foot or by calling out to the persons in question. In the cold weather fitting January, the whole army personnel in Krupina were ordered onto the field outside town. Servants closed the only open gate and citizens were warned that the muster commenced.

Inspection of the Hungarian cavalymen stationed at Krupina came first. Then the sixty-two Hungarian *darabonts*¹⁶ under Sebestyén Nagy's command and the forty-one German ones headed by *Hauptmann* Georg Prechtl. According to the register, these were found well fitted and without absences. Those who raised doubts due to their gear, horse, name or time of service were diligently questioned by Aurach and Bornemissza. According to Aurach, the latter showed excessive interest and studied the register for each, asking the names of every single rider and infantryman. He also inquired about the number of horses and whether it was truly the same mount as at the preceding muster. Bornemissza explained that the hides of the fallen animals must be skinned and nailed to a frame as to prove why the recruited soldier had a new one at the muster. As to Krusich's own squad, the treasury officer claimed that several of them actually served on foot or were in fact gardeners, cooks, stonemasons, barbers, or other non-combat workers. He wanted to delete the names of such from the register. In addition, Bornemissza blamed Aurach for not receiving the real muster register to work with, which accusation was rebuked. Finally, everyone in the Krupina army were deemed properly fitted. At this muster, they also updated the extant register, and made entries about people leaving the cavalry.

Name of squad leader	No. of riders in the squad	Time of leaving service
Student Benedek	Six	Deleted from register on January 26 th , 1559
András Palásti	Four	Deleted from register on January 26 th , 1559
Tamás Ifjú	Six	On January 26 th , 1559, left Krupina and continued service at Čabrad'
János Paksa	Two	Left on August 31 st , 1558. Asked the officers' approval for three months' pay

¹⁶ The *darabonts* were infantry men who have served as guardian of a place (town, fortress or castle).

Jancsi Német, with Tatar origins	Five	Left
Pál Kopos	Four	Marched away on January 19 th , 1559
Péter Nagy	Two	Left on August 31 st , 1558. Not yet asked for his payments in registry
Péter Sarka	Six	Deleted from register on January 26 th , 1559

Apart from the eight squad leads, György Balogh and Miklós Várdai also indicated their intention to leave service, each along with his five riders.

Of course, the cavalry muster roll listed the newcomers as well.

Name of squad leaders	Number of riders in squad, earlier	Number of riders in squad, updated	Time of additions
Ferenc Farboki	Four	Five	July 11 th , 1558
Simon Dominiki	Two	Three	January 26 th , 1559
Péter Sleffit	Four	Five	January 26 th , 1559. Added note about the rider: well practiced
Georg Barbaritsch	Two	Three	January 26 th , 1559
Pallovitta	Three	Four	January 1 st , 1559
Benedek Papi		Two	The squad leader entered service on August 2 nd , 1558 with his two riders
István Pribék		two	The squad leader entered service on August 2 nd , 1558 with his two riders
Sebestyén Nagy		One	Captain of the Hungarian darabonts could keep one cavalry squad
Georg Prechtel		One	<i>Hauptmann</i> of the German darabonts could keep one cavalry squad

Apparently, the total 43 leaving troops were not fully replaced in service, as only five squads were bolstered with one soldier each. In addition, István Pribék and Benedek Papi entered with two soldiers each. The captain of the Hungarian darabonts and the *Hauptmann* of the German infantry were given one newcomer soldier each.

The Hungarian and German infantry in Krupina also had their changes updated in the register: who left the service and when, and who replaced them in service.

Leaver's name	Time of leaving service	Name of replacement	Time of entering service
Demeter Józsa	June 13 th , 1558	Nicola Rácz	June 16 th , 1558
András Németh, who entered cavalry	January 26 th , 1559		
Kelemen Somogyi	April 13 th , 1558	Balázs Nagy	April 14 th , 1558
Jancsi Wisinger	February 16 th , 1558	Márton Nideriti	
Pál Tolmács	October 11 th , 1558	Benedek Farkas	October 14 th , 1558
György Pataki	September 9 th , 1558	András Vajda	September 11 th , 1558
Jakab Szabó	November 26 th , 1558	Ferenc Hosodi	November 28 th , 1558
Oritz Palloka	December 8 th , 1558	Jakob Witzky	December 10 th , 1558
Hans Pleschgky	October 16 th , 1558	Michal Sprintzma	October 19 th , 1558
Mathias Slatinsky, who entered cavalry	January 26 th , 1559		

The muster register shows on the one hand that András Németh and Mathias Slatinsky entered cavalry, i.e. joined the squad of a squad leader in Krupina. On the other hand, except for these two the leavers were replaced in a couple of days.

To operate the cannons in Čabrad', the emperor recruited two operators whom Krusich posted in Krupina. One of them, Andreas Rotgiesser left service on January 26th, 1559. His position, however, was filled with a replacement even earlier, on January 22nd: Dionisi Kopp joined János Patantiusch (in Hungarian *Pattantyús*) in service.

Following the muster of the Krupina army, Aurach wished to inspect the infantry at Pukanec. He planned to order the fifty *darabonts* to come to Krupina, muster them and return them to their posts of service still that day. In the absence of the infantrymen, civilians of Pukanec would defend the town's walls. This took place as planned, the infantrymen being accompanied by the Pukanec judge and some advisors, whom Aurach interrogated to learn whether there are false names among the recruits. They categorically states that all mercenaries were serving as noted in the muster register – no fraudulent activities were done.

After mustering Krupina and Pukanec, Krusich asked Aurach and Bornemissza to muster his sixty footmen and twenty-five cavalymen at Čabrad'. The officials first refused, lacking both authorization to comply and the register of the Čabrad' army, and they did not know Krusich's *Bestallung* anyway. Finally, they agreed on the condition that both cavalry and infantry would be brought to Krupina. Aurach never suspected that this would result in continued accusations from Bornemissza. The Hungarian official objected as to why Krusich had fifty horsemen mustered, as his squad counted only 25. Aurach explained that a total of fifty-eight riders passed muster, as Krusich's own squad comprised twenty-five from Krupina and eight from Sitno – these were completed by the additional 25 troops from Čabrad'. Bornemissza falsely understood these as the "inflated" squad. On the other hand, he thought to recognize some among the Čabrad' infantry as having deserted from Levice. As they did not possess a muster register for the assembled army, the issue was never proven or refuted by Aurach.

Having failed to prove Krusich's alleged muster frauds, Bornemissza tried other ways to discredit him in front of Aurach. The Hungarian official accused him of not paying his mercenaries, at least not to full extent, and cited Péter Sarka and the two artillery men as witnesses. However, Aurach found evidence in the previous muster documents that the full sum had been handed over in their cases as well.

Bornemissza did not give up and brought an infantry musketeer called Stefko who claimed to be paid, as he worked in the garden on Krusich's orders, not as a shot but as a gardener. Bornemissza thus inferred that the nobleman did defraud the emperor. Aurach pointed out in his rebuke that mercenaries of the Győr and Komárno armies also worked various positions for the officers all the time, as nothing out of ordinary.

The muster was followed by handing out the payments, eventually. Aurach and Bornemissza told Krusich to account for the 5000 Guildens of the Čabrad' deposit. It is worth mentioning here how much money the mustered men were due. Muster documents of the Krupina army show the following: from August 3rd to December 31st, 1558, i.e. for five months

and one day, Krusich (his personal wages and that of his 25-strong cavalry squad) and his commanded men (226 riders, 62 Hungarian and 41 German darabonts infantry, two cannon operators) were due 7564 Guldens and 38 Pennies. They were, however, appointed 5060 Guldens 7 Pennies by Kamrer for the mentioned three months, and one of which months were paid for in bales of cloth.¹⁷

Muster papers about the Pukanec men evidence that the fifty darabonts and their captain Mihály Nagy were owed by the Kamrer from August 3rd to December 31st, 1558 a sum of 815 Guldens and 24 Pennies total, for the same five-month period. For the acknowledged three months they could get 486 Guldens, one month paid in felt cloth again.¹⁸ The yet unpaid sum to the Sitno men mustered by Aurach's servants and Bornemissza was 426 Guldens and 10 Pennies, for between October 2nd and December 31st, 1558. Their due from Kamrer would have been 421 Guldens 30 Pennies so it can be said that the infantry and riders here were practically fully paid to.¹⁹

In actual reality, however, the accounting was not trivial. First each of the squad leads were called in one by one. On the basis of Krusich's records, the payments officer deduced the consumed goods (food, drink, fodder, firewood) of the last months from the two-month pay, then gave out the remaining sum and cloth.

After the Krupina cavalry came in queue the infantry from Pukanec, so that they could return to their posts as soon as possible. By a similar method, the credited costs of their upkeep were deduced from the payment – the sums were not given directly to the darabonts but to their *Rottmeister*, and to the citizens following the troops, the latter receiving the sum that the infantrymen owed them since last payment.

Krusich's funds run out paying the Pukanec troops. He claimed that with the 5000 Guldens he not only settled his dues toward Fitschor and his men, but even paid more. Krusich did not tell the truth in this case. Protocol books of the *Hofkammer* evidence that Fitschor turned to the Hungarian treasury as late as May 1559 with the claim that Krusich had yet to pay the due wages.²⁰ The following month he even demanded Krusich to be reprimanded.²¹ Officers (*Hauptleute*) and lieutenants (*Rottmeister*) of the Hungarian and German infantries were placated only when Krusich promised to borrow from the town of Banská Štiavnica and to pay them in good (value-stable) cash.

¹⁷ ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 10r–35v.

¹⁸ ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 10r, 16r–v.

¹⁹ ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 10r, 16r–v.

²⁰ ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Expedit (Exp.) B., No. 236, fol. 62r 1559. May.

²¹ ÖStA, FHKA, AHF, Pr. Exp. B., No. 236, fol. 79r 1559. June.

In the stressed situation, Bornemissza moved against Krusich once more. He argued that the Krupina infantry would have accepted the delayed payment of the two-month sums if the cloth worth the one month's wage had been distributed among them. On the other hand, he also accused Aurach that he had cooperated with Krusich in that the recruited men would forfeit a half month's pay in their favor. The allegations were plain denied by the other muster official, bringing up in defense that he even asked the men at the last muster, in the emperor's name, to leave off one and half month's pay. The related agreement and *Musterzettel* was sent to the military payment offices. He did not know, however, anything about Krusich's men leaving off any sum unpaid. All this makes it no surprise that following the January 23rd muster, Aurach inquired that he would not be given assignments together with Bornemissza again in the future.²²

Zhrnutie

Muštrovací register z Krupiny z roku 1559

Záznam z muštrovania vojenskej posádky v Krupine datovaný 26. januára 1559 vyhotovili cisársky radca Konrád Wallen von Aurach a komisár Uhorskej komory František Bornemissza. Obaja úradníci dostali v závere predchádzajúceho roku príkaz, aby zhromaždili krupinských vojakov a vyplátili im žold. Komisár upodozrieval krupinského kapitána Jána Kružiča z podvodov – umelého navyšovania počtu jazdy a pechoty pomocou prenajatých koní a miestnych sedliakov. Žoldom pre falošných vojakov mal Kružič neoprávnene získavať príjmy. Bornemissza pred Aurachom spochybňoval aj Kružičovu chrabrosť a poukazoval na nemanželský pôvod kapitána. Naopak, Aurach bránil Kružiča a tvrdil, že je to čestný muž. Komisár nato radcovi vyčítal, že prijal od Kružiča dary (malo ísť o cennosti ukoristené od Osmanov). Kružič najprv predložil vlastný zoznam vojakov naverbovaných do posádky na Sitne. Obsahoval chyby – nesúladi v uvádzanej dĺžke vojenskej služby. Tamojší vojaci sa okrem toho sťažovali, že nedostali celý žold. Na nedostatočné vyplácanie mzdy sa ponosovali aj šľachtickí velitelia oddielov v krupinskej posádke. Aurach preto okamžite nariadil zhromaždiť vojsko v poli za mestom Krupina. S Bornemisszom sa Aurach dohodol, že počas muštrovania budú sedieť vedľa seba, a ak niekto z nich uvidí nesprávne vystrojeného vojaka alebo inú podozrivú osobu, dá tajný signál alebo zavolá priamo na dotknutú osobu. Skontrolovali tak uhorskú jazdu a drábov, ako aj nemeckú pechotu. Vojaci boli dobre vybavení a bez absencií. Bornemissza preveroval každého jazdca i pešiaka. Prejavil podozrenie, že v Kružičovom jazdeckom

²² ÖStA, HHStA, H AA, Fasc. 80, Konv. A, fol. 80v–94v.

oddiele sú v skutočnosti niekoľkí členovia pechoty a nevojenští zamestnanci. Napokon všetkých v krupinskej posádke považovali za riadne vystrojených. Zároveň aktualizovali existujúci register, zaznamenali ukončenie služby a príchod niektorých nových vojakov. Aurach do Krupiny predvolal aj pechotu z Pukanca, pričom nezistil žiadne podvody. Kružič požiadal Auracha a Bornemisszu, aby vykonali aj muštrovanie čabradskej posádky. Do Krupiny preto prišla jazda a pechota z Čabrade. Podľa mienky Bornemisszu boli medzi čabradskými pešiakmi dezertéri z Levíc. Vzhľadom na chýbajúci register to však nebolo možné dokázať. Pri vyplácaní žoldu boli zistené staršie podlžnosti, pričom k príjmom vojakov patrili i naturálie – jedlo, pitie, krmivo, palivové drevo a súkno.

***Metales* Banskej Bystrice z roku 1820.**

Reambulácia juhozápadného úseku mestských hraníc spoločných so susedným teritóriom rodiny Radvanských

OTO TOMEČEK

*Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici*

Metales of the town Banská Bystrica from 1820. Perambulation of the southwest part of town borderline common with neighbouring domain of Radvanský family

Abstract: The paper deals with the analysis of a historical document which describes in detail the course of the perambulation of the borders of the town Banská Bystrica in 1820. The document named *Metales* consists of a text part and a map part. The text part is divided into seven chapters describing specific border sections. Through a detailed analysis of one of the border sections, the southwest part of town borderline common with neighbouring domain of Radvanský family we learn not only about the exact course of the borderline, but also about the location and owners of land near the borderline, participants of the perambulation and historical toponymy, as well as the form and location of border markers. The document captures the course of control of old border markers – border piles (heaped soil or stones), border stones and border signs, as well as the making of new border markers.

Keywords: town Banská Bystrica, Radvanský family, domain, perambulation, borderline, border marker.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.112-133>

Historické chotáre dedín a miest predstavovali ekonomickú základňu potrebnú pre sformovanie a neskôr aj každodennú existenciu obecných komunít v minulosti. Od obdobia stredoveku sa vytyčovaniu hraníc, ich označovaniu, spresňovaniu, kontrole a ochrane hraničných medzníkov venovala osobitná pozornosť.¹ Výnimkou v tomto smere nebolo ani

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu *Inovatívne sprístupnenie písomného dedičstva Slovenska prostredníctvom systému automatickej transkripcie historických rukopisov* podporovaného Agentúrou na podporu výskumu a vývoja a evidovaného pod číslom APVV-19-0456.

¹ Problematike vymedzovania hraníc majetkových celkov v stredoveku a ranom novoveku v priestore strednej Európy sa venovala už značná pozornosť. Vid' napr. práce: KARP, Hans-Jürgen: *Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalter : ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsäum*. Köln; Wien : Böhlau Verlag, 1972. 184 s.; TAKÁCS, Lajos: *Határjelek, határjárás a feudális kor végen Magyarországon*. Budapest :

mesto Banská Bystrica, ktorého hranice boli prvýkrát vymedzené vo výsadnej listine kráľa Bela IV. v roku 1255.² Priebeh spočiatku pomerne voľne vymedzenej hranice sa postupne spresňoval a označoval rôznymi spôsobmi priamo v teréne.³

Vo výsadnej listine boli pre vytýčenie hraníc použité iba základné hraničné medzníky, medzi ktoré možno zaradiť prírodné krajinné prvky (vodné toky, sútok vodných tokov, ostrov, vrchy), ako aj prvky vzniknuté činnosťou človeka (cesta). Neskôr, aby sa predchádzalo eventuálnym sporom, prípadne z dôvodu potreby presnejšieho vytýčenia hraničnej línie pre potreby hospodárskeho využívania prírodných daností chotára, začali pozdĺž hranice vznikať aj spresňovacie hraničné medzníky. Medzi najstaršie spomedzi nich môžeme zaradiť navŕšené kopy zeminy alebo kamenia, prípadne tiež znaky so symbolmi kríža vytesané do skál a vyryté do stromov. Najmladšiu, už novovekú, vrstvu spresňovacích hraničných medzníkov reprezentujú do skál a hraničných kameňov tesané litery a erby identifikujúce dedinu, mesto či majiteľa panstva.⁴ V prípade Banskej Bystrice

Akadémiai Kiadó, 1987. 227 s.; TYSZKA, Przemysław: O metodzie badań nad średnio-wiecznymi granicami lokalnymi. In: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, roč. 43, 1995, č. 4, s. 423-431; JANIŠ, Dalibor – ŠENKÝŘOVÁ, Jana: Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech. In: *Archaeologia historica*, roč. 29, 2004, s. 193-202; MARKOVÁ, Markéta: Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku. In: ŠIMŮNEK, Robert (ed.): *Regiony – časoprostorové průsečníky?* Praha : Historický ústav AV ČR, 2008, s. 98-106. Slovenské reálie sú obsiahnuté hlavne v prácach: LUKAČKA, Ján: Ohraničovanie majetkových celkov v stredoveku. In: *Archaeologia historica*, roč. 29, 2004, s. 61-65; MALINIAK, Pavol: „Meta ad modum crucis sculpta“ : Kríže na hraniciach majetkov vo Zvolenskej stolici. In: KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.): *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava : Chronos, 2006, s. 393-410; MALINIAK, Pavol: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2009. 246 s.; MALINIAK, Pavol: The use of border signs in the Carpathian region : Contribution to the understanding of borders in the Middle and Early Modern Age. In: HOLEC, Roman – KOŽIAK, Rastislav (eds.): *Historiography in Motion : Slovak Contributions to the 21st International Congress of Historical Sciences*. Bratislava : Institute of History of SAS; Banská Bystrica : State Scientific Library, 2010, s. 62-76; HUDÁČEK, Pavol: Možnosti výskumu pôvodného prírodného prostredia v stredoveku (na príklade Šariša). In: *Ingenii laus : Zborník štúdií venovaný jubiliujúcemu prof. PhDr. Jánovi Lukačkovi, CSc.* Bratislava : UK, 2017, s. 305-332; THURZO, Milan – JANČOVIČ, Pavol: *Historické hraničné znaky a nápisy so zameraním na územie Bratislavy*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 2018. 266 s.

² MARSINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava : Obzor, 1987, s. 341, č. 491.

³ Vývoju hraníc mesta Banská Bystrica sa venujú štúdie: TOMEČEK, Oto: Vývoj hraníc chotára mesta Banská Bystrica od 13. do 19. storočia. In: *Acta historica Neosoliensia* 4. Banská Bystrica : FHV UMB, 2001, s. 163-174; TOMEČEK, Oto: Hranice mesta Banská Bystrica od roku 1255 do súčasnosti. In: *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 1*. Banská Bystrica : FHV UMB; ŠVK, 2006, s. 16-31.

⁴ TOMEČEK, Oto: Spôsoby označovania hraníc vybraných miest a mestečiek stredného Slovenska od 13. do polovice 19. storočia. In: VALO, Ján (ed.): *Mesto a jeho historická krajina : Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie*. Bratislava : UK, 2020, s. 28-47.

to boli majuskulné litery CN a zjednodušený erb mesta,⁵ ktorý mal podobu 3-krát deleného štítu so 4 pozdĺžnymi pruhmi.⁶

Už od stredoveku boli hranice Banskej Bystrice stabilné a zásadnejšie sa nemenili. Ešte v stredoveku v historickom chotári mesta vzniklo niekoľko sídel. Tie v novoveku doplnili ďalšie, hlavne vo vyšších polohách ležiace drevorubačské a uhliarske osady patriace pod jurisdikciu Banskej komory v Banskej Bystrici. Práve zvýšená hospodárska aktivita banskej komory v priestore donovalskeho sedla v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia destabilizovala severovýchodné hranice mestského chotára v tomto geografickom priestore. Hranice mesta, ktoré boli na tomto úseku totožné so stoličnými hranicami, boli preto v danom období brané ako sporné.⁷

Od čias, kedy došlo k podrobnému vymedzeniu a označeniu hraničnej línie prostredníctvom rozličných hraničných medzníkov a znakov, bolo potrebné ich stav pravidelne kontrolovať. Obchádzanie hraníc vybranými členmi obecnej komunity malo upevniť povedomie o dôležitosti ochrany vlastného teritória. Išlo tu zároveň o formovanie akejsi kolektívnej historickej pamäte. Okrem starších zástupcov mesta, od ktorých sa očakávali vedomosti ohľadom umiestnenia medzníkov a priebehu hraníc, sa museli obchôdzky zúčastňovať aj mladší mešťania či dokonca deti mešťanov. Práve oni mali zabezpečiť udržanie vedomostí o hraniciach do blízkej aj vzdialenejšej budúcnosti.⁸ Obchôdzky hraníc boli väčšinou

⁵ Originálny erb Banskej Bystrice vychádzajúci z arpádovského kráľovského erbu mal osem, alebo niekedy tiež deväť, vo farebnom vyhotovení červených a bielych pozdĺžnych brvien, resp. pruhov. Poznáme však aj prípady použitia jeho redukovanej podoby ako napríklad na rukoväti popravného meča, alebo na mestskej zástave z roku 1722, ktoré môžeme nájsť v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.

⁶ Spomedzi všetkých doposiaľ zdokumentovaných erbových hraničných znakov mesta Banská Bystrica sa podarilo zatiaľ len v jednom prípade identifikovať typologicky odlišný hraničný znak Banskej Bystrice s vyobrazením 4-krát deleného a na päť pozdĺžnych pruhov zredukovaného erbu. Tento hraničný znak je vytesaný na brale medzi Kráľovou studňou a Smrekovicou na severozápadnom úseku mestských hraníc spoločných s panstvom rodiny Révaiovcov.

⁷ Rozšírovaním územia určeného na ťažbu dreva smerom do Liptova boli v rokoch 1753 a 1809 vytýčené demarkačné línie Banskej komory v Banskej Bystrici. Počas tohto obdobia zrejme došlo k narušeniu integrity pôvodných hraníc a zároveň aj strate povedomia o jej pôvodnom vymedzení. V tomto prípade však nemožno vylúčiť ani starší pôvod hraničných sporov v tejto oblasti, keďže osady Mistríky a Mišúty založené v prvej polovici 17. storočia ležali na opačnej strane donovalskeho sedla ako ostatné tu založené uhliarske osady. Bližšie k tejto problematike pozri: TOMEČEK, Oto: *Drevorubači a uhliari v lesoch Banskej Bystrice : K problematike osídlenia horských oblastí banskobystrického chotára do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2010, s. 19-21.

⁸ V niektorých prípadoch nebolo zriedkavým javom ani praktizovanie obradu tzv. pamätných výpraskov, ktoré mali dopomôcť k lepšiemu zapamätaniu si miesta, na ktorom k danej udalosti došlo. Podobný význam mali aj pohostenia priamo pri dôležitých hraničných medzníkoch, najčastejšie pri trojhraničných bodoch. Porov.: ŠLÉZAR, Pavel: *Sády, kopy a*

spojené aj s pohostením na náklady iniciátora obchôdzky. V prípade sporov hradili výdavky sporné strany. V prípade pravidelných kontrolných obchôdzok mestských hraníc platilo všetky výdavky mesto.⁹

Na základe starých zvykov mali obyvatelia Banskej Bystrice právo a zároveň aj povinnosť poznať hranice svojho mesta. Vybraní členovia mestskej rady spolu s vybranými mešťanmi a ich deťmi preto vždy po istom čase obchádzali na koňoch či pešo hranice mesta. O svojich zisteniach podávali správy, v ktorých zvykli urgovať opravy poškodených hraničných kameňov.¹⁰ Historický chotár Banskej Bystrice patrila svojou rozlohou prevyšujúcou 200 km² k tým najrozsiahlejším na Slovensku. Matej Bel vo svojom diele uviedol, že hranice mesta boli také rozsiahle, že aj jazdcovi na koni trvalo takmer tri dni, kým ich dokázal celé obísť.¹¹

V letných mesiacoch, od 1. augusta do 19. septembra, v roku 1820 mesto Banská Bystrica uskutočnilo reambuláciu hraníc svojho historického chotára. Jej základom bola dôkladná obchôdzka jednotlivých hraničných úsekov spojená so zisťovaním, overovaním a vymeriavaním priebehu hraničnej línie. Jej priebeh aj so všetkými zmenami bol následne zaznamenaný v knihe *Metales*, ktorej súčasťou je textová aj mapová časť.¹² Čistopis dokumentu prečítal a overil prísažný prvý podnotár Zvolenskej stolice Ľudovít Radvanský (*Ludovicus de Radvány*).¹³ Zápis

„výprask na pamětnou“ : Hranice ve středověké krajině Dražanské vrchoviny. In: *Vlastivědný věstník moravský*, roč. LIX, 2007, č. 2, s. 155-156.

⁹ V účtovnej knihe mesta sa z roku 1556 zachovali údaje o finančných výdavkoch spojených s konzumáciou jedla a nápojov počas obhliadky mestských hraníc. Podľa nich vieme, že sa platilo za konzumáciu rýb (rybie rezne, kapry a šobské ryby), kureniec, husí, chleba, octu a vína. Osobitný poplatok bol uhradený aj kuchárom, ktorí stravu pripravili. Podľa: JURKOVICH, Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Preložil Imrich NAGY. Banská Bystrica : Pribicer, 2005, s. 194.

¹⁰ JURKOVICH, *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, s. 194.

¹¹ BEL, Matej: *Zvolenská stolica*. NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin (eds.). Čadca : Kysucké múzeum, 2017, s. 201.

¹² Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej SNA – SBA BŠ), fond Banská komora v Banskej Bystrici, inv. č. 90. Ide o latinsky písaný dokument v zviazanej polokoženej väzbe s rozmermi 26 x 41 cm. Pôvodný dokument bol vyhotovený bez paginácie. Súčasná chybná paginácia bola vytvorená dodatočne pri archívnej evidencii dokumentu. Podľa nej má kniha 244 strán. V skutočnosti má dokument 254 strán. Chybná paginácia začína na strane 40, ktorá je označená dvakrát, naopak strana 83 chýba. Po strane 165 nasleduje strana 156, takže strany 156 až 165 sú chybné zdvojené. Podobne dvakrát je očíslovaná aj strana 237.

¹³ Ľudovít (II.) Radvanský (1785 – 1847) zastával post prvého podnotára Zvolenskej stolice nepretržite 18 rokov v rokoch 1809 – 1827. V správe Zvolenskej stolice začínal v roku 1808, kedy bol menovaný za druhého podnotára. Neskôr jeho kariéra výrazne napredovala. V rokoch 1827 – 1832 zastával post riadneho (hlavného) stoličného notára a v rokoch 1832 – 1836 zastával najvyššiu volenú funkciu v stoličnej samospráve, post riadneho (prvého) podžupana. Na vrchole svojej kariéry bol menovaný do čestnej funkcie cisársko-kráľovského radcu a pasovaný za Rytiera Zlatej ostrohy. Podľa: JANURA, Tomáš: Úradníci

o tom bol urobený na generálnej kongregácii Zvolenskej stolice, ktorá zasadala 1. októbra v roku 1823 v Banskej Bystrici.

Textová časť *Metales* je rozdelená na sedem častí, ktoré zodpovedajú jednotlivým hraničným úsekom. Prvý úsek, ktorému venujeme detailnejšiu pozornosť v ďalšej časti tejto štúdie, zaznamenáva juhozápadný úsek mestských hraníc spoločných so susedným teritóriom rodiny Radvanských, na základe reambulácie vykonanej v dňoch 1. – 4. augusta a 19. septembra 1820. Druhý úsek popisuje priebeh západných hraníc mesta, spoločných s mestom Kremnica, na základe reambulácie vykonanej v dňoch 9. – 14. augusta 1820. Tretí, severozápadný, úsek mestských hraníc predstavuje spoločné hranice mesta s rodinou Révaiovcov, na základe reambulácie vykonanej 16. – 19. augusta 1820. Štvrtý úsek popisuje priebeh severných hraníc mesta, spoločných s Likavským panstvom, podľa reambulácie z 21. – 24. augusta 1820. V piatej časti je zaznamenaný východný úsek mestských hraníc, spoločných s Ľupčianskym panstvom, na základe reambulácie vykonanej v dňoch 28. – 29. augusta a 12. septembra 1820. Šiesty úsek predstavuje prvú časť južného úseku, na ktorom mesto susedí s územím dediny Mičina patriacej rodine Benických (podľa reambulácie z 13. – 15. septembra 1820). Posledný úsek napokon popisuje priebeh druhej časti južných hraníc mesta, spoločných s komposesorátnym územím Iliaš, na základe reambulácie vykonanej v dňoch 16. – 18. septembra 1820. Predmetom reambulácie sa nestal jedine vyššie zmienený sporný severovýchodný úsek mestských hraníc, spoločných s Likavským panstvom.

Za textovými opismi jednotlivých hraničných úsekov sa nachádzajú mapy príslušných úsekov. Všetky mapy vyhotovil ešte v roku 1820 riadny geometer Zvolenskej stolice Juraj Mihalko (*Georgius Mihalko*).¹⁴ Tak ako reambulácia mestského chotára bola rozdelená na sedem hraničných úsekov, zostavil aj Mihalko sedem máp.¹⁵ Napriek zhodnému počtu

Zvolenskej stolice v rokoch 1790 – 1848. In: KOVÁČ, Dušan – KOWALSKÁ, Eva – ŠOLTÉS, Peter a i.: *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Veda, 2015, s. 106, 107 a 119; JANURA, Tomáš – FILLOVÁ, Ľubica – ŠIMKOVIC, Michal: *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*. B. m. : Spoločnosť Kolomana Sokola, 2016, s. 38; SZLUHA, Márton: *Felvidéki nemes családok I – II. (Árva, Trencsén, Zólyom, Sáros, Turóc)*. [CD-ROM]. Budapest : Arcanum, 2007.

¹⁴ Inštitút stoličného geometra (zememerača) existoval vo Zvolenskej stolici už v druhej polovici 18. storočia. Dôležitou náplňou jeho práce bolo práve vyhotovovanie hraničných máp, keďže riešenie hraničných sporov patrilo práve do kompetencie stoličných orgánov. Napríklad v roku 1791 zastával úrad geometra Zvolenskej stolice Augustín Petráš (*Petrasch*), ktorý v tomto roku vyhotovil mapu spoločnej hranice medzi mestom Ľubietová a panstvom Ľupča. Pozri: Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Ľubietová, slobodné kráľovské mesto (1282 – 1885), inv. č. 1152, 1-a.

¹⁵ Niektoré z týchto máp, vzniknutých pri príležitosti reambulácie, boli neskôr pri rôznych príležitostiach kopírované inými kartografmi. Napríklad kópiu mapy znázorňujúcej prvý úsek spoločnej hranice Banskej Bystrice s Ľupčianskym komorským hradným panstvom

hraničných úsekov a máp, jednotlivé mapy úplne nezodpovedali reambulovaným hraničným úsekom. K prvým štyrom úsekom (juhozápadný, západný, severozápadný a severný) vytvoril príslušné mapy presne v súlade s popísanými úsekmi. Dlhý východný hraničný úsek susediaci s Ľupčianskym panstvom však už namiesto jednej mapy znázornil na dvoch mapách. Naopak, posledné dva kratšie hraničné úseky prechádzajúce cez Bystrickú vrchovinu, na ktorých mesto susedilo s dedinami Mičiná a Iliaš, Mihalko znázornil iba na jednej mape.

Počas samotnej obchôdzky jednotlivých hraničných úsekov Mihalko vykonával meračské práce. Pri nich meral uhly v stupňoch (*Directio acus Magnetica Gradus*) a vzdialenosti vo viedenských siahach (*Distantia in Orgiis Viennensibus*) medzi jednotlivými v teréne označenými hraničnými medzníkmi.¹⁶ Uhly sa merali pomocou kompasu, resp. buzoly. Na meranie vzdialeností sa v tomto čase zvykli používať drevené laty s dĺžkou jednej viedenskej siahy, alebo meračské reťaze, povrazy či tkaninové pásma. V prípade použitia povrazu a pásma boli potrebné aj dve palice k ich napnutiu. Nevyhnutné boli tiež výtyčky a drevené kolíky, papier, pravítko a písací prostriedok.¹⁷ Na základe týchto meračských prác uskutočnených priamo v teréne mohol vytvoriť finálne kartografické výstupy. Tieto vznikali neskôr počas kancelárskych prác, pri ktorých bol finalizovaný samotný mapový nákras, doplnili sa písomné a číselné popisy, mapa sa kolorovala (v tomto prípade hlavne hraničná línia),¹⁸ dokreslila sa mierka mapy, línia smeru poludníku (*Linea Meridionalis*) a línia označujúca magnetický sever (*Linea Magnetica*). Na samotnom konci kartografických prác bola každá mapa označená pečatou geometra otláčenou do červeného vosku, ktorá potvrdzovala správnosť mapového výstupu.

Okrem stoličného geometra, ktorý vykonával najdôležitejšie práce v súvislosti s hraničnou reambuláciou, sa aktu obhliadky mestských hraníc zúčastnilo aj veľké množstvo svedkov pochádzajúcich z miest a dedín ležiacich po oboch stranách hranice. Dotknutého juhozápadného úseku

vyhotovil v roku 1824 pomocník komorského geometra Jozef Fischer. SNA – SBA BŠ, fond Hlavný komorskogrofský úrad V, inv. č. 13 098, celá mapa bola publikovaná v práci: HO-MOLA, Vladimír – TOMEČEK, Oto (eds.): *Hrad Ľupča : Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Podbrezová : Železiarne Podbrezová, a. s., 2017, s. 116-117.

¹⁶ Viedenská, tiež Dolnorakúska, siaha (lat. orgia, nem. Klafter) sa v našich krajinách používala ako oficiálna dĺžková miera od čias panovania Márie Terézie až do zavedenia metrickej sústavy v 70. rokoch 19. storočia. Jedna siaha zodpovedala dĺžke 1, 896 m.

¹⁷ Uvedené spôsoby merania vzdialeností sa používali pri vymeriavaní josefínskeho katastru. Vid': BUMBA, Jan: *České katastry od 11. do 21. století*. Praha : Grada, 2007, s. 42.

¹⁸ Na všetkých mapách bola kolorovaná hraničná línia, ktorá bola na niektorých mapách označená len červenou farbou, inde bola použitá farebná dvojlinka kombinujúca červenú farbu so žltou alebo zelenou farbou. Červenou farbou boli vyznačené aj niektoré stavby postavené v blízkosti hraničnej línie. Zrejme išlo o tie stavby, ktoré boli postavené z pevného stavebného materiálu (kameň, tehla).

mestských hraníc, na ktorom Banská Bystrica susedila s územím patriacim rodine Radvanských, sa okrem zmieneného geometra zúčastnilo až 111 osôb. Medzi týmito účastníkmi sa, pochopiteľne, nachádzali aj zemskí páni a ich zástupcovia, ale aj úradníci Zvolenskej stolice a Banskej komory v Banskej Bystrici. Všetci zúčastnení vystupovali v pozícii svedkov, ktorí mali potvrdiť správnosť ohraničenia a umiestnenia jednotlivých hraničných medzníkov a znakov. Starší svedkovia mali potvrdiť oprávnenosť umiestnenia týchto medzníkov a znakov v porovnaní s minulým stavom, keďže je možné predpokladať, že už v minulosti sa podobnej obchôdzky hraníc zúčastnili. Mladší svedkovia, vrátane detí od 10 do 18 rokov, boli naopak prizvaní z toho dôvodu, aby si zapamätali polohu týchto hraničných bodov do budúcnosti.

Priamo z Banskej Bystrice sa obchádzania dotknutého hraničného úseku zúčastnilo 43 osôb. Medzi nimi nachádzame piatich členov mestskej rady (*magistratus* resp. *senatus*) – senátorov, podnotára, fiškála, účtovníka, pokladníka či prvého pisára. Volenú obec mesta (*electa communitas*) zastupoval tribún ľudu a jej ďalší piati členovia.¹⁹ Zvyšok predstavovali radoví mešťania, z ktorých niektorí sa hraničnej obchôdzky zúčastnili aj so svojimi synmi. Medzi nimi možno uviesť napríklad známeho banskobystrického zlatníka Samuela Libaya (1782 – 1866), s ktorým sa obchôdzky zúčastnil aj jeho najstarší syn Gustáv.²⁰ Práve on bol najmladším priamym účastníkom aktu reambulácie tohto úseku mestských hraníc. Okrem neho evidujeme pri obhliadke tohto úseku ďalších sedem Banskobystričanov v nižšom veku ako 18 rokov. Zástupcovia mesta napokon k obhliadke pribrali aj murárskeho predáka (*murariorum pallirio*) Mateja Stogla,²¹ ktorý mal na starosti vytesanie nových hraničných znakov.

Banskú Bystricu zastupovali na obhliadke aj vybraní obyvatelia niektorých poddanských dedín mesta. Z dediny Harmanec (*ex villa Harma-*

¹⁹ Tribún ľudu stál pôvodne na čele 24-člennej vonkajšej mestskej rady. Od konca 18. storočia, po zlúčení vonkajšej rady a volenej obce, stál na čele volenej obce. Bol akýmsi prostredníkom medzi ňou a senátom. Medzi jeho ďalšie funkcie patrila tiež kontrola mestskej pokladnice a starostlivosť o ochranu mestských privilégií, práv a záujmov. Porovnaj: MARKOV, Jozef: *Odraz politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16. – 19. storočí*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 112–113.

²⁰ Ten mal mať podľa zápisu v tom čase 10 rokov. V skutočnosti sa Gustáv Teofil Libay narodil 4. júna 1812, takže v čase konania reambulácie mal len 8 rokov. Porovnaj GLOCKO, Filip: *Samuel Libay : život a dielo banskobystrického zlatníka*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 2018, s. 44.

²¹ Slovo *pallirio* predstavuje latinizovanú formu slova palier, ktoré označuje predáka alebo vedúceho murárskych prác. Ekivalentom je nemecký Polier, maďarský pallér, či v češtine palír.

Uvedený Matej Stogl sa zúčastnil aj reambulácie severnej hranice mesta spoločnej s Likavským panstvom. Označenie západnej hranice mesta spoločnej s mestom Kremnica a severozápadnej hranice mesta spoločnej s panstvom Révaiovcov dostal za úlohu kamenársky majster Leonard Horn. Pri ostatných úsekoch sa mená tvorcov hraničných znakov priamo neuvádzajú.

netz) ležiacej na území mesta to bolo dvanásť mestských zamestnancov.²² Dvaja ďalší svedkovia zastupujúci mesto pochádzali z Kostiviarskej a jeden z dediny Sv. Jakub.

Úradnícky aparát banskobystrickej banskej komory zastupovalo päť osôb, medzi ktorými boli fiškál so svojim adjunktom, provízor, lesmajster a lesný praktikant. Post banskobystrického banskokomorského lesmajstra v tom čase zastával Jozef Dekret (1774 – 1841), priekopník moderného lesohospodárstva v našich krajinách.²³ Banskú komoru v Banskej Bystrici napokon na obchôdzke zastupovali aj dvaja komorskí poddaní pochádzajúci z dedín Majer a Kostiviarska.

Rodinu Radvanských, ako feudálneho pána na teritóriu susediaceho s mestom, zastupovali tri osoby. Tou najvýznamnejšou spomedzi nich bol zastupujúci (druhý) podžupan Zvolenskej stolice Anton Radvanský (1769 – 1840).²⁴ Ďalším zúčastneným členom rodiny bol Karol Radvanský.²⁵ Napokon, Evu Prónay,²⁶ vdovu po zosnulom kráľovskom radcovi Jánovi Radvanskom,²⁷ zastupoval jej provízor František Banko.

²² Pod dedinou Harmanec možno v skutočnosti rozumieť pravdepodobne dve sídla, teda Dolný a Horný Harmanec.

²³ Post komorského lesmajstra zastával v rokoch 1814 – 1837. Vo svojej funkcii presadzoval hospodárnu ťažbu dreva, umelé zalesňovanie a pestovanie lesa, zdokonalenie evidencie a ochrany lesa, zlepšenie sociálneho postavenia lesného robotníctva. Práve jeho zásluhou sa podarilo v celej oblasti presadiť zavedenie ručnej píly namiesto sekery pri stínaní stromov. Bližšie k uvedenej osobnosti napr.: ŠŤASTNÝ, Tibor: Dekretov boj o zastavenie devastácie lesov a o ich cieľavedomú ochranu. In: JANČÍK, Alojz (ed.): *Jozef Dekret Matejovie*. Bratislava : ŠPN, 1954, s. 85-196; ŠŤASTNÝ, Tibor: Ako povzniesol Dekret lesné hospodárstvo. In: JANČÍK, Alojz (ed.): *Jozef Dekret Matejovie*. Bratislava : ŠPN, 1954, s. 239-243; ŠŤASTNÝ, Tibor: Jozef Dekret-Matejovie. In: TIBENSKÝ, Ján (ed.): *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 196-200; STOCKMANN, Viliam: *Historické lesnícke osobnosti*. Banská Bystrica; Malinovo : Lesy SR, š. p., 2012, s. 47.

²⁴ Anton (I.) Radvanský zastával volený post zastupujúceho (druhého) podžupana 16 rokov od roku 1811 do roku 1827. V stoličnej správe začínal ako podslužný (1801 – 1807) a následne služný horného okresu (1807 – 1811). Neskôr, v rokoch 1827 – 1832, zastával pozíciu riadneho (prvého) podžupana Zvolenskej stolice. Niekedy v tomto období bol tiež menovaný za cisársko-kráľovského radcu. Podľa: JANURA, Úradníci Zvolenskej stolice v rokoch 1790 – 1848, s. 104 a 119; JANURA – FILLOVÁ – ŠIMKOVIC, *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*, s. 50-51; SZLUHA, *Felvidéki nemes családok*.

²⁵ Mohlo tu ísť o menej významného člena rodu, syna Petra (IV.) Radvanského a Eufrozíny (Fruzsíny) Czipsper, ktorý sa podľa Mártona Szluhu narodil 14. 1. 1764. Pozri: SZLUHA, *Felvidéki nemes családok*. Podľa zápisu vo zvolenskej matrike však bol Karol Ľudovít Radvanský pokrstený už o niekoľko dní skôr, dňa 10. 1. 1764. ŠA BB, Zbierka matrík, Matrika krstených r. k. farského úradu vo Zvolene 1758 – 1840. Podľa: www.familysearch.org [2021-08-04].

²⁶ Eva Prónay (*Pronay*) bola príslušníčkou šľachtického rodu zo Slovenského Pravna a Blatnice. Narodila sa v roku 1747, takže v čase reambulácie hraníc mala už 73 rokov. SZLUHA, *Felvidéki nemes családok*.

²⁷ Ján (V.) Radvanský (1739 – 1815), otec Antona (I.) Radvanského, bol taktiež významným stoličným úradníkom. Najprv zastával post stoličného pokladníka, neskôr bol zastupujúcim podžupanom. Počas jozefinských reforiem zastával post riadneho podžupana spojenej

Z mestečka Radvaň sa obhliadky zúčastnilo 31 miestnych obyvateľov, medzi ktorými nachádzame tunajšieho notára Juraja Markoviča, hajtmána Jána Furdíka a lesníka Radvanského panstva Daniela Moska.²⁸ Spomedzi zúčastnených obyvateľov Radvane možno deviatich označiť za mladistvých. Takmer všetkých ich možno stotožniť zo synmi zúčastnených dospelých obyvateľov Radvane.²⁹ Stranu Radvanských napokon zastupovalo aj dvanásť poddaných z dediny Skubín, medzi ktorými nachádzame aj miestneho richtára Jána Bukovského. Dvaja Skubínčania boli mladiství chlapci vo veku 14 a 16 rokov, ktorí sa obhliadky zúčastnili bez svojich otcov.

Už od stredoveku bol juhozápadný úsek mestských hraníc, spoločný s teritóriom rodiny Radvanských, pomerne stabilný a aj napriek početným sporom medzi oboma stranami sa ho nedotkli zásadnejšie zmeny.³⁰ Od sútoku rieky Hron s potokom Udrna (v súčasnosti Radvanský potok) postupovala hranica proti prúdu toku Udrny. Od neho potom prechádzala k ceste do Turca a ďalej pokračovala nahor tokom Tajovského potoka až na hlavný hrebeň Kremnických vrchov. Reambulácia z roku 1820 zaznamená v knihe *Metales* umožňuje priebeh tejto približne 12 km dlhej hraničnej línie ešte viac spresniť.

Obchôdzka spojená s vymeriavaním hraníc na tomto úseku začala 1. augusta 1820 na sútoku Hrona s Uduinou. Odtiaľto komisia postupovala niekoľko nasledujúcich dní proti prúdu Udrny a Tajovského potoka smerom nahor až na hlavný hrebeň Kremnických vrchov, k trojhraničnému bodu rozdeľujúcemu chotáre Banskej Bystrice, Radvanského panstva a Kremnice. Keďže sa postupovalo proti prúdu oboch potokov, tak územie vpravo od hraničnej línie komisia označovala ako banskobys-trické a územie vľavo ako radvanské.³¹

Na spodnom toku Udrny prechádzala hranica popri komorskom uh-lisku na banskobystrickej strane až k drevenému mostu nad Uduinou,³²

Turčiansko-Zvolenskej stolice. Okrem čestnej funkcie cisársko-kráľovského radcu bol pasovaný na Rytiara Zlatej ostrohy. Zomrel 10. apríla 1815 v Radvani. JANURA – FILLOVÁ – ŠIM-KOVIC, *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*, s. 50; SZLUHA, *Felvidéki nemes családok*.

²⁸ Ján Furdík bol v zozname účastníkov zapísaný ako *ductor oppidi*. Predpokladáme, že ide o tú istú osobu, ktorá zastávala v roku 1820 funkciu tunajšieho hajtmána, niekedy nazýva-ného tiež kapitánom. FURDÍKOVÁ, Eva: Správa mestečka Radvaň v 17. – 19. storočí. In: SKLENKA, Vladimír – PECNÍK, Marcel a i.: *Radvaň : monografia mestečka*. Banská Bystrica : Centrum pre rozvoj cestovného ruchu, b. r., s. 117.

²⁹ Medzi dospelými nenachádzame iba priezvisko mladistvého Jána Matrošoviča.

³⁰ TOMEČEK, Hranice mesta ..., s. 30.

³¹ V súčasnej geografickej terminológii sa naopak strany odvodzujú od smeru vodného toku.

³² Išlo o dolné uhlisko ležiace v blízkosti dolných hrablí slúžiacich na zachytávanie dreva pla-veného po Hrone. Drevným uhlím vyrobeným na tomto uhlisku bol zásobovaný hutnícky komplex postavený v 16. storočí, ktorý stál v jeho tesnej blízkosti na sútoku Tajovského po-toka s Hronom.

ktorý bol postavený na ceste smerujúcej z Banskej Bystrice do dolnej časti mestečka Radvaň. Ďalej za mostom vpravo stál dom komorského uhliarskeho pisára s prislúchajúcou záhradou siahajúcou až ku korytu Uduorny. Na ňu nadväzovala ďalšia záhrada pána Karola Fluka a záhrady Stelleviánska a Karola Margarovského (*hortus Stellevianus et Caroli Margarovszky*).³³ Za týmito záhradami sa nachádzal ďalší drevený most cez Uduornu na ceste z Banskej Bystrice cez hornú Radvaň do Kremničky. Na opačnej radvanskej strane sa oproti uhlisku a spomínaným záhradám nachádzali pozemky radvanského intravilánu. Ďalej za týmto druhým mostom, priamo pri hraničnom toku Uduorny, stála krčma banskobystrického mešťana Michala Páleša s prilahlou záhradou.³⁴ Za ňou pokračovalo Pálešove pole, za ktorým nasledovala lúka ďalšieho banskobystrického mešťana Samuela Sumráka. Oproti týmto pozemkom na opačnom brehu Uduorny ležalo pole pána Ľudovíta Radvanského, za ktorým sa začínala záhrada obyvateľa Radvane Daniela Krušpána. Tieto pozemky sa tiahli po oboch stranách hranice až k miestu, kde sa do Uduorny vlieval potok Motičina.

Od uvedeného sútoku až po cestu do Skubína viedla hranica popri pokračujúcich pozemkoch Samuela Sumráka a banskobystrického radného Jána Fluka ležiacich na pravej, teda banskobystrickej strane.³⁵ Na opačnej, radvanskej strane ležali pri hranici pole Jána Ondričina, poddaného Karola Radvanského, za ktorým nasledovali panská lúka Radvanských a polia pána Imricha a Ľudovíta Radvanského. Pod oboma menovanými poľami sa nachádzali dva vodné pramene tvoriace hraničné medzníky. Na tomto úseku hranice sa už spomínajú aj prvé spresňovacie hraničné medzníky tvorené kamennými kopami a hraničnými kameňmi označenými štítom (erbo) mesta. V blízkosti jedného z prameňov bola vytvorená dočasná hraničná kopa (*intermialis cumulus*), ktorá mala byť hneď po skončení raembulácie nahradená alebo doplnená označeným hraničným kameňom. Na mieste, kde sa hraničná línia približovala k ceste do Skubína, komisia zaznamenala aj existenciu prvých hraničných kameňov zrejme už so skôr vytesanými hraničnými znakmi mesta.

³³ Fluckovci boli vplyvný šľachtický rod pôvodom z Čiech žijúci v Banskej Bystrici. Pôsobili najmä ako úradníci a zamestnanci v službách tunajšej banskej komory. Postupne prenikli aj do úradníckeho aparátu Zvolenskej stolice. JANURA, Úradníci Zvolenskej stolice v rokoch 1790 – 1848, s. 127.

V prípade *hortus Stellevianus* by pravdepodobne mohlo ísť skôr o *hortus Stellerianus*, odvodené od bežného priezviska Steller.

³⁴ Mešťan Michal Páleš (*Palesch*) sa ako člen volenej obce osobne zúčastnil reambulačnej obhliadky hraníc ako zástupca mesta.

³⁵ Ján Fluk (*Fluck*) sa ako člen mestskej rady osobne zúčastnil reambulačnej obhliadky hraníc ako zástupca mesta.

Od cesty do Skubína hranica schádzala z vršku nižšie, popri poliach Karola Fluka z jednej strany a Radvanských z druhej strany, k inej ceste vedúcej do Skubína a Podlavíc. Popri nej potom hranica postupovala až k dedinám Podlavice a Skubín. Napravo prechádzala hranica popri poli mešťana Schuberta a poliach podlavických poddaných mesta, menovite istého Drobu.³⁶ Vľavo ležali polia Radvanských a sedliakov zo Skubína, ktoré sa tiahli až na kopčeky zvané Holé Hôrky (*Holje Huorky*). Na dva kamene stojace vedľa cesty nechali predstavitelia mesta vytesať hraničný znak so štítom mesta. Ďalej pred domom zmieneného Drobu komisia objavila starý hraničný kameň, na ktorom už bol vytesaný znak mesta. Pri tejto príležitosti ho nechali pevnejšie osadiť do zeme. Za záhradou tohto domu našli ešte starý veľký mlynský kameň zakopaný v zemi, ktorý už bol rovnako označený štítom mesta.

Od dedín Podlavice a Skubín, ktoré od seba oddeloval Tajovský potok, postupovala hranica ďalej takmer po celý čas korytom tohto vodného toku až do jeho pramennej oblasti.³⁷ Obhliadka hraníc reambulačnou komisiou pokračovala popri Podlavickom mlyne. K ďalšiemu Skubínskemu mlynu rodiny Radvanských,³⁸ pri ktorom sa nachádzal aj most cez Tajovský potok, prišla komisia až nasledujúceho dňa (2. augusta). Odtiaľ pokračovala popri vyústení doliny Hlboká na ľavej strane až k dedinám Tajov a Jabříková, z ktorých prvá ležala na pravom banskobystrickom brehu potoka a druhá na jeho ľavom radvanskom brehu. Tu sa vymeraná hranica čiastočne odchyľila od potoka a pokračovala po ceste naprieč Tajovom. Cesta tu prechádzala tesne okolo mlynského kanála, na ktorom stál komorský mlyn, a tiež okolo domov komorských robotníkov na opačnej strane cesty. Ďalej vľavo od cesty, hneď pri potoku, stála pražiareň so starou hutou, nad ktorou bol murovaný most vedúci k novej hute. Ešte ďalej po oboch stranách cesty stáli viaceré domy komorských robotníkov. O niečo ďalej na pravej strane cesty stála farská budova. Za ňou bol postavený ďalší murovaný most cez Tajovský potok, v blízkosti ktorého sa do Tajovského potoka vlieval Kordický potok (*Kordikiensis rivus*). Napravo, hneď za mostom sa nachádzal dom komorského hutného prefekta. Ďalej cestou cez Jabříkovú s domami po oboch stranách prichádzala hranica k drevenému mostu na Tajovskom potoku.

³⁶ Matričné záznamy dokladajú v Podlaviciach pomerne početné zastúpenie priezviska Droba. Medzi Drobovcami tu nachádzame napríklad aj mlynára Štefana Drobu, doloženého v rokoch 1793 – 1806. Podľa: www.familysearch.org [2021-08-07].

³⁷ Na mapovom liste 2. vojenského mapovania z roku 1845 je Tajovský potok pomenovaný ako *Hotarska Woda*. Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv (ďalej ÖStA – KA), Franziszeische Landesaufnahme, Section 39 – Colonne XXXII.

³⁸ Ako Skubínsky je mlyn označený na mapovom liste 2. vojenského mapovania z roku 1845. Tento mlyn stál powyše ústia Riečanky do Tajovského potoka. ÖStA – KA, Franziszeische Landesaufnahme, Section 39 – Colonne XXXII.

Odtiaľto postupovala komisia Pastierskou dolinou cestou popri Tajovskom potoku smerom na Králiky.³⁹ Hranica viedla popri ceste, ktorá zároveň kopirovala tok Tajovského potoka tečúceho naľavo od nej. Popri posledných dvoch domoch a záhradách tajovských robotníkov prišla komisia na miesto, kde do Tajovskej doliny zľava ústila dolina Mútne s rovnomenným potokom. Popri malom moste cez Tajovku k ceste vedúcej do doliny Mútne a ďalšiu záhradu na pravej strane cesty viedla hranica až k sútoku Tajovského a Farbeného potoka. Od tohto miesta, na ktorom stál dom v lokalite *pod Studenuo*, sa hranica definitívne odklonila od cesty na Králiky a pokračovala ďalej výlučne tokom Tajovského potoka.

Nedáľeko uvedeného miesta na vyčnievajúcej skale na ľavej strane potoka nechala komisia vytesať ďalší hraničný znak v podobe mestského štítu. Ďalej komisia prešla popri podzemnej vyvieračke Tajovského potoka a pokračovala jeho suchým korytom. Niekde v týchto miestach obhliadka v danom dni skončila. Nasledujúceho dňa (3. augusta) postupovala komisia nahor suchým korytom potoka okolo miesta, kde sa otvárala napravo dolina *pod Malachouszkou* až k lokalite *pod Sztrminu*, nedáľeko ktorej sprava ústil do Tajovského potoka menší potôčik *Sztudenecz* (Studený potok). Na tomto úseku sa blízko seba nachádzali dva vytesané hraničné znaky mesta. Prvý z nich bol vytesaný do skaly vyčnievajúcej z úbočia nad potokom (obr. 1).⁴⁰ Druhý nechala komisia vytesať do veľkého kameňa trčiaceho z brehu potoka (obr. 2).⁴¹

Od sútoku Studeného a Tajovského potoka sa hranica tiahla nahor korytom hraničného potoka cez dolinu nazývanú do Studenca (*valle nomen do Sztudenjecz*). Touto dolinou sa komisia dostala na miesto nazývané pod Kováčovou lúkou (*ad Localitatem pod Kovacsowu Luku*), kde sa nachádzal aj malý most cez potok. Na kameň poniže tohto mosta nechala komisia vytesať hraničný znak so štítom mesta. Ďalej kopírujúc hranicu prešla komisia popri mieste, kde sa do Tajovského potoka sprava vlieval nepatrný potôčik až ku vodopádu (*antiquae Cataractae*), nad ktorým sa nachádzala Kováčova lúka (*Kovacsova Luka*). Na nej sa komisia rozhodla prenocovať a v obhliadke pokračovať na ďalší deň.

³⁹ Na mape banskobystričského chotára od Jána Nepomuka Liptáka z roku 1859 je ako Pastierska dolina (*Thal Pasztierszka*) označená susedná dolina vedúca od Tajova smerom na Kordíky. ŠA BB, Zbierka máp a plánov, ev. č. 2629.

⁴⁰ Z formulácie (*saxo Civitatis scutum incisum est*) nie je zrejmé či tento hraničný znak už komisia našla, alebo ho nechala vytesať. Každopádne uvedený hraničný znak sa podarilo identifikovať a zdokumentovať priamo v teréne.

⁴¹ Uvedený hraničný kameň zdokumentoval pán Ján Vicen. Pri opakovanej obhliadke miesta sa zatiaľ nepodarilo tento hraničný kameň opätovne dohľadať. Je pravdepodobné, že mohlo dôjsť k jeho zaneseniu počas pravidelne sa opakujúceho vybrežovania divo tečúceho potoka, ku ktorému dochádza hlavne v období jarných mesiacov.

Nasledujúci deň (4. augusta) obhliadka pokračovala cez miesto *pod Scharianczovou Szkalou*, ďalej hraničným potokom smerom k hlavnému hrebeňu Kremnických vrchov. Tu hranica viedla popri dvoch menších potôčikoch, ktoré sa zľava vlievali do hraničného toku až ku dvom prameňom a banskej štôlni (*Cuniculo fodinae*). Od tohto miesta hranica vystupovala po strmom úbočí priamo na hlavný hrebeň Kremnických vrchov. Na tomto úseku nechala komisia vytesať jeden hraničný znak rodiny Radvanských a niekoľko hraničných znakov mesta Banská Bystrica. Na jednom z nich, nachádzajúcim sa tesne pod hrebeňom, nechali vytesať aj letopočet 1820 (*saxo scutum Civitatis et Annum 1820 incid curavimus*).

Reambulácia hraničného úseku definitívne skončila až 19. septembra na mieste trojhraničného bodu, ktorý predstavoval vrchol kopca Kremnická skala (*Sarjancowa, Schranzenstein*).⁴² Ešte predtým tu komisia nechala postaviť hraničnú kopu z kameňov a zeminy s hraničným kameňom označeným z východnej strany písmenami CN a letopočtom 1820 a zo západnej strany písmenami DR. Písmená CN v tomto prípade označovali mesto Banská Bystrica (*Civitas Neosolium*) a písmená DR označovali panstvo Radvaň, resp. Radvanských (*Dominium Radvan*). Hraničný znak Kremnice sa na tomto mieste vôbec nespomínal. Komisia mu nevenovala bližšiu pozornosť zrejme preto, že to vzhľadom na reambuláciu tohto úseku hranice nepovažovala za potrebné.⁴³ V súčasnosti je možné na tomto mieste identifikovať dva kamene označené hraničnými znakmi. Na prvom je vytesaný erb Banskej Bystrice vo svojej redukovanej podobe a vedľa neho písmená CN. Na rovnakej strane hore sa nachádza letopočet 1820 (obr. 3). Na kremnickej strane toho istého hraničného kameňa je vytesaný erb mesta Kremnice v podobe katarínskeho polokolesa doplnený písmenom C nad ním. Na vrchu hraničného kameňa je vytesaný nie celkom pravidelný rovnoramenný krížik.⁴⁴ Neďaleko tohto hraničného kameňa sa nachádza druhý kameň s vytesanými literami DR (obr. 4). V ich

⁴² Názov *Sarjancowa*, resp. *Schranzenstein*, v mape *Sarjancowa skala*, zrejme označoval výrazné skalné bralá nachádzajúce sa medzi kótami Suchá hora (1 231 m n. m.) a Kremnická skala (1 212 m n. m.). Trojhraničný bod sa v skutočnosti nachádzal na neďalekom vrchole Kremnickej skaly. Svedčia o tom zachované pozostatky hraničnej kopy a hraničné kamene so znakmi Banskej Bystrice, Radvane (Radvanských) a Kremnice.

⁴³ Hraničný znak Kremnice, označený štítom (erbon) mesta v tvare katarínskeho polokolesa a doplnený majuskulným písmenom C nad ním, sa spomína až na začiatku opisu nasledujúceho hraničného úseku, na ktorom mesto Banská Bystrica susedilo s mestom Kremnica.

⁴⁴ Hraničný kameň je pamiatkovo chránený a evidovaný Pamiatkovým úradom SR v Registri nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok pod číslom ÚZPF 3421/1 v rámci katastrálneho územia Tajov. Podľa stručného popisu v evidencii sa nachádza medzi Banskou Bystricou a Kremnicou. Ako doba jeho vzniku je uvedený rok 1820. Stavebno-technický stav je zhodnotený ako narušený. Za kultúrnu pamiatku bol hraničný kameň vyhlásený 12. 2. 1982 rozhodnutím R-ONV B. Bystrica 23/82.

blízkosti je viacero menších aj väčších kameňov, ktoré sú zaiste pozostatkami spomínanej hraničnej kopy, ktorá tu v minulosti stála.

Priebeh celého úseku spoločnej hranice Banskej Bystrice a panstva Radvanských od sútoku Udurny s Hronom až na hrebeň Kremnických vrchov priamo na trojhraničnom mieste potvrdili traja stoliční úradníci. Z hľadiska úradníckej hierarchie najvýznamnejším spomedzi nich bol ustanovený podžupan (*Surrogatus Vice-Comes*) Zvolenskej stolice Ľudovít Benický (*Ludovicus Beniczky de Eadem et Mitsinye*, 1777 – 1837).⁴⁵ Ďalšími dvoma boli podslúžny Zvolenskej stolice Wolfgang Rakovský (*Wolfgangus Rakovszky*)⁴⁶ a riadny prísažný prísediaci Zvolenskej stolice Jozef Strakonický (*Iosephus Sztrakoniczky*).⁴⁷

V textovej časti *Metales* sa na tomto úseku hraníc nachádza zmienka o 20-tich vytesaných hraničných znakoch. Len dva spomedzi nich predstavovali symboly panstva Radvanských. Všetky ostatné boli hraničné znaky mesta Banská Bystrica.

Na mape príslušného hraničného úseku možno zaznamenať existenciu 19-tich hraničných znakov na 17-tich miestach. Tri hraničné znaky boli zakreslené na trojhraničnom bode Kremnická skala. Radvanský hraničný znak bol zakreslený iba na tomto jedinom mieste. V porovnaní s realitou tu možno vidieť znak tvorený písmenami DR doplnený symbolom obrneného ramena ľudskej ruky so zvierajúcou vetvičkou, ktorý bol odvodený z erbu Radvanských. Banskobystrický hraničný znak je tu znázornený iba prostredníctvom písmen CN a letopočtu 1820, na rozdiel od ostatných lokalít bez vyobrazenia erbu. Navyše je v mape zakreslený aj kremnický hraničný znak, ktorý sa v písomnom opise tohto úseku vôbec nespomína.

⁴⁵ Ľudovít (I.) Benický bol príslušníkom mičinskej vetvy (sídlil v kaštieli v Dolnej Mičinej) turčianskeho šľachtického rodu pôvodom z Beníc. V roku 1808 bol menovaný prvým podnotárom a nasledujúceho roku (1809) sa stal riadnym notárom Zvolenskej stolice. Podľa Tomáša Januru zastával tento post až do roku 1827, kedy bol zvolený za zastupujúceho (druhého) podžupana. Tento úrad následne zastával do roku 1832. Neskôr získal čestný titul cisársko-kráľovského radcu, pričom pôsobil tiež ako radca Uhorskej komory a dvorský referent pre baníctvo. Podľa: JANURA, Úradníci Zvolenskej stolice v rokoch 1790 – 1848, s. 122; resp. JANURA – FILLOVÁ – ŠIMKOVIC, *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*, s. 72.

⁴⁶ Tomáš Janura predpokladá, že Wolfgang Rakovský bol synom významného člena rodu Alexa Rakovského (1724 – 1792), ktorý dlhé roky pôsobil ako riadny (hlavný) notár Zvolenskej stolice a v rokoch 1778 – 1785 a 1790 – 1792 aj ako riadny (prvý) podžupan Zvolenskej stolice. Wolfganga pritom uvádza ako podslúžneho dolného okresu, ale aj ako slúžneho horného okresu. JANURA, Úradníci Zvolenskej stolice v rokoch 1790 – 1848, s. 123.

⁴⁷ Príslušníci pôvodom českého rodu Strakonických sa vo Zvolenskej stolici usadili v 18. storočí. Za Márie Terézie bol v roku 1741 člen rodu Andrej Strakonický povýšený do šľachtického stavu. Jeho syn Ladislav získal na konci 18. storočia kaštieľ v Dúbravici. JANURA – FILLOVÁ – ŠIMKOVIC, *Vidiecke šľachtické sídla v Zvolenskej stolici*, s. 74 a 78.

Záverom možno zhrnúť, že prvé hraničné znaky na tomto úseku hranice sa nachádzali v blízkosti cesty do Skubína, na mieste kde sa hranica vzdialila od prvého hraničného toku Uduřny. Na úseku, kde hraničná línia viedla v tesnej blízkosti, alebo priamo korytom Tajovského potoka, sa hraničné znaky umiestňovali skôr výnimočne. Naopak, najviac hraničných znakov bolo vytvorených v pramennej oblasti Tajovského potoka pod Kremnickou skalou. Hraničnú líniu tu nebolo možné viesť prostredníctvom výrazných prirodzených bariér a preto orientácia v teréne bola sťažená. Práve preto tu bolo potrebné umiestniť najviac hraničných znakov.

Textová a mapová časť banskobystričského *Metales* je neoceniteľnou pomôckou pri presnom vymedzení historických hraníc mestského chotára. Podrobné štúdium tohto materiálu v kombinácii s ďalším archívnym a terénnym výskumom môže priniesť zaujímavé objavy a zistenia týkajúce sa lokalizovania a určenia vlastníkov pozemkov a stavebných objektov ležiacich pri hraničnej línii, poznania dobovej toponymie, procesu formovania hraníc, ale aj vytvárania a ochrany hraničných medzníkov. Ide o najdôležitejší dokument umožňujúci lokalizáciu hraničných medzníkov umiestnených na hraniciach mesta. Zdokumentovanie viacerých hraničných kôp, hraničných kameňov a znakov pomocou tohto dokumentu in situ je toho jasným dôkazom.

Príloha č. 1. Menný zoznam účastníkov reambulácie juhozápadného úseku mestských hraníc spoločných so susedným teritóriom rodiny Radvanských

Za mesto Banská Bystrica (43 osôb):

Jozef Kellner, mestský radný (*senator*)

Ján Fluck, mestský radný (*senator*)

Jozef Rottermund,* mestský radný (*senator*)

Michal Rarus, mestský radný (*senator*)

Gabriel Urbáni (*Urbányi*), mestský radný (*senator*)

Ján Sumrák (*Szumrak*), podnotár (*vice-notario*)

Štefan Husák (*Huszágh*), fiškál (*surrogato fiscali*)

Maximilián Ondrejkovič (*Ondrejkovits*), tribún ľudu (*tribuno plebis*)

Ignác Waisz, účtovník (*rationum exactore*)

Ignác Palkovics, pokladník a výberca vojnových kontribúcií (*cassae bellicae perceptore*)

Štefan Peťko (*Pettyko*), prvý pisár (*primario cancellista, et registratore*)

Michal Lassovszky, člen volenej obce a desiatnik (*electae communitatis commembro, et decimatore*)

Andrej Czilchert, mešťan a člen volenej obce (*civis, et electae communitatis commembro*)

Jakub Rhaner, mešťan a člen volenej obce (*civis, et electae communitatis commembro*)

Karol Invitty, mešťan a člen volenej obce (*civis, et electae communitatis commembro*)

Michal Palesch, mešťan a člen volenej obce (*civis, et electae communitatis commembro*)

Michal Kellner, mešťan (*civis*)

Samuel Roznauer, mešťan (*civis*) a jeho 11-ročný syn Ľudovít

Benjamín Reinlander, mešťan (*civis*)

Michal Fischer, mešťan (*civis*)

Samuel Libay, mešťan (*civis*) a jeho 10-ročný syn Gustáv

Daniel Kellner, 15-ročný syn mešťana (*filius civis*)

Ľudovít Kolbenheyer, 15-ročný syn mešťana (*filius civis*)

Karol Czilchert, 13-ročný syn mešťana (*filius civis*)

Vendelín Rottermund, 16-ročný syn mešťana (*filius civis*)

Jozef Vozár (*Wozár*), 18-ročný syn mešťana (*filius civis*)

Ján Urbáni (*Urbány*), mešťan (*civis*)

Pavol Beloczy, mešťan (*civis*)

Štefan Šándor (*Sándory*), mešťan (*civis*)

Pavol Ruttkay, mešťan (*civis*)

Jakub Baicsy, mešťan (*civis*)

Daniel Albrecht, mešťan (*civis*)
Pavol Messatoris, mešťan (*civis*)
Jozef Ondrey, mešťan (*civis*)
Michal Steffek, mešťan (*civis*) a jeho 16-ročný syn Ľudovít
Daniel Čečetka (*Csecsetka*), mešťan (*civis*)
Pavol Flora, mešťan (*civis*)
Jozef Spevak, mešťan (*civis*)
Juraj Pecznik, mešťan (*civis*)
Matej Stogl, predák murárov (*murariorum pallirio*)

Za mesto Banská Bystrica z dediny Harmanec (12 osôb):

Michal Baláž st. (*Seniore Balás*), robotník mesta (*operarius civitatis*)
Michal Baláž ml. (*Iuniore Balás*), robotník mesta (*operarius civitatis*)
Michal Waisz st., robotník mesta (*operarius civitatis*)
Jozef Babiak, robotník mesta (*operarius civitatis*)
Andrej Daubner, robotník mesta (*operarius civitatis*)
Ján Gregor, robotník mesta (*operarius civitatis*)
Michal Waisz ml. (*Iuniore Waisz*), robotník mesta (*operarius civitatis*)
Ján Baláž (*Balás*), robotník mesta (*operarius civitatis*)
Andrej Waisz, robotník mesta (*operarius civitatis*)
Jozef Paraczka, robotník mesta (*operarius civitatis*)
Jozef Lichner, robotník mesta (*operarius civitatis*)
Andrej Schmidt, robotník mesta (*operarius civitatis*)

Z iných dedín v chotári Banskej Bystrice (5 osôb):

Juraj Styk (*Stik*) z Majera podliehajúci jurisdikcii komory
Jakub Jurák (*Iurak*) z Kostiviarskej podliehajúci jurisdikcii komory
Andrej Otiepka (*Otyieпка*) z Kostiviarskej podliehajúci jurisdikcii mesta
Michal Slivka (*Sliuka*) z Kostiviarskej podliehajúci jurisdikcii mesta
Matej Droba z Jakuba podliehajúci jurisdikcii mesta

Za Banskú komoru v Banskej Bystrici (5 osôb):

Ján Wissney (*Wissnyei*), komorský fiškál (*Camerae R. Neosoliensis fiscali*)
Ján Kolinazy, provízor (*provisore*)
Jozef Dekret (*Decret*), lesmajster (*sylvarum magistro*)
Florián Than, pomocník fiškála (*fiscali adjuncto*)
Ján Obereigner, lesný praktikant (*sylvanali practicante*)

Za rodinu Radvanských (3 osoby):

Anton Radvanský (*Radvanszky de Radvan, et Sajó-kaza*), zastupujúci
(druhý) podžupan Zvolenskej stolice (*substitutus vice-comes*)
Karol Radvanský (*Radvanszky de Radvan*)

František Banko, zástupca a provízor (*provisore*) Evy Prónay – vdovy po zosnulom kráľovskom radcovi Jánovi Radvanskom (*Ioannis de Radvan et Sajokaza*)

Z mestečka Radvaň (31 osôb):

Juraj Markovič (*Markovits*), notár mestečka (*notario oppidi*)
Ján Bečko (*Becsko*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Chlpko, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Daniel Kruspán, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Michal Mráz, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Solivajecz, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Klincsok, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Braczka, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Samuel Riečanský (*Rietsanszky*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Schlejmer, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Settenreich, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Dvorský (*Dvorszky*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Czemann, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Markovič (*Markovics*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Samuel Markovič (*Markovics*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Nikola Arnus, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Juraj Murgáts, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Luby, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Ondricsin, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Andrej Chlpko, obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Samuel Riečanský ml. (*Rjecsanszky juniore*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Michal Mráz ml. (*juniore*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Daniel Schlejmer ml. (*juniore*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Furdik, (*ductor oppidi*)
Andrej Markovič ml. (*Markovics juniore*) 15-ročný obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Samuel Furdik 14-ročný obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Pavol Besskó ml. (*juniore*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Chlpko ml. (*juniore*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Matrošovič ml. (*Matrossovits juniore*), obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Ján Braczka 15-ročný obyvateľ mestečka (*oppidanus*)
Daniel Mosko, lesník Radvanských (*sylvanus Inclytæ Familiae de Radvan*)

Z dediny Skubín (12 osôb):

Ján Bukovský (*Bukovszky*), richtár (*iudex*)
Matej Szolivajecz
Juraj Ursini

Matej Kutzian, 16-ročný chlapec

Ján Steffko, 14-ročný chlapec

Andrej Kollar

Ján Neczpalik

Matej Chmelko

Matej Semsely,

Juraj Arnus,

Ján Veszel,

Ján Handlovský (*Handlouszky*)

* Podľa zoznamu radných, ktorý zostavil Emil Jurkovich bol v roku 1820 členom mestskej rady len Ján Rottermundt.

Príloha č. 2. Toponymá uvedené v textovej a mapovej časti *Metales* pri reambulácii juhozápadného úseku mestských hraníc spoločných so susedným teritóriom rodiny Radvanských

reambulácia 1820 (text)	reambulácia 1820 (mapa)	staršie doklady	súčasný názov	druh toponyma
Udurna	X	Vdurna (1255)	Radvanský potok	hydronymum
Radvan	X	villa Raduana (1263)	Radvaň	ojkonymum
Körmöske	X	Keremchey (1291)	Kremnička	ojkonymum
Motičina	X	X	X	hydronymum
Szkubin	X	Scubin (1538)	Skubín	ojkonymum
Podlavitz	X	Podlawycha (1368)	Podlavice	ojkonymum
Holje Huorky	X	Hola hurka (1547)	X	oronymum
Tajouka	X	Sevnice (1287), Teya (1567)	Tajovský potok	hydronymum
vallis Hlboka	X	X	X	oronymum
Tajova	villa M: Caalis Tajova	Tayowa (1516)	Tajov	ojkonymum
Iabrikova	Iabrikova	Jabrickowa (1696)	Jabrfková	ojkonymum
Kordikiensis rivus	X	X	Kordický potok	hydronymum
vallis Pasztjerszka	X	X	X	oronymum
Kralik	X	Kralyiki (1738)	Králiky	ojkonymum

Metales Banskej Bystrice z roku 1820 ...

vallis do Mutnjho	Do Mutneho	X	Mútne	orononymum
rivulus Mutno	X	X	Mútňanský potok	hydronymum
vallis Farbenuo	Farbenuo	X	dolina Farbe- ného potoka	orononymum / hydronymum
pod Studenuo	X	X	X	chotárny názov
vallis pod Mala- chouszkou	X	X	X	orononymum
pod Sztrminu	Pod Strminu	X	X	chotárny názov
rivulus Sztude- necz	Studenec	X	Studené / Stu- dený potok	hydronymum
vallis do Sztuden- jecz	Do Studenjec	X	Studenec	orononymum
pod Kovacsowu Luku	Pod Ko- vácovu Luku	X	X	chotárny názov
Kovacsova Luka	X	X	X	chotárny názov
pod Scharianczo- vou Szkalou	X	X	X	chotárny názov
Sarjankova/ Sarjancowa	Sarjancowa skala	Schrantzenstein (1574)	Skalka resp. Kremnická skala	orononymum

Obr. 1. Hraničný znak Banskej Bystrice na skalnom brale v doline Tajovského potoka, foto: Oto Tomeček

Obr. 2. Hraničný znak Banskej Bystrice na kameni vyčnievajúcom z brehu Tajovského potoka, foto: Ján Vicen

Obr. 3. Hraničný znak Banskej Bystrice na kameni umiestnenom na trojhраниčnom mieste Kremnická skala, foto: Oto Tomeček

Obr. 4. Hraničný znak Radvanských na kameni umiestnenom na trojhраниčnom mieste Kremnická skala, foto: Oto Tomeček

Okresné a krajské pedagogické zbory – nástroj realizácie a koordinácie vedeckého výskumu v pedagogickej praxi

MARTIN GABČO

CVTI – Múzeum školstva a pedagogiky, Bratislava

District and regional pedagogical groups – an instrument for implementation and coordination of scientific research in pedagogical practice

Abstract: In submitted contribution there are analysed the ways of organizing and functioning of district and regional pedagogical groups in the period between years 1947 – 1950. The intention of that groups was the centralisation of pedagogical research; performed not only by experts, but mainly by teachers from various schools, too. These organisations had been functioned as part of the newborn State Pedagogical Institute in Bratislava. Teachers from praxis, by their daily connection with teaching practice, were able to search and study existing pedagogical problems. Professionals from State Pedagogical Institute received materials – results from local researches – and evaluated and prepared them to final form for publishing. Duty of the groups was to inform the center in Bratislava about all implemented activities. Their activities also included professional lectures on pedagogy – by this way was the partial development of pedagogical theory garanted. On the other side, all the activities of district and regional pedagogical groups were strongly deformed by ideological pressure.

Keywords: State pedagogical institute, district and regional pedagogical groups, pedagogical research, teachers, education problems.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.134-159>

V turbulentnej atmosfére nástupu a postupnej mocenskej konsolidácie komunistickeho režimu prebiehalo budovanie a dotváranie štruktúry významnej pedagogickej ustanovizne s celoslovenskou pôsobnosťou – Štátneho pedagogického ústavu (ďalej ŠPÚ). Základná úloha tejto inštitúcie od jej zriadenia dňa 25. februára 1947 až do súčasnosti spočíva v úsilí o skvalitnenie teoretickej (a následne aj praktickej) úrovne slovenskej pedagogiky prostredníctvom realizácie spektra výskumných úloh.¹ Konkrétne môžeme hovoriť o prácach na výskume, zostavovaní a posudzovaní učebných osnov, učebníc, trojrozmerných učebných

¹ Dňa 25. februára 1947 Slovenská národná rada náplň činnosti ŠPÚ schválila výnosom č. 32/47. Pozri viac: FERLIKOVÁ, Klára (ed.): *Pamätnica pri príležitosti 60. výročia založenia Štátneho pedagogického ústavu*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2007, s. 30.

pomôcok alebo školských filmov v závislosti od požiadaviek, kladených na edukačný obsah jednotlivých vyučovacích stupňov.²

Nezanedbateľným aspektom pôsobenia Štátneho pedagogického ústavu v období po jeho založení sa stali tzv. pedagogické zbory, organizované na okresnej a od roku 1949 aj na krajskej úrovni. V zásade ich je možné definovať ako inštitúcie, ktoré pod gesciou ŠPÚ organizovali a uskutočňovali pedagogický výskum na poli jednotlivých okresov a prostredníctvom prednášok alebo akcií podobnej proveniencie pokračovali v aktívnom odbornom vzdelávaní svojich členov na poli vyučovacích predmetov, ktoré na školách konkrétne vyučovali. Výstižnú definíciu tohto fenoménu sformuloval vtedajší pracovník I. odboru ŠPÚ Ján Ededy na stránkach textu *Sústredenie pedagogickej práce v okresných pedagogických sboroch* nasledovne: „[...] *bádateľská práca Štátneho pedagogického ústavu, ako odborného fóra pre plánovanie v oblasti pedagogickej, nemôže sa obmedzovať len na prácu v samom ústave, ale musí byť budovaná na širokej skúsenosti pedagogických pracovníkov po školách – od materských až po vysoké – a ich skúsenosti overovať, spracúvať a usmerňovať. K tomuto cieľu založil si Štátny pedagogický ústav svoje pracovné orgány, okresné pedagogické zbory. V nich organizuje pedagogických pracovníkov a pedagogickú prácu po odborných pracovných komisiách. Okresné pedagogické zbory sú dôležitými výkonnými a súčasne aj iniciatívnymi orgánmi Štátneho pedagogického ústavu, ktorý zase v pomere k nim je ústredným, bádateľským, hodnotiacim a poradným telesom.*“³ Vzťah okresných pedagogických zborov (ďalej OPS; podľa súdobého pravopisu „Okresný pedagogický sbor“) k centrálnemu orgánu – ŠPÚ – presne vymedzil organizačný poriadok OPS na Slovensku. Už v podobe návrhu organizačný poriadok OPS definoval ako pracovné orgány ŠPÚ v Bratislave, pričom predsedovia jednotlivých pedagogických zborov zastupovali OPS smerom k ŠPÚ s povinnosťou riadiť sa v otázkach fungovania OPS pokynmi ústavu.⁴

Čo sa týka stavu spracovania problematiky OPS, v prvom rade sa chcem rozhodne zmieniť o zborníku, v ktorom sú publikované príspevky

² Základné úlohy novovzniknutej inštitúcie spočívali vo výskume organizácie školského systému, skúmaní učebníc, resp. učebných pomôcok, budovaní ústrednej pedagogickej knižnice a v kooperácii so zahraničnými pedagogickými výskumnými inštitúciami. Pozri viac: Desiat rokov Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave. In: *Jednotná škola*, roč. XII., č. 4, 1957, s. 386 – 387.

³ EDELY, Ján: *Sústredenie pedagogickej práce v okresných pedagogických sboroch*. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 3.

⁴ Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 22.

zo seminára, konaného pri príležitosti 50. výročia založenia prvého dobrovoľného pedagogického zboru učiteľov na Slovensku v Prešove (28. a 29. október 1997).⁵ V rámci palety v zborníku publikovaných príspevkov je vzhľadom na nami riešenú tému najobsažnejším text Ivana Pavlova, nesúci názov *Náčrt histórie idey ďalšieho vzdelávania učiteľov na Slovensku*. Fenomén pedagogických zborov autor sleduje v kontexte inštitucionalizovaných snáh o zvyšovanie vzdelanostnej úrovne slovenských učiteľov v období od druhej polovice štyridsiatych až do začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia. Na skutočnosť, že vznik OPS predstavoval začiatok prvej etapy vývoja postgraduálneho vzdelávania učiteľov, upozornil v 70. rokoch v štúdiu *Z histórie okresných pedagogických stredísk na Slovensku* vedecký pracovník Výskumného ústavu pedagogického (v rokoch 1987 – 1988 pôsobil ako riaditeľ tejto inštitúcie) Matej Beňo.⁶ Štúdiu predstavuje najkomplexnejšie spracovaný prehľad vzniku a fungovania okresných pedagogických zborov, keďže v texte nachádzame solídne a podrobne spracovaný obraz cieľov, organizačnej štruktúry, okolností vzniku a foriem činnosti OPS. Základné informácie sa nachádzajú aj v rámci hesla „Okresné pedagogické zbory“ na stránkach Pedagogickej encyklopédie Slovenska.⁷ Taktiež nemožno obísť pamätnicu, ktorá bola v roku 2007 vydaná pri príležitosti 60. výročia založenia Štátneho pedagogického ústavu. Obsahuje totiž fakty o okolnostiach založenia prvého OPS v Prešove (dňa 30. júna 1947) a presný zoznam OPS založených do konca roka 1947.⁸

Pedagogické zbory vo vzťahu k ŠPÚ existovali ako jeho externé súčasti.⁹ Čo sa týka typológie pedagogických zborov, v období chronologicky vymedzenom rokmi 1947 – 1950/1954 môžeme hovoriť o ich dvoch formách: okresných a krajských pedagogických zborech. Z organizačného hľadiska pedagogické zbory patrili k školským inšpektorátom, zatiaľ čo v roku 1950 došlo k ich zaradeniu pod gesciu okresných národných výborov (ONV).¹⁰ Táto zmena predstavuje predeľ v ich fungovaní a uzatvára tým dobre sledovateľnú fázu formovania a „rozbehu“ OPS na

⁵ PAVLOV, Ivan (ed.): *50 rokov venovaných ďalšiemu vzdelávaniu slovenského učiteľstva : zborník príspevkov zo seminára z príležitosti 50. výročia založenia prvého dobrovoľného pedagogického zboru učiteľov na Slovensku v Prešove (28. a 29. október 1997)*. Prešov : Metodické centrum, 1998. 202 s.

⁶ BEŇO, Matej: *Z histórie okresných pedagogických stredísk na Slovensku*. In: *Jednotná škola*, roč. 30, č. 4, apríl 1978, s. 354.

⁷ Okresné pedagogické zbory. In: *Pedagogická encyklopédia Slovenska. 1 A – O*. Bratislava : VEDA, 1984, s. 661.

⁸ FERLIKOVÁ, K. (ed.): *Pamätnica pri príležitosti 60. výročia*, s. 34.

⁹ PAVLOV, Ivan: *Náčrt histórie idey ďalšieho vzdelávania učiteľov na Slovensku*. In: PAVLOV, I. (ed.): *50 rokov venovaných ďalšiemu vzdelávaniu*, s. 60.

¹⁰ PAVLOV, I.: *Náčrt histórie idey ďalšieho vzdelávania*, s. 61.

Slovensku. Matej Beňo priradenie OPS pod správu ONV taktiež označuje za medzník, začínajúci druhú etapu vývoja sústavy ďalšieho vzdelávania učiteľov, pričom túto druhú fázu označil vzhľadom na vývin OPS za jednoznačne úspešnú: *„Jednou z najcharakteristickejších črt tohto obdobia je rýchly kvantitatívny rozvoj OPS, ale aj rozvoj nových foriem práce.*¹¹ Je taktiež dôležité venovať pozornosť skutočnosti, že v období od 4. decembra 1949 do 20. marca 1950 došlo k transformácii dvojstupňovej štruktúry OPS – ŠPÚ na trojstupňovú, pretože ŠPÚ založil podľa vzoru z Čiech a Moravy novú organizačnú jednotku – Krajský pedagogický zbor (ďalej KPS).¹² KPS smerom k OPS primárne fungoval v pozícii koordinačného a kontrolného orgánu.¹³

Uvedená heuristická základňa oboznamuje s kľúčovými faktami o fungovaní OPS a spektre nimi realizovaných činností. V ich kontexte ma podrobnejšie zaujíma najmä vzťah ŠPÚ a pedagogických zborov. Akými konkrétnymi spôsobmi ŠPÚ usmerňoval činnosť pedagógov na okresnej a krajskej úrovni? Prebiehala existujúca spolupráca bezproblémovo alebo, naopak, prekážali vyskytujúce sa problémy realizácii vytýčených cieľov a zámerov? Z chronologického hľadiska sa pri hľadaní odpovedí na uvedené otázky zameriam na už spomenuté úvodné obdobie rokov 1947 – 1950, keď dochádzalo k formovaniu organizačného, odborného a personálneho zázemia jednotlivých pedagogických zborov.

Hoci obdobie vymedzené rokmi 1947 – 1950 predstavuje relatívne krátky časový úsek, dostupné správy o fungovaní OPS dokumentujú éru „rozletu“ slovenských pedagógov, lebo mnohí z nich aktívne participovali na úsilí ŠPÚ o uskutočňovanie odborného výskumu vzdelávacieho systému a o zdokonaľovanie, resp. vydávanie nových učebníc, učebných

¹¹ BEŇO, M.: Z histórie okresných pedagogických stredísk na Slovensku, s. 360.

¹² Prvý KPS bol založený dňa 4. decembra 1949 v krajskom meste Banská Bystrica, nasledovali ďalšie krajské mestá: Prešov (17. január 1950), Žilina (15. február 1950), Košice (16. február 1950), Bratislava (18. marec 1950) a Nitra (20. marec 1950). Pozri viac: Založili sme krajské pedagogické sbory. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1950, s. 11.

¹³ „Po poldruhuročnej úspešnej činnosti okresných pedagogických sborov pristupujeme k ďalšej úlohe nášho pedagogického života, k zakladaniu krajských pedagogických sborov. Doterajšia prax s okresnými pedagogickými sbormi vyžaduje stále užšej spolupráce a vzájomnej pomoci susedných zborov. Túto prácu budú vykonávať krajské pedagogické sbory. Budú koordinovať činnosť okresných pedagogických sborov, pôsobiť ako ich poradňa v školskej praxi a starať sa o výmenu prednášateľov v kraji. Krajské pedagogické sbory budú tiež iniciatívnymi a kontrolnými orgánmi. Všetky OPS budú svoju prácu plánovať, organizovať a prehľadávať z iniciatívy KPS, a zasa KPS budú podávať iniciatívne návrhy za celý kraj ŠPÚ. KPS budú tiež kontrolovať hospodárenie a prácu v okresných pedagogických sboroch, aby sa konala v intenciách Štátneho pedagogického ústavu.“ Zakladáme krajské pedagogické sbory. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 33.

osnov, plánov a pomôcok. V doteraz vydanej spiseb nachádzame historický obraz snáh odborných pracovníkov ŠPÚ zapojiť do procesu realizácie úloh ústavu pedagogickú verejnosť.¹⁴ Je však zaujímavé sledovať spektrum konkrétnych metód, ktoré ŠPÚ využíval na usmernenie činnosti jednotlivých pedagogických zborov so zámerom plánovať a náležite zjednocovať činnosť týchto jednotiek. Pri napĺňaní takto sformulovanej výskumnej úlohy som odpovede mohol hľadať v existujúcich zdrojoch písomnej proveniencie. Komunikácia ŠPÚ s členskou základňou pedagogických zborov je dostupná vďaka *Zvestiam Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave* (ďalej *Zvesti ŠPÚ*) – prílohy časopisu pre otázky pedagogickej teórie, psychológie a praxe *Jednotná škola*. *Zvesti ŠPÚ* vyšli v priebehu rokov 1948 – 1950 vo forme siedmich zošitov.¹⁵ Obsah týchto príloh pozostával z textov odborných pracovníkov ŠPÚ (Ján Ededy, Ľudovít Bakoš, Rudo Moric, Štefan Palúch a pod.), ktorí takýmto spôsobom učiteľov, združených v pedagogických zborm, odborne usmerňovali pri riešení vytýčených výskumných úloh.¹⁶ Okrem toho boli na stránkach *Zvestí ŠPÚ* pravidelne uverejňované správy o činnosti jednotlivých pedagogických zborov a inštrukcie alebo zadania výskumných úloh s návodmi na ich praktické riešenie. Celkovo ide o bohatý prameň nielen v rovine konkrétnych pokynov zo strany ŠPÚ smerom k pedagogickým zborm¹⁷, ale prostredníctvom neho sa mnoho dozvedáme aj o výsledkoch iniciatívy členskej základne OPS (správy o besedách, konferenciách, mimoškolskej činnosti a pod.).¹⁸ Okrem *Zvestí ŠPÚ* je možné čerpať

¹⁴ „ŠPÚ publikoval výzvu na získanie externých spolupracovníkov z radov učiteľstva, ktorí sa mali spolupodieľať na tvorbe nových učebných osnov, učebníc, metodík vyučovacích predmetov. Z celého Slovenska sa prihlásilo viac ako 300 učiteľov, ktorí sa zúčastňovali tejto plodnej práce. Za pomoci OPZ (Okresných pedagogických zborov – pozn. M. G.), komisií i externých pracovníkov pracoval ústav najprv nad novými učebnými osnovami, koordinoval ich prácu.“ PAVLOV, I.: Náčrt histórie idey ďalšieho vzdelávania, s. 61.

¹⁵ Desať rokov Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave, s. 391.

¹⁶ Týmto spôsobom boli učelia z OPS oboznamovaní s výskumnými okruhmi, pedagogickou teóriou potrebnou pre úspešné riešenie vytýčených úloh a pod. Pozri: EDELY, Ján: Sústredenie pedagogickej práce v okresných pedagogických zborm. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 2 – 15.; BAKOŠ, Ľudovít: Poznámky k technickej stránke vedeckej práce. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948.; MORIC, Rudolf: Úlohy filmových referentov pri OPS. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 17 – 18.; PALÚCH, Štefan: Z výchovnej problematiky na odborných školách. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1950, s. 17 – 20.

¹⁷ Pozri rubriku „Zprávy“ a „Obežníky ŠPÚ“ vo *Zvestiach ŠPÚ*.

¹⁸ *Zvesti ŠPÚ* obsahovali rubriky „Zo života okresných pedagogických zborov“ a „Plánovanie po okresných pedagogických zborm“, v rámci ktorých boli uverejňované aktuality z činnosti

z periodík *Jednotná škola* a *Učiteľské noviny*. Uspokojivá bilancia činnosti OPS a KPS v rokoch 1947 – 1950 je podľa mňa len ťažko predstaviteľná bez štúdia síce stručnej, ale o to obsažnejšej správy zaoberajúcej sa okresnými a krajskými pedagogickými zbormi, ktorá bola pripravená na 15. gremiálnu poradu PŠVU zo dňa 8. decembra 1950.¹⁹ Tento dvojstranový dokument obsahuje presné údaje o počte založených OPS, ich organizovaní, formách vyvíjanej činnosti a o raste počtu pedagogických zborov podľa konkrétnych školských rokov. Taktiež sa z neho dozvedáme zaujímavé fakty týkajúce sa už spomenutej reorganizácie OPS a KPS, datovanej k 9. novembru 1950.²⁰

Vzájomné fungovanie pedagogických zborov a ústredia prirodzene determinovala vnútorná štruktúra týchto orgánov a podmienky, resp. spôsob ich sformovania. Založenie OPS realizoval ŠPÚ s pomocou školských inšpektorov, ktorí organizovali nábor pedagogických pracovníkov. Proces etablovania OPS výstižne charakterizuje stať „Z činnosti OPS na Slovensku“ publikovaná vo *Zvestiach Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave* z I. polroka 1948. Nakoľko ide o zásadnú pasáž, dovoľm si ju doslovne citovať: „Činnosť OPS na Slovensku datuje sa od decembra 1947, keď ŠPÚ v Bratislave na oblastných konferenciách oboznámil škol. inšpektorov o zameraní práce ŠPÚ v Bratislave a dal podnet k zakladaniu OPS. Vymúc inšpektorátov, kde si založili OPS ešte na jar a z jesene 1947, bezprostredne po založení samého ŠPÚ v Bratislave, početnejšie zakladanie OPS začalo iba koncom roku 1947. Obyčajne to začínalo s prípravným výborom. Keď však inšpektori učiteľstvo oboznámili s cieľom OPS a ich organizačnými štatútmi, hneď svolávali plenárne schôdzky prihlásených spolupracovníkov – učiteľov a profesorov a z prihlásených školských pracovníkov konštituoval sa OPS, výkonný orgán ŠPÚ. Podľa počtu aktívnych spolupracovníkov vytýčili si OPS pracovné úlohy pre svoje odborné komisie, v ktorých je ťažisko práce OPS.“²¹ Uvedený citát okrem popisu okolností

jednotlivých OPS (počet konferencií, účasť na výskumoch – učebnice alebo osnovy, záväzky, riešené témy a pod.).

¹⁹ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Povereníctvo školstva, Kolégium povereníctva. 1950. Gremiálne porady, i. č. 435 – 447. Kr. č. 177. *Okresné a krajské pedagogické zbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU* zo dňa 8. decembra 1950.

²⁰ „Výnos o zriadení OPS a KPS bol uverejnený v *Sbierke obežníkov pre KNV* (Krajský národný výbor – pozn. M. G.) zo dňa 9. XI. 1950, č. 82. Podľa tohto výnosu prebieha reorganizácia OPS a KPS. I. odbor PŠVU vyžiada urýchlené podanie zprávy o priebehu reorganizácie OPS a KPS.“ SNA, fond Povereníctvo školstva, Kolégium povereníctva. 1950. Gremiálne porady, i. č. 435 – 447. Kr. č. 177. *Okresné a krajské pedagogické zbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU* zo dňa 8. decembra 1950, s. 2.

²¹ Z činnosti OPS na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 20 – 21.

formovania OPS poukazuje aj na organizačné formy zastrešujúce tých učiteľov, ktorí boli ochotní zapojiť sa do rozvíjania slovenskej pedagogiky pod taktovkou ŠPÚ. V prvom rade išlo o prípravné výbory, zatiaľ čo po definitívnom sformovaní jednotlivých OPS kľúčovú úlohu v ich fungovaní zastávali pedagogické okrsky a tzv. odborné komisie, resp. odborné pracovné komisie, ktoré podľa dostupných zdrojov predstavovali uholný kameň činnosti OPS.²² Do odborných komisií boli zaradovaní vynikajúci učitelia-jednotlivci, ktorí mali vo svojich okresoch pracovať na úlohách zodpovedajúcich ich odbornej špecializácii. Odborné komisie boli totiž diferencované podľa jednotlivých učebných predmetov, ktorým sa mali vo svojej činnosti venovať.²³ Okrem toho boli vo vertikálnom smere v závislosti od konkrétneho stupňa okresných škôl špecializované na odborné komisie pre školy I., II. a III. stupňa.²⁴

Pedagogické zbory boli taktiež diferencované na tzv. pedagogické okrsky.²⁵ Ich členovia sa najskôr schádzali v dvojmesačných intervaloch, od mája 1950 sa stretávanie okrskov zintenzívnilo na každý druhý týždeň.²⁶ Zatiaľ čo okrsky spočiatku fungovali, rovnako ako odborné komisie, podľa stupňa škôl, na konci školského roka 1949/1950 došlo k reorganizácii okrskov na tzv. úseky. Tie na rozdiel od pôvodných okrskov, v súlade s teritoriálnym princípom, v rámci jedného úseku „sústredovali školy všetkých stupňov okolo školy strednej /školy materské, národné a stredné/.“²⁷

²² „Podľa počtu aktívnych spolupracovníkov vytýčili si OPS pracovné úlohy pre svoje odborné komisie, v ktorých je ťažisko práce OPS.“ Z činnosti OPS na Slovensku, s. 21. „Ťažisko práce v OPS bolo sústredené do odborných pracovných komisií.“ SNA, fond Povereníctvo školstva, Kolégium povereníctva. 1950. Gremiálne porady, i. č. 435 – 447. Kr. č. 177. *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

²³ PAVLOV, I.: Náčrt histórie idey ďalšieho vzdelávania, s. 60.

²⁴ Napríklad v Rimavskej Sobotě boli po založení OPS ustanovené jednotlivé odborné komisie podľa stupňov škôl v okrese: pre detské opatrovne, ľudové a meštianske školy a pre gymnáziá. Pozri viac: Z činnosti OPS na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 17.; ŠPÚ odborným komisiám stanovil úlohy týkajúce sa výskumu nových učebných osnov, učebníc a učebných pomôcok jednotlivých vyučovacích predmetov na školách I., II. a III. stupňa.; EDEDY, Ján: Odborné pracovné komisie pedagogických sborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1950, s. 1.

²⁵ SNA, fond Povereníctvo školstva, Kolégium povereníctva. 1950. Gremiálne porady, i. č. 435 – 447. Kr. č. 177. *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

²⁶ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

²⁷ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

Na základe správy o stave okresných a krajských pedagogických zborov pre 15. gremiálnu poradu Povereníctvo školstva, vied a umení zo dňa 8. decembra 1950 môžem konštatovať, že v rámci okrskov/úsekov prebiehalo vzdelávanie učiteľov, zatiaľ čo odborné komisie združovali len „4 – 8 najlepších teoretikov a praktikov v okrese, zameraných na určitú problematiku“.²⁸ Okrsky/úseky teda predstavovali vzdelávací a odborné komisie vedecko-výskumný organizačný komponent pedagogických zborov. Fungovanie OPS malo na starosti predsedníctvo na čele s predsedom a výbor OPS,²⁹ príslušníci členských základní pedagogických zborov sa zhromažďovali na plenárnych schôdzach.³⁰ Z úsekových schôdzí porád a odborných učiteľských konferencií boli vyhotovované stručné zápisnice informujúce o ich programe, riešených problémoch a otázkach nasmerovaných na ŠPÚ.³¹ Súhrnnú správu o činnosti OPS do ústredia zasielali v štvrtročných intervaloch, v prípade významných akcií bolo potrebné ŠPÚ informovať správou ihneď.³² KPS na ŠPÚ oznamovali „každú úpravu, ktorú posielajú okresným pedagogickým sborom“, zasielali odpisy zápisníc zo všetkých výborových schôdzí a na ŠPÚ z KPS taktiež putovali „polročné správy o vlastnej činnosti a skúsenostiach“.³³

K novembru 1950, keď prebehla reorganizácia pedagogických zborov – ide o medzník, ktorým moje úvahy ohľadom pedagogických zborov končia – bolo založených 81 OPS.³⁴ Sedemdesiatdeväť percent z tohto počtu, čiže 64 OPS, vzniklo do konca roka 1948.³⁵ Zatiaľ čo prvý OPS na

²⁸ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

²⁹ Výbor OPS pozostával z členov predsedníctva OPS, zástupcov škôl I., II. a III. stupňa a škôl, ktoré boli v obvode školského inšpektorátu, predsedov odborných komisií (resp. odborných referentov), predsedov okrskov a okresných školských inšpektorov a riaditeľov škôl III. stupňa (pokiaľ neboli do predsedníctva alebo do výboru OPS zvolení). Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. Paragraf č. 12. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 23.

³⁰ Matej Beňo ako komponenty organizačnej štruktúry OPS uviedol plenárne schôdze, predsedníctvo, výbor, plenárne schôdze okrsku a odborné komisie. BEŇO, Matej: *Z histórie okresných pedagogických stredísk na Slovensku*, s. 358.

³¹ EDEDY, Ján: Pracovný styk Štátneho pedagogického ústavu s KPS a OPS. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1950, s. 21 – 22.

³² Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. Díel II. Úlohy a prostriedky. Paragraf 5. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 21.

³³ EDEDY, J.: Pracovný styk Štátneho pedagogického ústavu s KPS a OPS, s. 24.

³⁴ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

³⁵ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

Slovensku bol založený dňa 13. októbra 1947 v Prešove³⁶, v prvom polroku 1948 už boli OPS založené v sídle 33 okresných inšpektorátov (v šiestich prípadoch existovali len prípravné výbory).³⁷ Na margo konca roka 1949 môžeme hovoriť už o počte 75 OPS.³⁸

Je vhodné podotknúť, že začlenenie pedagogických pracovníkov do pedagogických zborov bolo oficiálne deklarované v rovine dobrovoľnosti.³⁹ Pohľad na návrh organizačného poriadku OPS na Slovensku, uverejnený na stránkach *Zvestí ŠPÚ* z druhého štvrťroka 1949, nám však ukazuje, že ŠPÚ výborom OPS na schválenie navrhol zásadnú zmenu v 2. bode druhého paragrafu – členmi OPS sa mali stať všetci tí profesori a učitelia z toho-ktorého okresu, ktorí boli členmi Zväzu zamestnancov školstva a osvety. Zmyslom takejto zmeny malo byť zväčšenie členskej základne OPS, čo malo teoreticky rozložiť plnenie úloh, vytýčených zo strany ŠPÚ, na viac osôb.⁴⁰ Organizátori pedagogických zborov však mohli každopádne počítať s rozhodne nezanedbateľnou mierou nadšenia mnohých pedagógov

³⁶ Kľúčový zástoj na založení prvého okresného pedagogického zboru mal pracovník ŠPÚ František Karšai. Pozri viac: RIČALKÁ, Michal: Doc. PhDr. František Karšai, CSc., zakladateľ Okresného pedagogického zboru v Prešove. In: PAVLOV, I. (ed.): *50 rokov venovaných ďalšiemu vzdelávaniu*, s. 78.

³⁷ V prvom polroku 1948 boli OPS založené v nasledovných školských inšpektorátov: 1. Bánovce nad Bebravou, 2. Banská Štiavnica, 3. Bardejov, 4. Bratislava I. (mala len prípravný výbor), 5. Bratislava II. (mala len prípravný výbor), 6. Bratislava III., 7. Brezno nad Hronom, 8. Čadca, 9. Kežmarok, 10. Komárno, 11. Košice II., 12. Kráľovský Chlmec (mal len prípravný výbor), 13. Kremnica, 14. Krupina, 15. Levice, 16. Liptovský Svätý Mikuláš (mal len prípravný výbor), 17. Lučenec, 18. Modrý Kameň, 19. Nitra, 20. Nové Mesto nad Váhom, 21. Nové Zámky I., 22. Nové Zámky II. (mal len prípravný výbor), 23. Revúca (mal len prípravný výbor), 24. Rimavská Sobota, 25. Rožňava, 26. Ružomberok, 27. Spišská Nová Ves, 28. Trnava, 29. Turčiansky Svätý Martin, 30. Veľká Bytča, 31. Žilina, 32. Medzilaborce, 33. Stropkov. Z činnosti OPS na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 21.

³⁸ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

³⁹ „Členstvo v OPS je dobrovoľné a bezplatné a právny poriadok je predpísaný v Organizačnom poriadku.“ EDEDY, Ján: O spolupráci Štátneho pedagogického ústavu a okresných pedagogických zborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 8.

⁴⁰ „Štátny pedagogický ústav v Bratislave predkladá svojim okresným pedagogickým sborom prepracovaný návrh na organizačný poriadok sborov, aby výbory okresných pedagogických zborov tento návrh prešľudovali a svoje posudky nám najneskôr do konca júna 1949 poslali na Ústav. [...] Dôležitá je zmena u § 2 bod 2, v smysle ktorej členmi okresných pedagogických zborov stávajú sa všetci učitelia-profesori v okrese, ktorí sú členmi SZČO (ido o Zväz zamestnancov školstva a osvety – pozn. M. G.). Týmto sa značne zväčší počet členstva v sboroch, práca na úlohách okresných pedagogických zborov prenesie sa na viacerých a vytvorí sa možnosť lepšie organizovať odborné pracovné komisie.“ Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. Paragraf 2; článok 2. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 20.

pre myšlienku participácie na rozvoji výskumu školstva nielen v celoštátnom, ale aj v regionálnom kontexte. Matej Beňo aj Ivan Pavlov sa na základe dobových prameňov zhodujú v konštatovaní, že OPS do určitej miery vznikli spontánne na základe autentickej iniciatívy učiteľ'ov.⁴¹ Podľa Ivana Pavlova vznik OPS „*bol výsledkom aktívnej a obetavej práce mnohých nadšencov myšlienky učiteľ'skej svojpomoci. Je potrebné zdôrazniť, že nešlo len o administratívne, centralisticko-direktívne rozhodnutie, o čom svedčí postupné utváranie OPZ v jednotlivých okresoch v priebehu dvoch rokov. Vo všetkých okresoch prípravné výbory zvolávali plenárne zasadnutia učiteľ'ov, školských pracovníkov a konštituovala sa sieť OPZ. V niektorých okresoch sa vytvorenie dobrovoľného pedagogického zboru uskutočnilo už skôr a vzišlo z iniciatívy samých učiteľ'ov a školských pracovníkov.*“⁴² Ako praktický príklad Ivan Pavlov uvádza vznik prvého slovenského OPS: „*V Prešove bol prípravný výbor na založenie OPZ vytvorený 8. 7. 1947 za aktívnej účasti Františka Karšai. Dňa 13. 10. 1947 sa uskutočnila plenárna schôdza 300 učiteľ'ov, ktoré založili prvý OPZ na Slovensku.*“⁴³ Zakladateľ prešovského OPS doc. PhDr. František Karšai, budúci popredný komeniológ, ako pracovník ŠPÚ „v teréne“ v priebehu rokov 1947 – 1949 založil OPS aj vo Svidníku a v Gíraltoviaciach.⁴⁴ Podľa referátu o okresných a krajských pedagogických zborech: „*Štátny pedagogický ústav začal zakladať pedagogické sbory koncom roka 1947. Zakladanie sa po okresoch vykonávalo z vlastnej iniciatívy učiteľ'ov.*“⁴⁵ Pokiaľ vezmeme do úvahy uvedené fakty, je podľa mňa možné dôjsť k nasledovnému záveru: myšlienku pedagogických zborov pracovníci ŠPÚ do reality previedli prostredníctvom inšpektorov (OPS boli zriaďované v sídlach školských inšpektorátov⁴⁶), ktorí zorganizovali prihlásených učiteľ'ov a školských pracovníkov do OPS. Prípravné výbory a následne sformované OPS sa však rozhodne aspoň v začiatkovej fáze existencie pedagogických zborov tešili určitému nadšeniu časti slovenských pedagógov. ŠPÚ pre nich vytvoril inštitucionálnu základňu umožňujúcu, prinajmenšom na papieri, cieľavedomé vzdelávanie – zlepšovanie kvalifikácie pedagógov a ich zapojenie do projektu plánovitého rozvoja slovenského školstva vrátane účasti na vedeckom výskume problematiky vyučovacieho procesu.

⁴¹ BEŇO, Matej: Z histórie okresných pedagogických stredísk na Slovensku, s. 358.; PAVLOV, I.: Náčrt histórie idey d'alsieho vzdelávania, s. 60.

⁴² PAVLOV, I.: Náčrt histórie idey d'alsieho vzdelávania, s. 60.

⁴³ PAVLOV, I.: Náčrt histórie idey d'alsieho vzdelávania, s. 60.

⁴⁴ RIČALKA, M.: Doc. PhDr. František Karšai, CSc., s. 78.

⁴⁵ SNA, *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

⁴⁶ Zprávy: Predškolská výchova v okresných pedagogických zborech. In: *Jednotná škola*, roč. III., č. 5, 1947 – 1948, s. 227.

Asistencia pedagogickým zborom pri ich výskumných aktivitách však zo strany učiteľov zásade dobrovoľnosti nepodliehala, o čom nás informuje obežník č. j. 912/49 od referenta ŠPÚ dr. Štefana Palúcha (v zastúpení riaditeľa Gustáva Pavloviča), ktorý bol uverejnený v *Zvestiach ŠPÚ* z druhého štvrťroka 1949. Školskí inšpektori a členovia predsedníctiev OPS boli na základe ustanovení výnosu Povereníctva školstva, vied a umení č. 5482-prez. zo dňa 12. augusta 1948, výnosu č. 5506-prez. zo dňa 16. augusta 1948 a výnosu č. 5346-prez. zo dňa 31. augusta 1948 upozornení, že zbieranie skúseností s novozavedenými učebnými programami, plánmi a osnovami pre materské, národné a stredné školy predstavovalo povinnosť pre všetkých učiteľov pôsobiacich na uvedených stupňoch školskej sústavy.⁴⁷ Inšpektorov tak ŠPÚ činil pred PŠVU zodpovednými za dodanie elaborátov, obsahujúcich učiteľmi spísané poznatky a skúsenosti, predsedníctvam pedagogických zborov – OPS mali zozbieraný a svojimi odbornými pracovnými komisiami roztriebený výskumný materiál zaslať na ďalšie spracovanie na ŠPÚ do Bratislavy.⁴⁸ Skúsenosti pedagógov s novými učebnými osnovami boli analyzované na mesačných konferenciách učiteľských zborov, čo mali školskí inšpektori dôsledne kontrolovať: „*Výskum nových učebných plánov a programov je kolektívna pedagogická práca, na ktorej má byť zúčastnený každý náš učiteľ. Od svedomitosti a úsilia nášho učiteľstva na tejto práci bude závisieť kvalitatívna a kvantitatívna stránka definitívnej úpravy pracovného programu, učebných plánov a osnov. Preto školských inšpektorov a predsedníctvo okresných pedagogických sborov činíme zodpovednými pred Povereníctvom školstva, vied a umení za prevádzanie žiadaného výskumu po našich školách!*“⁴⁹ Povinnosťou každého pedagogického pracovníka bolo v tejto súvislosti participovať na prípravnom aj následnom výskume novokoncipovaných a novozavedených učebných plánov.⁵⁰

⁴⁷ Skúsenosti s novým učebným programom, učebnými plánmi a osnovami pre I. a II. školský stupeň mali učitelia zaznamenávať a spracovávať na základe pokynov uverejnených vo *Zvestiach ŠPÚ* na I. štvrťrok 1949 (str. č. 9). Obežník ŠPÚ č. j. 912/49. Prieskum nových učebných osnov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 25.

⁴⁸ Obežník ŠPÚ č. j. 912/49. Prieskum nových učebných osnov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 25.

⁴⁹ Obežník ŠPÚ č. j. 912/49, s. 25.

⁵⁰ ŠPÚ sa hneď v „rannom“ období svojej existencie zameral na prepracovanie náplne škôl všetkých stupňov, čo v praxi znamenalo najmä transformáciu učebných programov, plánov a osnov. Podľa riaditeľa ŠPÚ G. Pavloviča: „*V tomto zmysle sme sa usilovali vypracovať spoločne s najširším okruhom dostupných odborníkov z jednotlivých predmetov zo škôl i školských úradov, ako aj za najužšej spolupráce s pražským Výskumným ústavom pedagogickým pracovný program pre materské školy, učebné plány a osnovy pre gymnáziá, ktoré sa rozosielať na školy, aby sa podľa nich začalo vyučovať vo všetkých triedach už tohto roku.*“

Vzťah medzi centrom – ŠPÚ v Bratislave a sieťou okresných a od roku 1949/1950 aj krajských pedagogických zborov stál na princípe vzájomnej spolupráce, v rámci ktorej ŠPÚ prirodzene plnil funkciu záväzného usmerňovateľa. ŠPÚ mal predstavovať „stredisko, do ktorého sa budú zbíhať tie vzácne skúsenosti a zdarilé originálne myšlienky, ktoré v poctivej a často namáhavej školskej práci našich učiteľov a profesorov vzkrsnú, aby potom ŠPÚ spoločne prepracované obohatili našu pedagogickú vedu“.⁵¹ Podľa návrhu organizačného poriadku OPS realizovali úlohy vytýčené ŠPÚ a súčasne mali právo smerom k ŠPÚ predkladať iniciatívne návrhy na odborné posúdenie a spracovanie školských otázok.⁵² Krajské pedagogické zbory, existujúce v sídlach krajských národných výborov (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Prešov, Košice, Žilina), fungovali ako koordinačné jednotky, ktoré usmerňovali OPS vo výskumnej aj organizačnej rovine, kontrolovali ich hospodárenie, a zároveň mali smerom k ŠPÚ „podávať iniciatívne návrhy za celý kraj Štátnemu pedagogickému ústavu“.⁵³ OPS aj KPS pred ŠPÚ zastupoval predseda, ktorý centru taktiež predkladal správu o činnosti svojho pedagogického zboru.⁵⁴ V záujme zvýšenia kvality vzájomnej spolupráce troch predmetných organizačných telies – ŠPÚ, KPS a OPS – bola pri ŠPÚ zriadená komisia (poradný zbor) pre pedagogické zbory, ktorá mala za úlohu spoločne s ŠPÚ „prejednávať a pripravovať pracovnú problematiku pedagogických zborov“.⁵⁵

Čo sa týka ekonomického fungovania pedagogických zborov, ich finančné náklady na prevádzku a vedeckú činnosť boli zo strany ŠPÚ dotované režijným preddavkom z úveru od Povereníctva školstva, vedy

PAVLOVIČ, Gustáv: Štátny pedagogický ústav a úsilie o novú školu. In: PAVLOVIČ, Gustáv (ed.): *K histórii československej socialistickej školy*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, s. 66.

⁵¹ EDEDY, Ján: O spolupráci Štátneho pedagogického ústavu a okresných pedagogických zborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 6.

⁵² „OPS podľa paragrafu 27 štatútu Ústavu majú úlohu v dohode so Štátnym pedagogickým ústavom (ŠPÚ) a školskými úradmi: [...] „h) pracovať na úlohách, ktoré im ŠPÚ zverí; ch) predkladať ŠPÚ iniciatívne návrhy na odborné posúdenie alebo spracovanie.“ Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. Diel II. Úlohy a prostriedky. Paragraf 4. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 21.

⁵³ Zakladáme krajské pedagogické zbory. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 33.

⁵⁴ Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. Paragraf 11, str. 22.; Návrh na organizačný poriadok krajských pedagogických zborov. Paragraf 11, s. 37.

⁵⁵ Založili sme krajské pedagogické zbory. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1950, s. 12.

a umenia.⁵⁶ Podmienku čerpania dotácie predstavovalo zaslanie vyčíslených požiadaviek – rozpočtu k 1. júlu daného roka.⁵⁷ Na poli hospodárenia s pridelenými finančnými prostriedkami došlo k určitým problémom, keďže niektoré OPS nedbali na riadnu účtovnú evidenciu a dodržiavanie stanovených pravidiel.⁵⁸ Zásadným problémom, ktorému OPS museli po svojom založení čeliť, bola nedostatočná výška poskytnutej dotácie. Pedagogickým zborom bolo preto odporúčané hľadať možnosti doplnkového financovania od orgánov štátnej správy (MNV, ONV), resp. využiť šancu získať prípadný príjem z organizovania odborných akcií.⁵⁹

1. Stanovovanie úloh pre pedagogické zbory v kontexte vzájomnej komunikácie ŠPÚ a pedagogických zborov

Činnosť členov pedagogických zborov bola na rok dopredu precízne plánovaná⁶⁰, čo bolo v praktickej rovine možné aj vďaka intenzívnej komunikácii OPS a KPS s ŠPÚ. Ako som sa už v predchádzajúcom texte o tom zmienil, v prvých rokoch fungovania pedagogických zborov ŠPÚ s učiteľskou verejnosťou združenou v OPS a KPS oficiálne komunikoval prostredníctvom *Zvestí Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave* – prílohy odborného pedagogického periodika *Jednotná škola*. Zbory museli centrum oboznamovať so všetkými vykonávanými činnosťami, súčasne ale *Zvesti ŠPÚ* v článku *Štátny pedagogický ústav a okresné pedagogické sbory*

⁵⁶ Návod na hospodárenie krajských a okresných pedagogických zborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1950, s. 27.

⁵⁷ Obežník ŠPÚ. Č. j. 2876/49. Koncoročná správa. Vyčíslenie materiálnych potrieb. Všetkým okresným pedagogickým sborom a školským inšpektorátom na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 45.

⁵⁸ „Z výročných vyúčtovaní sme zistili, že niektoré okresné pedagogické sbory nesprávne hradia členom OPS cestovné výlohy z finančných prostriedkov, poskytovaných Štátnym pedagogickým ústavom v Bratislave na režijné ciele OPS. Vydávame preto k tejto veci podrobné pokyny a žiadame, aby sa ich okresné pedagogické sbory pridržovali, lebo príslušní funkcionári sú hmotne zodpovední za správne použitie štátom dotovaných peňazí.“ Obežníky ŠPÚ: č. j. 1814/49. Pokyny o hradení cestovných výloh členov OPS. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 44.

⁵⁹ Obežníky ŠPÚ. Č. j. 912/49. Dotácia okresných pedagogických zborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 24 – 25.

⁶⁰ Príkladom je príprava učiteľských stretnutí: „Podľa smerníc Štátneho pedagogického ústavu práca na spomenutých konferenciách je po okresných pedagogických sboroch dopredu precizovaná. Učiteľstvo je okresným pedagogickým zborom na celý rok dopredu informované kto, o čom, kedy, kde a na akej pedagogickej konferencii bude prednášať a na akej pedagogickej práci bude pracovať.“ Plánovanie po okresných pedagogických sboroch. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 13.

deklarovali samostatnosť a iniciatívu jednotlivých pedagogických zborov.⁶¹ Tento článok považujem ohľadom vymedzenia vzťahov ŠPÚ a pedagogických zborov za zásadný, lebo veľmi presne špecifikuje právomoci OPS a plánovaco-riadiacu pozíciu ŠPÚ v rámci realizácie vedecko-výskumnej činnosti: „*Spolupráca OPS so Štátnym pedagogickým ústavom je vzájomná. Výskumy, ktoré OPS budú vykonávať v dohode so Štátnym pedagogickým ústavom, vopred sa dôkladne pripravujú. Špecifikovať činnosť OPS tu nemožno, lebo vývoj donáša vždy novšie a novšie problémy. Aby nevznikli nedorozumenia, treba pripomenúť, že OPS budú mať dosť samostatnosti, aby mohli riešiť z vlastnej iniciatívy otázky rázu pedagogického i didaktického. Štátny pedagogický ústav akiste uvíta iniciatívu OPS, ako i ich účasť na plánovaní a organizovaní pedagogickej práce. Môžu uplatňovať svoje názory, myšlienky plne a nik im v tom nebude prekážať. Pravda, že OPS budú riešiť všetky problémy miestneho významu v dohode so Štátnym pedagogickým ústavom v Bratislave, lebo ústav musí mať prehľad o všetkých vykonávaných prácach a bude mať svojich odborníkov pre jednotlivé problémy. Všetku túto prácu ústav usmerní a porovná, aby tá istá vec nerobila sa zbytočne viackrát. Práve v Štátnom pedagogickom ústave musí nájsť učiteľstvo oporu so stránky pedagogickej.*“⁶² Okrem úloh stanovených za strany ŠPÚ teda mohli členovia OPS sami iniciovať výskum konkrétnych otázok, vyplývajúcich zo školskej praxe. Referent ŠPÚ Ján Ededy vo svojom príspevku *O spolupráci Štátneho pedagogického ústavu a okresných pedagogických sborov*, publikovanom v *Zvestiach ŠPÚ* z I. štvrtroka 1949, načrtol základný postup spolupráce ŠPÚ a OPS v prípade iniciatívy zdola – z pedagogických zborov. Pokiaľ iniciatíva k výskumu vzišla z OPS, ŠPÚ mal výskum metodicky pripraviť. Úlohou OPS mala byť následná realizácia výskumu. Materiál, ktorý vo výskumnom procese vznikol, pracovníci ŠPÚ zhodnotili a spracovali do podoby ucelenej teórie.⁶³ Členovia OPS mohli svoje výskumné aktivity nasmerovať na problémy, vyskytujúce sa v oblasti ich pôsobenia resp. na výskumné otázky, rozvíjanie ktorých považovali za potrebné. Napríklad pedagógovia združení v prešovskom OPS (prvom založenom OPS na Slovensku), fungujúcim pod vedením významného pedagóga Františka Karšaia, si za pracovnú náplň svojej činnosti vytýčili aplikáciu experimentálnych metód, použiteľných pri testovaní schopností žiakov (psychotechnický výskum inteligencie, didaktické testy).⁶⁴

⁶¹ Zprávy: Štátny pedagogický ústav a okresné pedagogické zbory. In: *Jednotná škola*, roč. 3, 1947 – 1948, č. 1, s. 81.

⁶² Zprávy: Štátny pedagogický ústav a okresné pedagogické zbory, s. 81.

⁶³ EDEDY, J.: O spolupráci Štátneho pedagogického ústavu a okresných pedagogických zborov, s. 7.

⁶⁴ Zprávy. Prvý okresný pedagogický sbor na Slovensku. In: *Jednotná škola*, roč. III., č. 1, 1947 – 1948, s. 31 – 32.

Prvý krok v procese konkrétnej, reálnej spolupráce ŠPÚ s pedagogmi na vedecko-výskumných úlohách predstavovali verejne publikované výzvy na zapojenie učiteľstva do činnosti ústavu. V tomto smere si môžeme všimnúť *Zvesti ŠPÚ* z I. polroka 1948, ktoré čitateľov oboznamovali s výzvou na získanie externých spolupracovníkov, ochotných podieľať sa na riešení širokého spektra výskumných problémov. Členovia OPS mali na ŠPÚ oznámiť mená a miesta pôsobenia potencionálnych ochotných spolupracovníkov, ktorí boli z odborného hľadiska schopní zapojiť sa do práce na niektorom zo série uvedených šestnástich tematických okruhov. Malo ísť o odborníkov na nasledovné problémy, týkajúce sa pedagogickej teórie a praxe: predškolská výchova, didaktika výučby elementárneho čítania a písania, didaktika predmetov vyučovaných na národných a stredných školách (čítanie, pravopis, sloh, ruský jazyk, vlastiveda, dejepis, zemepis), didaktické problémy málotriednych škôl, vzorové školy, výchova hendikepovanej mládeže, učebnice (tvorba a recenzovanie), pomocné knihy, detská literatúra, bábkové divadlo a divadlo pre mládež, učebné pomôcky (tvorcovia tzv. vzorových kabinetov), otázky školského filmu, umelecká tvorba žiakov a študujúcej mládeže, sociálne problémy, stavby školských budov a zveľaďovanie resp. skrášľovanie ich okolia, tvorba metodík, pedagogická literatúra a školské dokumenty.⁶⁵ Výzva taktiež apelovala na zbieranie historických aj súčasných kníh pedagogickej proveniencie (najmä z oblasti Slovenska), kroník škôl, zápisníc a výročných správ; nakoľko „na základe tohto materiálu, doteraz neznámeho, bude možné doplniť obraz vývinu školstva na Slovensku a doplniť dejiny pedagogiky.“⁶⁶ Priorita jednotlivých položiek z uvedeného zoznamu výskumných zámerov nebola konštantná. V priebehu roka 1949 boli zo strany ŠPÚ ako najnaliehavejšie plánované nasledovné úlohy: systematizácia skúseností získaných z pedagogickej praxe, zostavenie učebných osnov pre všetky stupne škôl, príprava mineralogických a petrografických pomôcok zo slovenských geologických nálezísk, budovanie pedagogickej knižnice a čítárne, štúdium didaktických a metodických problémov (predovšetkým vo vyučovaní prírodopisu), schválenie najnutnejších príručiek a pomôcok pre predškolskú výchovu, zriaďovanie vzorových kabinetov v sídlach OPS a práca na učebniciach pre národné školy, stredné školy a pre gymnáziá.⁶⁷ Sumarizácia uvedených tematických okruhov ma vedie ku konštatovaniu, že *Výzvou Okresným*

⁶⁵ Výzva Okresným pedagogickým sborom na získanie externých spolupracovníkov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 22 – 23.

⁶⁶ Výzva Okresným pedagogickým sborom na získanie externých spolupracovníkov, s. 23.

⁶⁷ EDEDY, J.: O spolupráci Štátneho pedagogického ústavu a okresných pedagogických zborov, s. 6 – 7.

*pedagogickým sborom na získanie externých spolupracovníkov ŠPÚ deklaroval záujem získať spolupracovníkov pre každý vyučovací predmet. Pri pohľade na súpis vedecko-výskumných úloh, ktoré boli pre ŠPÚ relevantné v oblasti vedeckého výskumu*⁶⁸, ešte viac vynikne náročnosť poslania tejto inštitúcie – vedecky skúmať slovenskú pedagogiku a na základe výskumných výsledkov navrhovať ciele výchovnej a vzdelávacej činnosti, vrátane účasti na zlepšovaní výchovnej praxe (štúdium a navrhovanie učebných plánov, osnov a podobne).⁶⁹ Rozsah stanovených zámerov a výskumných problémov s dosahom na celé územie Slovenska⁷⁰ a pre každý vyučovací predmet logicky nebol zvládnuteľný pre niekoľko desiatok vedeckých pracovníkov ŠPÚ bez podpory rozsiahlej a funkčnej siete ochotných a spolupracujúcich pedagógov, pôsobiacich vo vyučovacej praxi.

2. Odborné komisie

Základný komponent, ktorý v štruktúre jednotlivých pedagogických zborov usmerňoval vedecko-výskumnú prácu, predstavovali tzv. odborné komisie. Podľa Návrhu na organizačný poriadok OPS na Slovensku mali v rámci odborných komisií pracovať „*na otázkach pedagogických a didaktických členovia OPS všetkých stupňov a druhov škôl v okrese*“.⁷¹ Ako upozorňuje Ivan Pavlov, odborné komisie, zastrešujúce skúsených pedagógov, sa utvárali pre skupiny učebných predmetov, pre jednotlivé učebné predmety, pre tvorbu učebných osnov a pre riešenie „*aktuálnej problematiky regiónu, stupňa, druhu školy*“.⁷² V závislosti od portfólia riešených problémov už spomínaná správa o okresných a krajských pedagogických zborech diferencovala sedem typov odborných komisií: pre jednotlivé vyučovacie predmety, pre učebnice jednotlivých vyučovacích predmetov, pre výskum učebných pomôcok, pre doučovacie skupiny a

⁶⁸ Výzva Okresným pedagogickým sborom na získanie externých spolupracovníkov, s. 22.

⁶⁹ Pozri viac: PIVOVARNÍK, Ján: Zriaďuje sa Štátny pedagogický ústav v Bratislave. In: *Jednotná škola*, roč. II., s. 220 – 222.; Dešať rokov Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave, s. 386 – 387. Porovnaj s: Výnos Povereníctva školstva, vied a umení zo dňa 24. januára 1949, č. 426-prez.leg., ktorým sa vydáva Organizačný poriadok Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Číslo 42. In: *Školské zvesti. Publikálny orgán Povereníctva školstva, vied a umení*, roč. V., 28. február 1949, sošit č. 4. Časť I. Úlohy odbornej činnosti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave, s. 134 – 135.

⁷⁰ „*Činnosť ŠPÚ mala zahrnúť celé Okresné pedagogické územie Slovenska a mala zachytiť všetky zbory, pracovníkov na všetkých stupňoch škôl, vedecké inštitúcie, zaoberajúce sa otázkami pedagogiky a jej pomocnými vedami.*“ PŠENÁK, Jozef: Úloha Štátneho pedagogického ústavu vo zvyšovaní úrovne pedagogického myslenia. In: FERLIKOVÁ, K. (ed.): *Pamätníca pri príležitosti 60. výročia*, s. 13.

⁷¹ Návrh na organizačný poriadok okresných pedagogických zborov (OPS) na Slovensku. Paragraf 15; článok 1, s. 23.

⁷² PAVLOV, I.: Náčrt histórie idey ďalšieho vzdelávania učiteľov na Slovensku, s. 60.

záujmové krúžky, pre spoluprácu školy a rodiny, pre súťaženie na školách a pre priekopnícke hnutie.⁷³ ŠPÚ riadil odborné komisie v niekoľkých fázach: ich založenie, pridelovanie úloh a prijímanie výsledkov činnosti odborných komisií vrátane reagovania na iniciatívne návrhy zdola od komisií. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsim uvedené aspekty priblížiť podrobnejšie.

Čo sa týka zakladania odborných komisií, ich sformovanie, podobne ako v prípade zakladania pedagogických zborov, priamo súviselo s činnosťou samotného OPS a súčasne bolo výsledkom záujmu združených pedagógov. Zo správ z činnosti OPS sa totiž dozvedáme o konkrétnych komisiách pre rôzne učebné predmety, ktoré si pedagógovia založili na pôde jednotlivých OPS.⁷⁴ Učebnicové komisie pre všetky stupne škôl a väčšinu vyučovacích predmetov boli v prvej polovici roka 1948 založené na základe prihlášok učiteľov z celého Slovenska, ktorí boli ochotní mať účasť na tvorbe nových, prípadne na prepracovávaní už existujúcich učebníc.⁷⁵ Výzva k organizovaniu učebnicových komisií (*Zvesti ŠPÚ*, 1. polrok 1948) sa opiera o veľmi zaujímavé zdôvodnenie zostavovania odborných komisií, spočívajúce v prísloví „*Koľko hláv, toľko rozumov*“. ŠPÚ totiž deklaroval snahu využívať kolektívny potenciál skúsených odborníkov, ktorý v prípade odborných komisií prirodzene vstupoval do hry.⁷⁶

Konkrétna výskumná orientácia odborných komisií primárne vychádzala z priorít ŠPÚ: „*Komisiám pridelujú pracovné problémy jednotlivé referáty Štátneho pedagogického ústavu a komisie organizujú štúdium*

⁷³ SNA, fond Povereníctvo školstva, Kolégium povereníctva. 1950. Gremiálne porady, i. č. 435 – 447. Kr. č. 177. *Okresné a krajské pedagogické sbory. Referát priložený k materiálu týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

⁷⁴ Pozri viac v jednotlivých vydaniach *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu* v Bratislave.

⁷⁵ „*V obežníku z 21. februára 1948, ktorý sme rozposlali na riaditeľstvá škôl a školské inšpektoráty, apelovali sme na všetkých kolegov, aby sa nám ohlásili a prihlásili k tejto projektovanej práci. Výsledok je radostný. Dnes máme z tejto akcie kartotéku, ktorá obsahuje nielen osobné, ale i záujmové dáta skoro 300 učiteľov z celého Slovenska. Na základe prihlášok a podľa menného zoznamu známych nám autorov podarilo sa nám zostaviť učebnicové komisie pre všetky druhy škôl, aj pre takmer všetky predmety.*“ Komisie pre zostavovanie učebníc. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu* v Bratislave. Príloha časopisu *Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 24.

⁷⁶ „*Učebnice sa dosiaľ najčastejšie robili tak, že sa prepisovali učebnice staré, vystrihovali sa z nich články alebo sa prekladali s povinnou zákonitou obmenou učebnice inojazyčné. Autorov učebníc, zostavených takouto metódou, hnala do roboty najčastejšie zárobková ambícia. Pravda, v časoch blízko poprevratových to bývala i nástojčivosť. V časoch pokojných zoskupovali sa autori v komisie využívajúc pravdivosti príslovia „Koľko hláv, toľko rozumov“. Istotne, že práca spojených rozumov bola lepšia ako práca predošlých. Štátny pedagogických ústav využívajúc týchto skúseností rozhodol sa zostavovať učebnice v komisiách, ním organizovaných. Vedeli sme, že naši ľudia po školách majú veľa skúseností; je našou úprimnou túžbou dostať všetkých do práce.*“ Komisie pre zostavovanie učebníc. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu* v Bratislave. Príloha časopisu *Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 24.

problémov v školskej praxi, shromažďovanie materiálu a jeho čiastočné spracovávanie (roztriedenie materiálu, opis a jeho analýzu).⁷⁷ V nami sledovanom rozpätí rokov 1947 – 1950 ŠPÚ komisie usmerňoval v záujme riešenia pre Ústav naliehavých otázok – výskum učebných osnov jednotlivých vyučovacích predmetov na školách I., II. a III. stupňa, výskum nových učebníc na školách I. – III. stupňa, problematika doučovacích skupín, spolupráce školy a rodiny, málotriednych škôl, predškolskej výchovy a zriaďovania škôl.⁷⁸ Zvesti ŠPÚ prinášali praktické pokyny, podľa ktorých mali OPS a v rámci nich zriadené odborné komisie realizovať riešenie vytyčených výskumných úloh. Okrem praktických informácií o formálnom postupe pri ich riešení pokyny obsahovali zoznamy tematických okruhov, ktorým sa OPS mali venovať. Ján Ededy v článku *Sústredenie pedagogickej práce v okresných pedagogických zboroch* uviedol a podrobne rozpísal niekoľko problémov, ktoré mali byť riešené popri hlavných úlohách stanovených zo strany ŠPÚ. Podľa Jána Ededyho sa „pedagogickí pracovníci každého OPS“ mali zaoberať predškolskou výchovou, odstraňovaním formálnych vyučovacích metód, zlepšovaním disciplíny žiakov, učebnými pomôckami, žiackymi organizáciami, spoluprácou školy a rodiny a výučbou detí z reslovakizovaných rodín.⁷⁹ Vo *Zvestiach ŠPÚ* z prvého štvrťroka 1949 nachádzame súbor štrnástich otázok – kritérií, určených na posudzovanie učebných osnov.⁸⁰ K úlohe zaznamenať, zozbierať, usporiadať a spracovať skúsenosti pedagógov v záujmových krúžkoch národných a stredných škôl

⁷⁷ EDEDY, Ján: Odborné pracovné komisie pedagogických zborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1950, s. 1.

⁷⁸ EDEDY, J.: Odborné pracovné komisie pedagogických zborov, s. 1 – 2.

⁷⁹ EDEDY, J.: Sústredenie pedagogickej práce v okresných pedagogických zboroch, s. 3 – 11.

⁸⁰ „Shromažďovanie skúseností o nových učebných plánoch a osnovách na škole národnej a strednej vykonáva sa z týchto hľadísk: 1. Čím a ako umožňujú učebné osnovy uplatniť zásadu politickej školy? 2. Čím a ako umožňujú učebné osnovy jednotlivých učebných predmetov vychovávať k československému vlastenectvu? 3. Čím a ako umožňujú učebné osnovy jednotlivých učebných predmetov vychovávať mládež v duchu socialistickej morálky? 4. Čím a ako prispievajú učebné osnovy jednotlivých učebných predmetov k odstraňovaniu vyučovacieho a výchovného formalizmu – prípadne čím ho zaviňujú? 5. Výskum učebného plánu národnej školy 6. Výskum učebného plánu strednej školy 7. Či je prevedený v učebných osnovách jednotlivých učebných predmetov správny výber učiva v náležitom rozsahu? 8. Či je uvedené správne rozvrhnutie učiva na mesiace? 9. Skúsenosti so žiakou organizáciou, Junákom a SSM. 10. Či je v osnovách vystihnúť úloha učiteľa ako výchovného činiteľa (politické uvedomenie, pomer k žiakom ...)? 11. Ako možno pomáhať žiakom, ktorí pri vyučovaní zaostali a ako tu využiť pomoc schopnejších žiakov? 12. Záujmové krúžky. 13. Ako hodnotiť žiakovu prácu? 14. Príčiny prepádávania žiactva.“ Shromažďovanie skúseností o nových učebných plánoch a osnovách na škole národnej a strednej a na školách materských. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 9 – 10.

(pre obdobia 1. september 1948 – 31. január 1949 a 1. február 1949 – 28. jún 1949) *Zvesti ŠPÚ* uverejnili pätnásť kritérií, podľa ktorých mali pedagógovia sledovaný fenomén hodnotiť.⁸¹

Samotná odborná činnosť etablovaných komisií vychádzala z ich zamerania – špecializácie vo vertikálnom smere (podľa stupňa školy) a v smere horizontálnom (vyučovací predmet). Na základe tohto princípu vznikali v rámci OPS početné odborné komisie. Napríklad v OPS Skalica sa sformovalo až dvadsať pracovných komisií⁸², v Gíraltovciach desať a podobne.⁸³ Okrem práce na (zo strany ŠPÚ) stanovených kľúčových vedecko-výskumných úlohách v prehľadoch činnosti OPS nachádzame pestrú paletu aktivít, ktoré svedčia o záujme aj nevyhnutnej pedagogickej erudovanosti zapojených pedagogických pracovníkov. Činnosť aspoň niekoľkých vybraných odborných komisií sa v krátkosti pokúsím načrtnúť.

OPS v Ružomberku k začiatku roka 1950 zastrešoval pracovnú komisiu pre riešenie problémov predškolskej výchovy, venujúcu sa problematike výchovného plánu; komisiu pre učebné pomôcky stredných škôl, zastrešujúcu mineralogické zbierky stredných škôl v rámci okresu Ružomberok a komisiu škôl III. stupňa, ktorá spracúvala pripomienky k novým učebným osnovám.⁸⁴

V Turčianskom Svätom Martine určení členovia komisie pre elementárne čítanie mali za úlohu zostaviť návod, podľa ktorého mali všetci učitelia národných škôl daného okresu porovnávaním učebníc a osnov sledovať tri kvalitatívne kritériá: kompatibilitu výberu faktov

⁸¹ Ohľadom praktického fungovania záujmových krúžkov mal byť sledovaný záujem všetkých zúčastnených strán (žiak, učiteľ, rodič, inšpektor a pod.), miera splnenia pokynov publikovaných v osnovách, využitie metodické prostriedky a postupy, mimoriadne problémy a potreby, nadobudnuté skúsenosti a podobne. Pozri viac: Shromažďujeme skúsenosti a materiál o záujmových krúžkoch na školách I. a II. stupňa. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 18 – 20.

⁸² Členovia OPS Skalica vytvorili 20 pracovných komisií: predškolská výchova, málotriedne školy, prvouka, vlastiveda, slovenský jazyk, ruský jazyk, dejepis, náuka o hospodárstve, zemepis, prírodopis, chémia, fyzika, matematika, kreslenie, náuka o domácnosti, telesná výchova, občianska výchova, pre problémy stredných a odborných škôl, školské zdravotníctvo, obvodná učiteľská komisia. Z činnosti OPS na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 21.

⁸³ V Gíraltovciach vznikla výtvarná, jazyková, matematická (počtová) komisia, vlastivedná, telovýchovná, psychologická, sociálna, zdravotná, hudobná pracovná komisia. Z činnosti OPS na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 21.

⁸⁴ Zo života okresných pedagogických sborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1950, s. 15 – 16.

z ideologického hľadiska (marxizmus), mieru dôkladnosti výberu faktov z hľadiska systematickosti a správnosť spôsobu usporiadania ich výberu z metodického hľadiska. Učitelia mali takto zozbierané fakty raz mesačne posúvať príslušnej komisii, ktorá získané skúsenosti spracovala a zosystematizovala.⁸⁵

Členovia pedagogickej odbornej komisie, pôsobiacej v rámci OPS Zvolen, participovali na zostavovaní nového šlabikára, mluvnici a cvičebnici slovenského jazyka, učebnici dejepisu a na osnovách pre predmet matematika pre školy I. stupňa.⁸⁶

Zaujímavou bola mnohotvárná činnosť komisií – pracovných sekcií učiteliek detských opatrovní. Ich pôsobenie spočívalo v nasledovných úlohách: zostavenie výchovného programu – osnov pre detské opatrovne, navrhovanie základného zoznamu výchovných pomôcok (hračiek) resp. námetov výchovných obrazov, vypracovanie vzornej ukážky zamestnávania detí v opatrovni a zostavenie metodicko-didaktickej príručky predškolskej výchovy so zoznamom piesní a hier.⁸⁷ V Prievidzi profesori miestneho gymnázia zrealizovali výskum vzťahu žiakov a školy vo forme ankety.⁸⁸

OPS boli výsledky svojich výskumných aktivít povinné zasielať na KPS a súčasne aj na ŠPÚ. Predovšetkým na poli získavania skúseností s učebnými programami, plánmi a osnovami sú k dispozícii presné inštrukcie, ktoré osvetľujú spôsob, akým ŠPÚ prijímalo výskumný materiál získaný od pedagógov z vyučovacej praxe. Učitelia materských, národných a stredných škôl mali svoje zistenia koncom príslušného mesiaca podľa jednotlivých vyučovacích predmetov zaslať svojmu OPS, kde odborné pracovné komisie získaný materiál zosystematizovali, zhodnotili a zaslali na ŠPÚ.⁸⁹ Napríklad v druhej polovici roka 1948 komisia pre ľudové a meštianske školy v OPS Rimavská Sobota na ŠPÚ predložila 11 pripomienok k učebným plánom a osnovám.⁹⁰ Keďže ŠPÚ na leto 1949 plánoval práce na zlepšovaní nových učebných osnov pre materské, národné a stredné školy, OPS aj školské inšpektoráty boli na stránkach *Zvestí* vyzvané, aby od pracovných komisií pre učebné osnovy zozbierali výskumný materiál a do 10. júla 1949 ho odoslali na

⁸⁵ EDEDY, Ján: Odborné pracovné komisie pedagogických sborov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1950, s. 6 – 8.

⁸⁶ Z činnosti OPS na Slovensku, s. 18.

⁸⁷ Zprávy. Predškolská výchova v okresných pedagogických sboroch. In: *Jednotná škola*, roč. III, č. 5, 1947 – 1948, s. 227.

⁸⁸ Z činnosti OPS na Slovensku, s. 21.

⁸⁹ Shromažďovanie skúseností o nových učebných plánoch a osnovách na škole národnej a strednej a na školách materských, s. 9.

⁹⁰ Z činnosti OPS na Slovensku, s. 17.

ŠPÚ.⁹¹ Je vhodné poznamenať, že okrem výskumných výstupov ŠPÚ požiadal riaditeľstvá všetkých škôl o poskytnutie školských časopisov, výročných správ, materiálov týkajúcich sa histórie jednotlivých škôl v okresoch, starších učebníc a pedagogickej literatúry vo všeobecnosti.⁹²

V stručnosti sa chcem vrátiť k *Zvestiam ŠPÚ* z prvého štvrťroka 1949, na stránkach ktorých bol publikovaný text *Shromažďovanie skúseností o nových učebných plánoch a osnovách na škole národnej a strednej a na školách materských*, obsahujúci presný návod na zhodnotenie nových učebných osnov.⁹³ Na ich zostavení sa podieľal aj ŠPÚ, materiály s poznatkami od učiteľov spracovali a následne zaslali na ŠPÚ odborné pracovné komisie.⁹⁴ Výsledky výskumu na poli využívania učebných osnov v realite školskej praxe na stránkach *Jednotnej školy* podrobne analyzoval prednosta I. odboru ŠPÚ Andrej Selecký (venujúci sa výskumu učebných osnov). Na základe spätnej väzby učiteľskej verejnosti vyvodil päť záverov⁹⁵, vyplývajúcich z realizovaného výskumu, a stanovil perspektívy ďalšej práce na zdokonaľovaní učebných osnov.⁹⁶

⁹¹ Obežník ŠPÚ. Č. j. 2587/49. Výskumný materiál o osnovách. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 44.

⁹² Obežník ŠPÚ. Č. j. 1642/49. Obežník o shromaždení výročných správ škôl a iných publikácií. Všetkým okresným pedagogickým sborom a školským inšpektorátom na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, s. 26 – 27.

⁹³ Shromažďovanie skúseností o nových učebných plánoch a osnovách na škole národnej a strednej a na školách materských, s. 9 – 11.

⁹⁴ K vydaniu nových učebných osnov pre jednotlivé stupne škôl v rokoch 1948 – 1949 podrobnejšie pozri prvú kapitolu tejto štúdie. K spracúvaniu výsledkov výskumu nových učebných osnov odbornými komisiami v rámci OPS pozri: *Shromažďovanie skúseností o nových učebných plánoch a osnovách na škole národnej a strednej a na školách materských*. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 9.

⁹⁵ „Keď sme vcelku zhrnuli odpovede na otázky kladné i záporné, právom môžeme si položiť otázku, aký je výsledok nášho výskumu. [...] S uspokojením možno konštatovať: 1. že naše osnovy vcelku vyhovujú, 2. že všeobecné zásady výchovy a vyučovania poskytujú istú a pevnú bázu výchovného pôsobenia, 3. že pedagogické zásady, ktoré predchádzajú podrobné utriedenie učiva, poskytujú učiteľstvu isté smernice nielen pri pravidelnej školskej práci, ale i v jeho vzťahoch k škole ako ku kultúrnej inštitúcii, k rodičom i k žiakemu kolektívu, 4. výskumom sme sa presvedčili, že učebné plány vcelku vyjadrujú novú štruktúru našej školy, že záujmové krúžky a doučovacie skupiny sú zjavným pokrokom proti starej škole, 5. za najväčší klad nášho výskumu pokladám i to, že sa učitelia vedome podujali kontrolovať svoju prácu, zaznamenávať jej priebeh, hodnotiť jej klady a dívať sa na svoju prácu vo vzťahu k prostrediu, k žiactvu a k rodičom žiakov, čo bude najzjavnejším prínosom zlepšenia vnútornej školskej práce.“ SELECKÝ, Andrej: Výskum učebných osnov na I. a II. stupni všeobecnovzdelávacích škôl. In: *Jednotná škola*, roč. V., č. 1 – 2, 1949 – 1950, s. 31 – 32.

⁹⁶ „Z výskumu sme sa presvedčili, že aj v budúcnosti ťažiskom našej práce zostane terajšia otázka č. 7 a 8, t. j. či je prevedený v učebných osnovách jednotlivých učebných predmetov

3. Pedagogické okrsky

V prípade okrskov, o ktorých primárne vzdelávacej funkcii som sa už v predchádzajúcom texte zmienil, je dôležité vychádzať z definície ich pôsobnosti. Nachádza sa v správe o okresných a krajských pedagogických zboroch pre 15. gremiálnu poradu PŠVU zo dňa 8. decembra 1950. Podľa tohto prameňa: „*V týchto okrskoch /úsekoch/ ideologickými a pedagogickými prednáškami, ako aj vzornými praktickými výstupmi vykonávala sa prevýchova nášho učiteľstva pre prácu v socialistickej škole.*“⁹⁷ Na základe tohto dokumentu je možné hovoriť o troch základných platformách činností realizovaných na pôde pedagogických okrskov: ideologické prednášky, pedagogické prednášky a praktické vzdelávanie. Tomuto členeniu v zásade zodpovedá obsah správ o činnosti OPS, ktoré boli systematicky publikované na stránkach *Zvestí ŠPÚ*. Napríklad plán OPS v Seredi pre všetky okrsky na školský rok 1949/1950 určil za hlavné aktivity riešenie problémov málotriednych škôl (pedagogický problém), žiacku samosprávu (pedagogický problém) a politické vzdelávanie učiteľov.⁹⁸ Na otázku, akým spôsobom okrsky realizovali vzdelávanie pedagógov, začlenených do jednotlivých OPS, máme tak v zásade zodpovedanú. V tomto momente však bude zaujímavé priblížiť si jednotlivé formy činnosti okrskov o niečo podrobnejšie.

Niektoré z prednášok realizovali priamo pracovníci ŠPÚ – o ich prednáškovej činnosti na poli OPS (v nami sledovanom období) disponujeme presnými údajmi: v školskom roku 1948/1949 OPS navštívilo 22 pracovníkov ŠPÚ, pričom zrealizovali 44 prednášok.⁹⁹ V nasledujúcom školskom roku 1949/1950 sa počet ich návštev výrazne znížil: na poli OPS uskutočnilo 5 pracovníkov 19 prednášok.¹⁰⁰ Na pôde OPS v Skalici bolo v rámci pripravovaných troch cyklov prednášok (13. január 1949, 10. február 1949, 10. marec 1949) plánované vystúpenie ôsmich odborných pracovníkov ŠPÚ, ktorí mali svojich poslucháčov oboznámiť s aktuálnymi otázkami výchovy.¹⁰¹ Prítomnosť zástupcov ŠPÚ je doložená pri

správny výber učiva v náležitom rozsahu [...]“ SELECKÝ, Andrej: Výskum učebných osnov na I. a II. stupni všeobecnovzdelávacích škôl, s. 32.

⁹⁷ SNA, *Okresné a krajské pedagogické zbory. Referát priložený k materiálom týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 1.

⁹⁸ Zo života a práce okresných pedagogických zborov na Slovensku. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrtrok 1949, s. 40.

⁹⁹ SNA, *Okresné a krajské pedagogické zbory. Referát priložený k materiálom týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 2.

¹⁰⁰ SNA, *Okresné a krajské pedagogické zbory. Referát priložený k materiálom týkajúcemu sa XV. gremiálnej porady PŠVU zo dňa 8. decembra 1950*, s. 2.

¹⁰¹ Dňa 13. januára 1949 mali vystúpiť: Eduard Oravský (*Skúšanie a klasifikovanie žiactva*), Oľga Styková (*Požiadavky nových učebných osnov a učebnice škôl II. stupňa*) a Jozef Bezák (*Zmysel predškolskej výchovy*). V druhom cykle (10. február 1949) mali odznieť prednášky

príležitosti založenia a „prvých krôčikov“ pedagogických zborov. Referent pre výskum učebných plánov a osnov na národných školách a výskum dobových učebníc Ján Ededy sa za ŠPÚ zúčastnil schôdze učiteľov zo školských okresov Rimavská Sobota a Feledince (dnešné Jesenské), na ktorej bol založený miestny OPS¹⁰²; na prvej plenárnej schôdzi OPS vo vtedajšom Turčianskom Svätom Martine dňa 26. februára 1948 „naznačil smernice vývinu pedagogickej teórie a praxe v ľudovodemokratickej škole, ďalej možnosti a spôsob spolupráce ŠPÚ a OPS, najmä pri hodnotení a vypracovaní vzorných učebníc, pri výskume žiactva a pri iných pedagogicko-didaktických otázkach.“¹⁰³

Prednášky sledujúce problematiku „sociálne-politickej výchovy a školy v ľudovodemokratickom zriadení“ tvorili síce nevyhnutnú súčasť činnosti okrskov, v každom prípade však predstavovali len časť z celkovej náplne pôsobenia OPS. Zaujímavý prehľad politicky ladených tém, ktoré v danej dobe predstavovali „povinnú jazdu“ v rámci prednáškovej činnosti, nám ponúka noticka týkajúca sa OPS vo Vranove, kde v priebehu 2. štvrťroka 1949 „na pedagogických konferenciách zapodievali sa otázkou československého školstva v socializme, socialistickou výchovou, novými osnovami a učebnicami a novým hospodárskym školstvom, súťažením na školách, prácou sovietskeho pedagóga Makarenka, priekopníctvom, významom priateľstva ČSR – SSSR, vývinom ľudskej spoločnosti, otázkou kapitalizmu a socializmu, súťažením na školách. Vcelku bolo 16 ideologických a 26 pedagogických prednášok.“¹⁰⁴ Súčasťou dobového politicko-spoločenského koloritu bolo aj prijímanie záväzkov – napríklad k príležitosti IX. zjazdu KSČ.¹⁰⁵

Ľudovíta Bakoša (*Aktuálne problémy pedagogiky*), Karola Erdélskeho (*O učebných pomôckach – s praktickými ukážkami*) a Rudolfa Čiernika (*Rodičovské združenie a žiacke organizácie*). V treťom cykle dňa 10. marca 1949 mali odznieť prednášky Viliama Gaňa (*Z oblasti defektológie*) a Pavla Bernátha (*O záujmových krúžkoch*). Okrem týchto ôsmich prednášateľov z radov pracovníkov ŠPÚ v prvom cykle mali vystúpiť ďalší dvaja autori, v druhom cykle taktiež dvaja, v treťom cykle traja. Plánovanie po okresných pedagogických zboroch. Pozri viac: Okresný pedagogický zbor v Skalici. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 14.

¹⁰² Z činnosti OPS na Slovensku. 10. Rimavská Sobota. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 17.

¹⁰³ Z činnosti OPS na Slovensku. 15. Plenárna schôdzka OPS v Turč. Sv. Martine. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 18.

¹⁰⁴ Zo života okresných pedagogických zborov. Vranov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, nečíslovaná zadná strana.

¹⁰⁵ V Liptovskom Hrádku si v roku 1949 všetci učitelia vypracovali konkrétne záväzky, ktorú kontrolovala tzv. učiteľská päťka (mala na starosti vykonávanie akčných plánov).

V krátkych správach o pôsobení OPS sa nachádza množstvo zmienok o prednáškach zameraných na metodické otázky vyučovania a problémy školskej praxe. Z množiny prednášok metodickej proveniencie spomením podrobný rozpis pripravovaných vystúpení z OPS v Sabinove (program na školský rok 1948/1949), ktoré sa mali týkať tém *Štúdium nových učebných plánov, Nové učebné osnovy, Pedagogické princípy, Ako sa pripravujem na vyučovanie* a podobne.¹⁰⁶ Čo sa týka otázok školskej praxe, napríklad na pôde OPS v Topolčanoch bola na konferenciách pozornosť venovaná doučovacím skupinám, záujmovým krúžkom, didaktickým zásadám, problematikou výchovy v puberte, „*vnútornou náplňou kreslenia na národných školách a významom písania v elementárke*“.¹⁰⁷ Objavovali sa aj výstupy zamerané na prehlbovanie vedomostí ohľadom jednotlivých vyučovacích predmetov.¹⁰⁸ Prednášky úzko súviseli s následnými diskusiami, ktoré po poukázaní na konkrétne problémy a potreby mohli vyústiť do ustanovenia špecializovaných odborných pracovných komisií.¹⁰⁹

Tretia dôležitá forma činnosti – praktické vzdelávanie – prebiehala vo forme návštev – hospitácií tzv. vzorového vyučovania. Vznikali tak príležitosti pre inšpiráciu a osvojenie si kvalitných a zároveň inovatívnych vyučovacích metód. Správa z OPS Brezno nad Hronom z 2. polroka 1948 vyzdvihuje istú učiteľku A. Pekárovú, ktorá pre 5. ročník miestnej Štátnej ľudovej školy uskutočnila vzorové vyučovanie „*o pokroku a vzdelanosti*“, pričom „*k svojej práci nazhromaždila A. Pekárová množstvo*

„Všetci učitelia si stanovili osobitné záväzky k IX. zjazdu KSČ.“ Zo života okresných pedagogických zborov. Liptovský Hrádok. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, nečíslovaná zadná strana.

¹⁰⁶ Plánovanie po okresných pedagogických sboroch. Okresný pedagogický zbor v Sabinove. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 13 – 14.

¹⁰⁷ Zo života okresných pedagogických zborov. Topolčany. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, nečíslovaná zadná strana.

¹⁰⁸ Napríklad v rámci OPS Brezno nad Hronom si učitelia z breznianskeho okresu vypočuli prednášku *O cieľoch fyzikálnej výučby v rámci vlastivedy*. Z činnosti OPS na Slovensku. 1. Brezno n/Hronom. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 16.

¹⁰⁹ Počas plenárnej schôdze OPS v Turčianskom Sv. Martine: „*Živá a podnetná debata sa rozvinula o problémoch, vyplývajúcich zo zjednotenia nižších tried gymnázia a meštianskej školy a to najmä o vplyve na vyučovanie a prospech stredných škôl vyšších. Pre skúmanie týchto otázok utvorila sa komisia, ktorá na poradách OPS, kde sa stretávajú profesori i učitelia, bude riešiť spoluprácu medzi školami I., II. a III. stupňa.*“ Z činnosti OPS na Slovensku. 15. Plenárna schôdzka OPS v Turč. Sv. Martine. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 18.

*pomôcok: celú malú národopisnú výstavku, žiacke ručné práce, ľudové výšivky, keramiku, obrazový materiál, knihy, modely obydlií atď. Žiačky v jej triede mali samosprávu, vzorne vedenú a pracovné zošity, do ktorých si zapisovali nielen preberané učivo, ale ho dopĺňali aj svojimi vlastnými poznámkami a ilustráciami.*¹¹⁰ V už spomínanom pláne pracovného programu na školský rok 1948/1949 pre OPS v Sabinove sú zachytené presne stanovené mená učiteľov a obsah vzorových, resp. praktických vyučovaní, ktoré mali dotčení pedagógovia viesť na materských a národných školách.¹¹¹ V Turčianskom Svätom Martine boli hospitácie konané v sídlach okrskových porád.¹¹² OPS pre učiteľov organizovali aj exkurzie do škôl.¹¹³

Na záver by som sa chcel ešte zmieniť o špecifických aktivitách OPS, ktoré boli vyvíjané nielen podľa povinných smerníc, ale do určitej miery aj z vlastnej iniciatívy jednotlivých pedagogických zborov. Konkrétne môžem takto hovoriť o obnovovaní okresnej učiteľskej knižnice v Sobranciach¹¹⁴, o testovaní žiakov na všetkých prešovských školách na konci školského roka 1947/1948 pod kuratelou miestneho OPS¹¹⁵, o redigovaní školskej rubriky „Škola a učiteľ“ v denníku *Ciel'* (OPS Turčiansky Svätý Martin)¹¹⁶, o bábkovom divadelníctve na školách¹¹⁷ alebo

¹¹⁰ Z činnosti OPS na Slovensku. 1. Brezno n/Hronom. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 16.

¹¹¹ Plánovanie po okresných pedagogických zborm. Okresný pedagogický zbor v Sabinove. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 13 – 14.

¹¹² Zo života okresných pedagogických zborov. Turč. Sv. Martin. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, nečíslovaná zadná strana.

¹¹³ OPS v Skalici plánoval na 9. december 1948 exkurziu učiteľov materských a národných škôl na materské a pokusné národné školy vo východomoravskom Zlíne. Plánovanie po okresných pedagogických zborm. Okresný pedagogický zbor v Skalici. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. štvrťrok 1949, s. 14.

¹¹⁴ Z činnosti OPS na Slovensku. Sobrance. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, I. polrok 1948, s. 22.

¹¹⁵ Z činnosti OPS na Slovensku. 7. Prešov. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. polrok 1948, s. 16.

¹¹⁶ Zo života okresných pedagogických zborov. Turč. Sv. Martin. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, II. štvrťrok 1949, nečíslovaná zadná strana.

¹¹⁷ V rámci OPS Levice sa jeho členovia v rámci okresu venovali bábkovému divadelníctvu na školách a zakladali mládežnícke aj učiteľské spevokoly. Zo života a práce okresných pedagogických zborov na Slovensku. OPS v Leviciach. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 39.

o fungovaní okresného učiteľského spevokolu v Hlohovci, ktorý po prvýkrát vystúpil v roku 1949 pri príležitosti 32. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie.¹¹⁸

ZÁVER

V rámci predloženého textu som primárne hľadal odpoveď na otázku, ktorými konkrétnymi spôsobmi ŠPÚ usmerňoval činnosť pedagógov združených v okresných a od roku 1950 aj krajských pedagogických zboroch. ŠPÚ stanovoval vedecko-výskumné úlohy, ktorými sa mali primárne zaoberať odborné pracovné komisie v rámci pedagogických zborov, pričom počítal aj s vlastnou iniciatívnou učiteľov. ŠPÚ v zásade pripravil metodické východiská, pedagogické zbory výskum prakticky zrealizovali a nimi zostavený materiál s výskumnými výsledkami následne ŠPÚ zhodnotil a spracoval do finálnej vedeckej podoby. Verejnú komunikáciu smerom z ŠPÚ k pedagogickým zborom zabezpečovala príloha časopisu „Jednotná škola“ *Zvesti ŠPÚ*, na stránkach ktorej okrem praktických pokynov, výskumných zadaní a výziev na zapojenie pedagógov pracovníci ŠPÚ taktiež publikovali odborné texty slúžiace na prehĺbenie pochopenia pedagogickej teórie a praxe. Povinnosťou pedagogických zborov bolo v pravidelných intervaloch ŠPÚ informovať o aktuálne uskutočňovaných aktivitách. Na pôde okrskov pedagogických zborov pracovníci ŠPÚ členskú základňu OPS vzdelávali a informovali prostredníctvom prednášok.

Ak by som mal celú uvedenú problematiku stručne zhrnúť, ŠPÚ v tejto sfére svojej činnosti rozvíjal dve vzájomne sa silno preplietajúce línie: rozvoj pedagogickej teórie a praxe a súčasne ideologizácia dobovej pedagogickej vedy. V prípade riadenia pedagogických zborov môžeme hovoriť nielen o snahe zvyšovať úroveň metodiky vyučovania v teoretickej a v praktickej rovine, ale aj o systematickej implementácii sovietskej pedagogiky v jej výrazne dogmatickej podobe, ktorá bola pre obdobie stalinizmu typická.

Predložené premýšľanie si vzhľadom na pomerne úzky rozsah síce nemôže robiť nárok na vyčerpávajúcu úplnosť, predstavuje však podnet na hlbší výskum jednotlivých aspektov činnosti Štátneho pedagogického ústavu. Na záver mi ostáva dodať, že text poukázal na zložitosť a nejednoznačnosť vývoja povojnového slovenského školstva, ktoré nie je možné hodnotiť v zjednodušujúcom čiernobielych podaní.

¹¹⁸ Zo života a práce okresných pedagogických zborov na Slovensku. OPS v Hlohovci. In: *Zvesti Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave. Príloha časopisu Jednotná škola*. Bratislava : Štátne pedagogické nakladateľstvo, III. – IV. štvrťrok 1949, s. 39.

Tibor Bohdanovský – politická osobnosť z Bohdanoviec

MATÚŠ BÉREŠ

Katedra spoločenských vied, Technická univerzita v Košiciach

Tibor Bohdanovský – political figure from Bohdanovce

Abstract: The paper discusses life of Tibor Bohdanovský – probably the most famous native of town of Bohdanovce in Košice – okolie district. On the other hand, among Bohdanovce's inhabitants, he is almost unknown person. Tibor Bohdanovský (Tibor Schwarz) was born the son of Jewish innkeeper. Later he found himself in anti-Semitic regime and suffered of fascist oppression on territory of the then Hungarian kingdom during the second world war. After being captured by Soviet army, he joined Communist party of Czechoslovakia. In the post-war period he became active member of communist movement which came to power in 1948 and later he participated also in undemocratic policy of the regime, including persecution of kulaks – prosperous peasants. His identity is also very interesting part of the politician's personality, since probably he denied his roots in order to secure his career. Since Tibor Bohdanovský was important part of totalitarian political environment during communist era in Czechoslovakia, his political career is definitely to be revealed and published.

Keywords: Tibor Bohdanovský, Tibor Schwarz, Communist party of Czechoslovakia, Communist party of Slovakia, collectivization, collective farming, anti-Semitism, kulak.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.160-171>

Úvod

Významné osobnosti politického života sa nezriedka rodia aj v odlah-
lých sídlach, ďaleko na vidieku, mimo metropol a kultúrnych centier. Je
to možno práve túžba vymaniť sa z nepriazne osudu a presadiť sa vo veľ-
kom meste, nezriedka ignorujú aj morálku či svedomie, ktoré vedú nie-
ktorých nadaných jedincov za úspechom. V prípade Tibora Bohdanov-
ského, ktorý je predmetom nasledujúceho textu, to bola zrejme aj dobová
stigma etnického pôvodu. Rodený Bohdanovčan – syn židovského krč-
mára, ktorý v čase komunistického režimu dosiahol na najvyššie úrovne
totalitného štátneho aparátu, je dodnes neznámy nielen pre väčšinu oby-
vateľov rodnej obce, ale nie je dostatočne preskúmaný ani vo vedeckej
obci. Kvôli tomuto nesúladu, teda relatívne vysokú zastávanú politickú
funkciu na jednej strane a jeho nedostatočný odraz v odbornej literatúre
i v rodisku na druhej strane, sme sa rozhodli spracovať jeho osobný, ale
najmä profesionálny život.

Mladosť, obdobie holokaustu a druhej svetovej vojny

Tibor Bohdanovský sa narodil 26. decembra 1920 v Bohdanovciach¹ do židovskej rodiny miestneho krčmára ako Tibor Schwarz. Priezvisko Schwarz (vrátane rôznych obmien jeho posledných hlások) sa v Bohdanovciach (Bogdani) uvádza už v roku 1835, keď je v rámci súpisu obyvateľov spomenutý Simon Schwartz a Isac Schwartz.² V neskoršom súpise z roku 1857 je uvedený Wolf Schwartz, narodený v roku 1824 a Herschko Schwartz, narodený v roku 1830.³ Z roku 1892 sa zachoval zápis o krčmárovi Manó Schwarczovi z Bohdanoviec,⁴ pričom niekedy pred rokom 1918 prevádzkoval krčmu v Bohdanovciach Mór Schwartz.⁵ Keďže najstarší obyvatelia Bohdanoviec uvádzajú, že Tibor Bohdanovský pochádzal z rodiny krčmára,⁶ pričom sám v poslaneckom dotazníku uviedol, že „*rodičia boli maloživnostníci*“⁷, čo potvrdzuje aj zápis v jeho vojenskom zázname („*syn živnostníka bez zamestnancov*“⁸), môžeme predpokladať, že pochádzal práve z rodiny vyššie spomenutého Móra Schwartz. Suseda rodiny Schwarczovcov Eva Kaduková uviedla, že pri návštevách rodnej obce Tibor Bohdanovský navštevoval aj miestny židovský cintorín. Ten je dnes vo veľmi zanedbanom stave, z čitateľných pomníkov však jeden nesie meno Leopolda Engela, ktorý zomrel 13. novembra 1874 a bol švagrom Tiborovho starého otca.

Tibor Bohdanovský po absolvovaní ôsmich tried ľudovej školy v Bohdanovciach študoval na Združenej odbornej škole textilnej v Košiciach, kde absolvoval tri triedy a vyučil sa ako učeň „*v textilnom závode*“⁹ na Hlavnej ulici v Košiciach v odbore textilný kvalitár.¹⁰ Obdobie druhej svetovej vojny, keď Košice so svojím okolím vrátane Bohdanoviec patrili pod územie horthyovského Maďarského kráľovstva, prežil Tibor Bohdanovský podľa dotazníka poslanca Národného zhromaždenia „*na prácach*

¹ MANDA, František: Za Tiborom Bohdanovským. In: *Roľnícke noviny*. 1996, roč. 67, č. 236, s. 2.

² ANNA, Peter et al.: Rukopis monografie o dejinách Bohdanoviec, bez názvu, s. 39.

³ Štátny archív Košice (ďalej ŠA KE), súpis obyvateľov Bohdanoviec z roku 1857. In: ANNA, Peter et al.: Rukopis monografie o dejinách Bohdanoviec, bez názvu, s. 26-27.

⁴ *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest, 1892. In: ANNA, Peter et al.: Rukopis monografie o dejinách Bohdanoviec, bez názvu, s. 31.

⁵ ŠA KE, fond Obvodný notársky úrad v Bohdanovciach 1893 – 1938. Bohdanovce, Zápisnice obecného zastupiteľstva, rady, finančnej komisie, 1901 – 1934, s. 249. In: ANNA, Peter et al.: Rukopis monografie o dejinách Bohdanoviec, bez názvu, s. 74.

⁶ *Rozhovor s Teréziou Vasilovou*. Bohdanovce, 21. 12. 2019. *Rozhovor s Jolanou Krajčarovou*. Bohdanovce, 4. 12. 2019.

⁷ Archiv poslanecké sněmovny Praha (ďalej APS Praha), fond Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948 – 1968. *Tibor Bohdanovský – Dotazník pre člena Národného zhromaždenia*, 1959.

⁸ Vojenský historický archív Trnava (ďalej VHA TT), fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Dotazník*.

⁹ APS Praha, fond Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948 – 1968. *Tibor Bohdanovský – Dotazník pre člena Národného zhromaždenia*, 1959.

¹⁰ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Evidenčný list k vojenskej knižke*.

na terajšom území Maďarska a Rumunska.“¹¹ Podľa dotazníka v jeho vojenskom zázname od roku 1939, keď sa vyučil, pracoval v textilnom závode v Košiciach. Neskôr, v roku 1941, bol niekoľko mesiacov nezamestnaný a koncom roka nastúpil do pracovného tábora vo Veszpréme, kde „konal službu v pracovnom útvere maďarskej armády bez zbrane.“¹² V tomto prípade išlo o tábory nútených prác *Munkaszolgálat* určené pre politicky nespohľadlivé osoby a Židov, keďže im ako súčasť protizidovských opatrení nebola umožnená služba v bojových útvaroch armády. Ako súčasť pracovného útvaru bol vyslaný na územie ZSSR na opevňovacie práce,¹³ kde sa koncom júna 1943 dostal do zajatia Červenej armády. V zajatí sa aj politicky organizoval, keďže v roku 1944 vstúpil do Komunistickej strany Československa.¹⁴ Na jeho neskoršie angažovanie sa v Komunistickej strane Slovenska to však nemalo vplyv, keďže KSS nebola entitou nezávislou na KSČ, ale „súčasťou Komunistickej strany Československa“¹⁵ a len jej územnou organizáciou. Jeho príklon ku komunistickej strane mohol navyše vzniknúť už skôr. Ako píše Ján Pešek, mnohých Židov už v čase ich pobytu v koncentračných táboroch oslovila myšlienka komunizmu¹⁶ podporená nádejou, že internacionálny komunizmus odstráni antisemitizmus navždy.¹⁷ V zajatí absolvoval Tibor Bohdanovský aj protifašistickú školu a ako dobrovoľník – politický pracovník IV. ukrajinského frontu sa zúčastnil „národnoslobodzovacieho boja“.¹⁸

Politická kariéra v komunistickej strane

Po oslobodení sa presťahoval do Košíc a stal sa okresným tajomníkom KSS a podpredsedom Okresného národného výboru Košice (1945 –

¹¹ APS Praha, fond Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948 – 1968. Tibor Bohdanovský – Dotazník pre člena Národného zhromaždenia, 1959.

¹² VHA TT, fond osobných spisov, 1920. Tibor Bohdanovský – Evidenčný list k vojenskej knižke, Dotazník.

¹³ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. Tibor Bohdanovský – Návrh na menovanie do prvej dôstojníckej hodnosti.

¹⁴ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. Tibor Bohdanovský – Evidenčný list k vojenskej knižke.

¹⁵ VARTÍKOVÁ, Marta (ed.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1971, s. 752. In: PEŠEK, Ján: *Komunistická strana Slovenska 1948 – 1968*. Členstvo, organizácia, vedenie strany. In: *Acta historica Neosoliensia*. roč. 17, 2014, s. 121.

¹⁶ ŽIAK, Miloš: *Jewropean*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 51. In: ŠROMOVSKÝ, Martin: *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953), Kniha II*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 56.

¹⁷ HEITLINGEROVÁ, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu*. Praha : G plus G, 2007, s. 86. In: ŠROMOVSKÝ, Martin: *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953), Kniha II*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 56.

¹⁸ APS Praha, fond Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948 – 1968. Tibor Bohdanovský – Dotazník pre člena Národného zhromaždenia, 1959.

1948)¹⁹, ktorý ako súčasť sústavy novovytvorených národných výborov prevzal právomoc tamjšieho okresného zastupiteľstva.²⁰ Následne pôsobil ako predseda Akčného výboru Národného frontu v Košiciach (1948 – 1950). Neskôr sa angažoval aj v krajskom výbore strany. Podľa zápisníc z rokovaní predsedníctiev Krajského výboru KSS v Košiciach z roku 1950 bol od začiatku roka prítomný na zasadnutiach ako člen sekretariátu, pričom sa zaoberal najmä témou poľnohospodárstva – družstevníctva. Počas skúmaného obdobia 3. januára až 6. júna 1950, keď sa uskutočnilo 13 zasadnutí, bol na prvých dvoch schôdzach Tibor Bohdanovský v prezenčnej listine uvedený medzi pracovníkmi sekretariátu na treťom mieste, pričom sa neuplatňovalo abecedné poradie. Od tretieho zasadnutia, ktoré sa uskutočnilo 24. januára 1950, bol uvádzaný spomedzi pracovníkov sekretariátu už vždy na prvom mieste, naďalej však bez abecedného poradia. Napokon, v zápisnici z rokovania uskutočneného 18. apríla 1950 sa Tibor Bohdanovský uvádza už ako člen predsedníctva KV KSS.²¹ Vo všetkých doteraz preskúmaných zápisniciach vystupoval Tibor Bohdanovský zo všetkých členov sekretariátu najaktívnejšie, mnohokrát bol aktívnejší ako členovia predsedníctva a často referoval viacero bodov programu zasadnutia, zapájal sa do rozpravy a niekedy dopĺňal krajského tajomníka strany Ladislava Priesola. V košických štruktúrach strany obsadil neskôr pozíciu okresného tajomníka a následne vedúceho oddelenia pre poľnohospodárstvo na Krajskom výbore KSS²² a bol tiež členom tzv. družstevnej päťky v Košiciach, čo bol orgán koordinujúci zakladanie jednotných roľníckych družstiev (JRD) v obciach Košického kraja v roku 1950.²³

Ako sme uviedli, Tibor Bohdanovský sa angažoval predovšetkým v sektore poľnohospodárstva. Zo skúmaného obdobia bol za splnenie takmer všetkých uznesení predsedníctva KV KSS týkajúcich sa poľnohospodárstva zodpovedný práve on.²⁴ V rámci kolektivizácie poľnohospodárstva koordinoval a politicky dozeral na zakladanie JRD v Košickom kraji a tiež „*systematicky organizoval politickú a presvedčovaciu*

¹⁹ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Dotazník*.

²⁰ ŠUTAJOVÁ, Jana: *Historická reflexia vzťahov územnej samosprávy a štátu na území Slovenska*. In: DOBIAŠ, Daniel – EŠTOK, Gabriel – BZDILOVÁ, Renáta (eds.): *Medzi jednotlivosťou a pospolitosťou*. Košice : UPJŠ, 2016, s. 255.

²¹ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 104 – 120. *Zápisnice zo zasadnutí predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 3. 1. 1950 – 6. 6. 1950*.

²² BOHDANOVSKÝ, Tibor: *Socializácia dediny a ľudia*. In: TRUCHLIK, Karol (ed.). *Mílniky na družstevnej ceste – Tridsať rokov JRD*. Bratislava : Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1979, s. 162.

²³ BOHDANOVSKÝ, T.: *Socializácia dediny a ľudia*, s. 165.

²⁴ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 104 – 120. *Zápisnice zo zasadnutí predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 3. 1. 1950 – 6. 6. 1950*.

prácu“, aby sa docielil vstup roľníkov do družstiev vrátane určovania politických pracovníkov pre JRD.²⁵ Zodpovedný bol však aj za iné úlohy, napríklad spracovávanie výkupných plánov obilia,²⁶ no angažoval sa aj v rámci kontraktácie, teda uzatvárania zmlúv o výkupe poľnohospodárskych produktov od súkromných pestovateľov, čo bol vtedy najvýznamnejší spôsob obživy obyvateľstva na slovenskom vidieku. „*Formou kontraktácie uzatvárali roľníci zmluvy o výrobe a dodávkach poľnohospodárskych výrobkov...*“²⁷ Komunistická ideológia však triedneho nepriateľa našla aj na vidieku. Stal sa ním bohatý gazda, nazývaný tiež dedinský boháč alebo kulak, ktorého režim všemožne zatlačal a znevýhodňoval oproti vlastníkom menšej výmery pôdy. Boli to pritom často bohatí gazdovia, ktorí odmietali vstúpiť do družstiev a režim ich vykresľoval ako vykorisťovateľov, boháčov a podvodníkov, využívajúc fakt, že „*majetkové pomery boli alfou a omegou všetkých vzťahov na dedine*“.²⁸ Diskriminácia bohatých gazdov sa preto prejavovala aj pri kontraktácii, „*...pričom sa malo postupovať diferencovane podľa veľkosti roľníckych hospodárstiev*“.²⁹ V praxi to znamená, že bohatý roľník musel štátu odvieť v prepočte na rozlohu pôdy viac produkcie (kontingent) ako chudobnejší roľník. Navyše, bohatí roľníci boli zaťažení aj vyššími daňami, núteným odkúpením strojov, následnými trestami za neobrobenie všetkej pôdy a pod. Ako odznelo v diskusii na pracovnej porade vedúcich justičných pracovníkov v Košiciach 23. októbra 1953, „*kulakovi sa musí dať taký kontingent, aby ho nemohol splniť, a potom ho postaviť pred súd*“.³⁰ Na tejto politike komunistického režimu aktívne participoval zo svojej funkcie aj Tibor Bohdanovský. Z tohto obdobia sú prístupné zápisy zo zasadnutí KV KSS v Košiciach, kde referuje o výkupoch poľnohospodárskych strojov³¹ alebo o organizovaní posezenia „*so súdruhmi, ktorí sa najlepšie osvedčili v tejto kontraktačnej kampani*“.³²

V roku 1951 Tibor Bohdanovský kariérne postúpil a dva roky pôsobil v Banskej Bystrici ako vedúci tajomník Krajského výboru KSS. Išlo

²⁵ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 116. *Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 2. 5. 1950.* s. 13.

²⁶ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 119. *Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 3. 6. 1950.* s. 1 – 2.

²⁷ HLAVOVÁ, Viera: *Kulak – triedny nepriateľ*. Bratislava : VEDA, 2010, s. 35.

²⁸ HLAVOVÁ, V.: *Kulak – triedny nepriateľ*, s. 14.

²⁹ HLAVOVÁ, V.: *Kulak – triedny nepriateľ*, s. 35.

³⁰ NA Praha, fond ÚV KSČ – 29. Komisie právni, ar. j. 154. *Správy o prieskume súdnictva v slovenských krajoch*. In: HLAVOVÁ, V.: *Kulak – triedny nepriateľ*, s. 35.

³¹ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 106. *Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 24. 1. 1950.* s. 3.

³² ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 107. *Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 1. februára 1950.* s. 24.

o obdobie prípravy a realizácie ďalšej z represívnych akcií totalitného režimu – akcie K (kulak). V rámci nej mali byť dedinskí boháči po nespravodlivých procesoch uväznení, zbavení majetku a s celou rodinou vysťahovaní mimo svojho okresu so zákazom vrátiť sa späť. Realizáciu akcie upravený prísne tajný dokument – „*Smernica ministra národnej bezpečnosti, vnútra a spravodlivosti zo dňa 22. októbra 1951 o úprave pomerov rodinných príslušníkov odsúdených dedinských boháčov*“.³³ Vysťahovanie sa teda týkalo nielen odsúdeného, ale aj celej rodiny, s ktorou zdieľal domácnosť vrátane práceneschopných starých rodičov či sluhov (čelade). Všetky tieto osoby sa v dokumentoch ŠtB súhrnne označovali ako „rodinný celok“.³⁴ Vysťahovaní kulaci boli pracovne zaradovaní na štátne majetky alebo JRD podľa ich ubytovacích možností. Z tohto obdobia je zachovaná korešpondencia medzi Tiborom Bohdanovským a vtedajším ministrom národnej bezpečnosti Karolom Bacílkom. Krajský tajomník strany Bohdanovský zaslal 3. apríla 1952 ministrovi list s uznesením krajského predsedníctva KSS, ktoré súhlasilo s tým, „aby dedinskí boháči z kraja Banská Bystrica boli vyvezení na ČSSM v Čechách z tých príčin, že v našom kraji nie je ubytovacích možností“.³⁵ Odpoveď ministra Bacílka však bola negatívna: „Vážení súdruhovia! [...] Ide o tak závažnú vec, že sa k nej budete musieť ešte raz vrátiť a dôkladne ju z hľadiska politickej línie Strany preskúmať. Niet ešte u nás na dennom poriadku otázka likvidácie kulactva ako triedy. To za prvé. A za druhé nebude ani vtedy, keď táto otázka bude aktuálnou, možné, aby ste v tak závažnej veci prijímali uznesenie len z hľadiska miestnych záujmov.“³⁶ Tibor Bohdanovský teda zo svojich vysokých regionálnych funkcií aktívne participoval aj na perzekúciách a zverstvách predchádzajúceho nedemokratického režimu. Akcia K (kulak) trvala v dvoch fázach od novembra 1951 do augusta 1953 a celkom bolo vysťahovaných minimálne 1629 rodín (rodinných celkov), väčšinou v rámci Česka a zo Slovenska do Česka, z toho prinajmenšom 77 rodín z Banskobystrického kraja.³⁷

V roku 1953 v rámci personálnych čistiek v Komunistickej strane Slovenska obsadil Tibor Bohdanovský v Košiciach post vedúceho krajského

³³ *Směrnice ministrů národní bezpečnosti, vnitra a spravedlnosti ze dne 22. října 1951 o úpravě poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnických boháčů*. Dostupné na internete: <<https://is.muni.cz/th/af3vk/Prilohy.pdf>> [cit. 2021-07-08].

³⁴ JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945 – 1960*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001, s. 77.

³⁵ Archív Ministerstva vnútra Českej republiky (ďalej AMV ČR), fond A2/1 , ar. j. 1365, šk. 49. *Listy Tibora Bohdanovského Karolovi Bacílkovi z 3. a 15. 4. 1952*.

³⁶ AMV ČR, fond A2/1 , ar. j. 1365, šk. 49. *Listy Tibora Bohdanovského Karolovi Bacílkovi z 3. a 15. 4. 1952*.

³⁷ HLAVOVÁ, V.: *Kulak – triedny nepriateľ*, s. 63 – 64.

tajomníka strany,³⁸ keď bol dovtedajší tajomník Ladislav Priesol na základe vykonštruovaných obvinení zo svojej funkcie stiahnutý.³⁹ S rovnakou funkciou sa teda presunul z Banskej Bystrice späť do Košíc. Poslancom Národného zhromaždenia republiky Československej bol v rámci volebného obdobia 1954 – 1960. Kandidoval za volebný obvod Nové Zámky – Komárno, pričom sľub zložil až 8. júla 1959, keď nahradil zosnulého poslanca Jozefa Malíka.⁴⁰ V rokoch 1960 – 1964 zastával post námestníka ministra poľnohospodárstva ČSSR⁴¹ počas pôsobenia ministrov Lubomíra Štrougala, Vratislava Krutinu a Jiřího Buriana. Následne pôsobil ako poslanec Slovenskej národnej rady v rámci volebného obdobia 1964 až 1971.⁴² Medzi rokmi 1965 – 1972 vykonával funkciu námestníka ministra poľnohospodárstva a výživy Slovenskej socialistickej republiky, keď pozíciu ministra zastával Ján Janovic, a neskôr sa stal členom ústredného výboru Zväzu družstevných roľníkov ČSSR (1972 – 1982), odkiaľ odišiel do dôchodku.⁴³ V rokoch 1955 – 1958 študoval na Vysokej politickej škole pri ÚV KSSZ v Moskve.⁴⁴

Jeden z bratov Tibora Bohdanovského Ladislav sa počas vojny, podobne ako Tibor, nenachádzal v rodnej obci. Podľa pamätníčky Evy Kadukovej (suseda rodiny Schwarzcovcov) sa vzdelával niekde na území dnešného Maďarska, kde aj ostal a po vojne sa rovnako ako jeho brat angažoval v komunistickej politike. Po potlačení revolúcie v Maďarsku v roku 1956 sa dostal do nepriazne vtedajšieho politického prostredia a bol nútený emigrovať.⁴⁵ Túto spomienku potvrdil Tibor Bohdanovský, ktorý vo svojom životopise uviedol, že sa s bratom rozišli v roku 1938,

³⁸ ŠPILKA, Jozef: *Mocensko-politické zápasy vo vedení Komunistickej strany Slovenska v rokoch 1950 – 1953*. In: *Historický časopis*. [online], 2016, roč. 64, č. 3, s. 482. Dostupné na internete: <http://www.historickycasopis.sk/pdf/Historicky_casopis_3_2016.pdf> [cit. 2019-12-08].

³⁹ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 124. *Zápisnica zo zasadania mimoriadneho predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 30. 11. 1952*.

⁴⁰ *Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky – Tibor Bohdanovský*. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=284&id=717>> [cit. 2019-12-16].

⁴¹ MANDA, F.: Za Tiborom Bohdanovským, s. 2.

⁴² *Stenografický záznam z 2. schôdze Slovenskej národnej rady 17. septembra 1964*. [online]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1964snr/stenprot/002schuz/s002001.htm>> [cit. 2020-10-28]. V súvislosti s politickými zmenami, ktoré nasledovali po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968 sa nasledujúce voľby do SNR nekonali v roku 1968, ale až v roku 1971, čo umožnil prijatý ústavný zákon. *Ústavný zákon č. 117/1969 Zb.* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1969-117>> [cit. 2020-10-25].

⁴³ MANDA, F.: Za Tiborom Bohdanovským, s. 2.

⁴⁴ APS Praha, fond Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948 – 1968. *Tibor Bohdanovský – Dotazník pre člena Národného zhromaždenia, 1959*.

⁴⁵ *Rozhovor s Evou Kadukovou*. Bohdanovce, 9. 6. 2020.

keď odišiel do maďarského mesta Tálya, odkiaľ pochádzala ich matka, a kde sa vyučil za mlynárskeho pracovníka. Po vojne, ktorú prežil rovnako ako jeho brat Tibor v koncentračnom tábore, ostal v Maďarsku, kde sa oženil a v roku 1956 „*pri kontrarevolúcii bol vyhodený zo zamestnania, že bol veľký «rákošiovec»*“. Následne emigroval.⁴⁶ Podľa Evy Kadukovej boli cieľom jeho emigrácie Spojené štáty americké, odkiaľ ešte v 80. rokoch prišiel navštíviť spolu s bratom Tiborom Bohdanovce a miestny židovský cintorín.⁴⁷ O jeho ďalšom osude už nemáme informácie.

Ako uviedla Eva Kaduková, Tibor Bohdanovský sa so svojím bratom po emigrácii stretával vo Viedni, pričom bol sledovaný Štátnou bezpečnosťou. V období normalizácie to bolo podľa jej spomienok dôvodom na ukončenie jeho kariéry, keď v roku 1972 skončil vo funkcii námestníka ministra poľnohospodárstva ČSSR a stal sa členom Ústredného výboru Zväzu družstevných roľníkov ČSSR, čo bol odborový zväz družstevníkov.⁴⁸ Toto môžeme chápať ako preradenie – odsunutie nepohodlného funkcionára na menej významnú a najmä menej exponovanú pozíciu, čo bolo v danom období zaužívané v prípade starších alebo nepohodlných kádrov. Uvedenú domnienku potvrdzuje aj fakt, že funkcia, ktorú Tibor Bohdanovský v ZDR zastával, nebola volená, ale obsadzovaná priamo z rozhodnutia strany. Verziu o ukončení politickej kariéry z dôvodu stykov s bratom potvrdil aj Július Medveď, nástupca Tibora Bohdanovského na pozícii námestníka poľnohospodárstva a výživy SSR.⁴⁹ Nedisponujeme ďalšími informáciami, ktoré by potvrdzovali túto hypotézu, Tibor Bohdanovský však téme svojho brata venoval jeden odsek zo životopisu, ktorý je súčasťou jeho vojenského záznamu,⁵⁰ išlo teda o dôležitú kapitolu, ktorú zrejme nemohol opomenúť.

RSDr. Tibor Bohdanovský, CSc. zomrel bez potomkov vo veku nedožitých 76 rokov 5. októbra 1996 v Bratislave.⁵¹ Je autorom monografie o rozvoji poľnohospodárstva v hornatých oblastiach na Slovensku, autorom a spoluautorom článkov v zborníkoch, novinách a časopisoch venovaných poľnohospodárstvu v slovenskom i maďarskom jazyku a jeho prejavy boli niekoľkokrát publikované v tlači.

Identita Tibora Bohdanovského

Za najdôležitejšiu zložku identity Tibora Bohdanovského považujeme jeho židovský pôvod, ktorý naznačujú aj mená a priezviská jeho

⁴⁶ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Životopis*.

⁴⁷ *Rozhovor s Evou Kadukovou*. Bohdanovce, 9. 6. 2020.

⁴⁸ *Rozhovor s Evou Kadukovou*. Bohdanovce, 9. 6. 2020.

⁴⁹ *Rozhovor s Júliusom Medveďom*. Bratislava, 16. 7. 2020.

⁵⁰ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Životopis*.

⁵¹ MANDA, F.: Za Tiborom Bohdanovským, s. 2.

rodičov, keďže Tibor bol synom dedinského krčmára – Žida Móra Schwarza a Šarloty, rodenej Pasternak(ovej). Navyše, v rámci svojho vojenského záznamu uviedol v kolónke náboženstvo v dvoch rôznych dotazníkoch explicitne „izrael“.⁵² V období narodenia a mladosti Tibora Schwarza spadali bohdanovskí Židia pod rabinát v Ždani,⁵³ pričom v Bohdanovciach bol a stále ešte je židovský cintorín. Tibor si zmenil židovské priezvisko Schwarz na slovenské Bohdanovský pravdepodobne v čase pred obnovením Československa, keď sa podieľal na oslobodzovaní ako politický pracovník – dobrovoľník v rámci 4. ukrajinského frontu. Ako sám uviedol vo svojom životopise, „v novembri 1944 dostali sme sa do Užhorodu, kde som pracoval na vojenskom veliteľstve. Ešte tento mesiac sme sa premiestnili pod Dargov, obec Hažín, okres Michalovce, kde som bol pridelený k vojenskej vysielateľke. Každý deň 2x sme vysielali správy tesne z blízkosti frontovej línie. [...] K zmene mena došlo tak, že pri rádiosťanici som používal to meno, ktoré potom som si aj ponechal“.⁵⁴ Z uvedeného by sa mohlo zdať, že si Tibor Bohdanovský ponechal zmenené priezvisko z dôvodu zvyku, ktorý nastal po jeho dlhšom používaní. Za uvedených okolností mohlo byť používanie tohto priezviska užitočné vzhľadom na fakt, že Bohdanovce sú obec neďaleko Dargovského priesmyku, do oblasti ktorého bolo smerované vysielanie. Napriek tomu sa však nazdáme, že k zmene priezviska došlo z kariérnych dôvodov, aby sa tým čiastočne maskoval jeho židovský pôvod, pričom používanie tohto priezviska počas vojenského vysielania mohlo podporiť snahu o zmenu a Tibor tým mohol získať oficiálne prezentovateľný argument pre zmenu priezviska, ktorý sa navyše týkal jeho spoločensky veľmi významnej životnej kapitoly – účasti na oslobodení Československa. Domnienku, že k zmene priezviska Tibora Bohdanovského došlo z kariérnych dôvodov, podporil aj jeho bývalý spolupracovník a nástupca na pozícii námestníka ministra poľnohospodárstva a výživy SSR Július Medveď.⁵⁵ O zmenách židovských priezvisk, fenoméne rozšírenom v povojnovom období, píše vo svojej monografii o dejinách Židov v Košiciach Ján Mičko: „V snahe zamaskovať maďarský a židovský pôvod dochádzalo mnohokrát aj ku zmene rodinného priezviska.“⁵⁶ O zmenách priezvisk komunistov – Židov píše Ján Pešek v knihe *Komunistická strana Slovenska – dejiny politického*

⁵² VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Záznam o službe.*

⁵³ *A Magyar Korona országainak helységnévtára (1892).* [online]. Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1892_helysegnevtar/?pg=1151&layout=s&query=Garb%C3%B3cz> [cit. 2020-10-14].

⁵⁴ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Životopis.*

⁵⁵ *Rozhovor s Júliom Medveďom.* Bratislava, 16. 7. 2020.

⁵⁶ MIČKO, Ján: *Dejiny Židov v Košiciach a ich spolupráca s ekumenickým spoločenstvom.* Košice : SSS, s. 124. O zmenách židovských priezvisk pozri aj: Kol.: *Slovník židovských osobností Košic a okolia.* Košice : Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 2001.

subjektu.⁵⁷ Problematický vzťah komunistickej moci v Československu voči Židom v komunistickej strane, tzv. vládny antisemitizmus,⁵⁸ sa prejavil predovšetkým v období prebiehajúceho vykonštruovaného procesu s Rudolfom Slánskym a spol., kde spomedzi 14 obžalovaných komunistických funkcionárov malo židovský pôvod 11 z nich. Navyše, proces s „vedením protištátneho spikleneckého centra“ so sebou priniesol vlnu antisemitizmu v slovenskej verejnosti.⁵⁹ Vzhľadom k tomu je zaujímavý zápis z rokovania predsedníctva KV KSS z 21. februára 1950. Počas rokovania sa predsedníctvo strany zaoberalo „*prepustením*“ priestorov židovských stravovacích zariadení v centre Košíc na Roosveltovej ulici pred detský obchodný dom Pionier. Židovská náboženská obec podľa zápisu tento proces zdržovala a ako napokon uviedol krajský tajomník Ladislav Priesol, „*hovoril som so súdruhom Husákom v tejto veci a on mi povedal, aby sme to jednoducho obsadili*“.⁶⁰ Najzaujímavejšie na tomto prípade však je, že Tibor Bohdanovský, hoci bol na rokovaní prítomný a na zasadaniach bol vždy mimoriadne aktívny, k tejto téme sa podľa zápisnice ani slovom nevyjadril. Podľa spomienok susedy Schwarzovcov sa Tibor Bohdanovský navonok ani v súkromí neprejavoval ako veriaci žid, podobne sa vyjadrili jeho niekdajší spolupracovníci Július Medveď z ministerstva poľnohospodárstva a výživy a František Manda zo Zväzu družstevných roľníkov ČSSR, kde Tibor Bohdanovský pôsobil od roku 1972 ako člen ústredného výboru. Obaja však potvrdili, že počas svojej kariéry vyhľadával a udržiaval osobné kontakty s kolegami židovského pôvodu.⁶¹

V rámci poslaneckého dotazníka v odseku znalostí jazykov Tibor Bohdanovský uviedol „*slovenský, ruský, maďarský*“.⁶² Keďže absolvoval trojročné štúdium v Sovietskom zväze a bol významným komunistickým funkcionárom, ruštinu ovládal určite dobre. Maďarčina bola podľa susedy Schwarzovcov Evy Kadukovej jeho materinským jazykom, a vo svojich spomienkach tiež uviedla, že počas návštev u niekdajších susedov v Bohdanovciach sa s nimi rozprával po maďarsky.⁶³ Vo svojom vojenskom zázname v odseku znalostí cudzích jazykov uviedol pri maďarčine

⁵⁷ PEŠEK, Jan: *Komunistická strana Slovenska – dejiny politického subjektu*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 31.

⁵⁸ ŠROMOVSKÝ, Martin: *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953), Kniha II*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 106.

⁵⁹ ŠROMOVSKÝ, Martin: *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953), Kniha II*. Banská Bystrica : Belianum, 2015, s. 63.

⁶⁰ ŠA KE, fond ÚV KSS 09/3, ar. j. 110. *Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva Krajského výboru KSS v Košiciach 21. 2. 1950*. s. 23.

⁶¹ *Rozhovor s Júliusom Medveďom*. Bratislava, 16. 7. 2020. *Rozhovor s Františkom Mandom*. Bytča, 20. 8. 2020.

⁶² APS Praha, fond Národní shromáždění ČSR/ČSSR 1948 – 1968. *Tibor Bohdanovský – Dotazník pre člena Národného zhromaždenia, 1959*.

⁶³ *Rozhovor s Evou Kadukovou*. Bohdanovce, 9. 6. 2020.

ako spôsob nadobudnutia jej znalosti „od malička“. ⁶⁴ Navyše, medzi bibliografiou Tibora Bohdanovského nachádzame tri články v maďarčine v novinách pre maďarsky hovoriacich roľníkov Szabad Földműves (Slobodný roľník). ⁶⁵ Napokon, je známe, že Židia sa v Uhorsku od 19. storočia veľmi ľahko maďarizovali a prechádzali z používania nemčiny na maďarčinu spravidla z ekonomických a kariérnych dôvodov. Ako uviedol v roku 1883 Gusztáv Beksics, „Židia sa masovo pomad'arčujú. Iba ich malé percento ešte nevie po maďarsky. [...] Židia, ktorí sa ešte nepomad'arčili, vo výkazoch vzt'ahujúcich sa na priemysel a obchod, uvádzajú v rubrike Nemcov. Ale ovel'a skôr sa pomad'arčia ako Nemci...“. ⁶⁶ Navyše, v blízkosti metropoly, akou boli Košice, mohla maďarizácia Židov prebiehať ešte intenzívnejšie. Napriek tomu však Tibor Bohdanovský do zápisu svojho vojenského záznamu uviedol, že jeho materinským jazykom je slovenčina. ⁶⁷ Tento rozpor sa pokúsime vysvetliť. V čase narodenia Tibora Bohdanovského bolo obyvateľ'stvo Bohdanoviec z väčšiny slovenské (1924), ⁶⁸ koncentrované však najmä medzi miestnymi katolíkmami, pričom veriaci reformovanej kresťanskej cirkvi (kalvíni) rozprávali prevažne po maďarsky. ⁶⁹ Z doterajších vedomostí a spomienok pamätníkov predpokladáme, že židovské obyvateľ'stvo v Bohdanovciach bolo minimálne dvoj-jazyčné, so znalosťou maďarčiny a slovenčiny, s dôležitejšou pozíciou maďarčiny. Ďalším z faktov naznačujúcich maďarčinu ako jeho materinský jazyk je, že Tibor nebol jediný z troch súrodencov, ktorým rodičia dali maďarské mená, keďže ďalší z jeho bratov sa volal Zoltán. ⁷⁰ Vyučovacím jazykom v miestnej ľudovej škole, ktorú Tibor Bohdanovský, vtedy ešte ako Schwarz, navštevoval, bola slovenčina. Na základe vyššie uvedeného predpokladáme, že jeho materinským jazykom mohla byť maďarčina, ktorú o niekoľko rokov v súvislosti s navštevovaním školy a začleňovaním sa do susedskej pospolitosti doplnila slovenčina a ktorú neskôr, zrejme z kariérnych dôvodov, uvádzal aj ako svoj materinský jazyk. Navyše, Tibor v poslaneckom dotazníku i vo vojenskom zázname

⁶⁴ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Dotazník*.

⁶⁵ BOHDANOVSKÝ, Tibor: A falvak újjászületésének három étvizede. (Tri desaťročia znovuzrodenia dediny). In: *Szabad Földműves*. 1979, roč. 30, č. 3, s. 1, 12. BOHDANOVSKÝ, Tibor: Jó munkával a köz érdekében. (Dobrou prácou za záujmy spoločnosti). In: *Szabad Földműves*. 1980, roč. 31, č. 52, s. 4. BOHDANOVSKÝ, Tibor: Nehány gondolat az országos mezőgazdasági szervezet létrehozásához. (Niekoľko myšlienok k utvoreniu celoštátnej organizácie poľnohospodárov). In: *Szabad Földműves*. 1968. 20. 4. 1968, s. 1.

⁶⁶ BEKSICS, Gusztáv: *Maďarizácia a pomad'arčovanie*. Bratislava : R-COOK, 2000, s. 57.

⁶⁷ VHA TT, fond osobných spisov, 1920. *Tibor Bohdanovský – Evidenčný list k vojenskej knižke*.

⁶⁸ *Soznam obcí župy Košickej a jej administratívne rozdelenie*. Košice, s. 18.

⁶⁹ *Rozhovor s Evou Kadukovou*. Bohdanovce, 9. 6. 2020. *Rozhovor s Teréziou Vasil'ovou*. Bohdanovce, 21. 12. 2019.

⁷⁰ Druhý brat Tibora Bohdanovského sa volal Ladislav, čo je vo verzii „Laci“, resp. László tiež medzi Maďarmi rozšírené.

zhodne na všetkých miestach uviedol slovenskú národnosť. To mohlo byť dôležité najmä v prvých rokoch po ukončení druhej svetovej vojny v súvislosti s postojom vtedajšej štátnej moci k maďarskej menšine (Beněšove dekréty), keď „*Predsedníctvo SNR 18. mája 1945 (vrátane zástupcov KSS) prijalo rozhodnutie o zákaze prijímania Maďarov do politických strán. [...] Pokiaľ sa už v stranách nachádzali, malo sa ich členstvo suspendovať*“. Tento postoj si osvojila aj samotná Komunistická strana Slovenska, ktorá „*po vyhlásení Košického vládneho programu podporovala všetky opatrenia zamerané na elimináciu pozícií maďarskej menšiny (odsun, výmena obyvateľstva, reslovakizácia)*. [...] *V októbri 1946 bolo v KSS evidovaných iba 514 Maďarov. V skutočnosti ich bolo viac [...] Väčšina z nich sa v tom čase zrejme hlásila k slovenskej národnosti*“.⁷¹

Záver

Tibor Bohdanovský, zrejme najvýznamnejší rodák z obce Bohdanovce neďaleko Košíc, prežil svoju mladosť vo veľmi zložitom období politických zmien v medzinárodnom prostredí. Bezprostredný vplyv na jeho život mala nielen Viedenská arbitráž a následné prekresľovanie hraníc, po ktorom sa stal obyvateľom Maďarska, ale trpel predovšetkým ako obeť holokaustu. Neskôr však aktívne bojoval na strane osloboditeľskej armády a podieľal sa na nástupe ďalšej totality. Participujúc na nespravodlivostiach komunistického režimu sa tak z prenasledovaného stal prenasledujúci a ten, kto trpel pod jarmom jednej totality, sa po jej páde aktívne podieľal na utlačovateľskom režime ďalšej totality. Predpokladáme, že v prípade Tibora Bohdanovského nešlo o žiaden akt odplaty, ale o jednoduchý oportunizmus a snahu zabezpečiť si spoločenskú pozíciu a moc za každú cenu. Tento pozoruhodný kariérny úspech dosiahol navyše napriek trom stigmám: bol Židom, maďarsky hovoriacim od malička a synom živnostníka. Išlo teda o veľmi schopného jedinca, schopného presadiť sa aj v ťažkej situácii a, žiaľ, bez ohľadu na morálku či zapretie vlastnej identity. Navzdory nepriaznivým etnickým predpokladom, pôvodu i mimoriadne zložitej spoločensko-politickej situácii, dokázal totiž Tibor Bohdanovský nielen prežiť, ale v profesionálnom živote aj mimoriadne uspieť a stať sa aktívnou súčasťou a spolutvorcom nedemokratického režimu, ktorý so všetkými svojimi temnými stránkami trval na našom území vyše 40 rokov, predsa je však neoddeliteľnou súčasťou našich dejín.

⁷¹ PEŠEK, J.: *Komunistická strana Slovenska – dejiny politického subjektu*, s. 17 – 18.

KOLLÁROVÁ, Ivona: *Tajne : nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020. 215 s. ISBN 978-80-224-1822-5

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.172-176>

Docentka Ivona Kollárová, odborná pracovníčka Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied, ktorá zároveň pôsobí aj na Historickom ústave SAV, sa dlhodobo venuje problematike transferu informácií či vedomostí v ranom novoveku, ktorej je v slovenskej historiografii stále venovaná len marginálna pozornosť. Konkrétnejšie sa zameriava na objasnenie podmienok pri vydávaní a distribúcii kníh v 18. storočí a tiež na podobu a fungovanie štátnej kontroly nad typografickou činnosťou v Uhorsku. Výsledky svojich výskumov publikovala v desiatkach odborných štúdií a v niekoľkých monografiách. Spomeňme aspoň tituly *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche* (1999), *Vydavatelía v 18. storočí* (2006) alebo populárno-náučnú publikáciu *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ : Typografické médium v josefínskej dobe* (2013). V poslednej uvedenej knihe, ktorú vydalo v nádhornej typografickej úprave Vydavateľstvo RAK, autorka sledovala tri roviny súvisiace s vydávaním kníh za vlády rímsko-nemeckého cisára a uhorského kráľa Jozefa II. – jednak podobu štátneho dozoru nad vydávaním tlačovín rôzneho druhu, potom percepciu tlačенých textov zo strany čitateľov, a napokon aj postoj tlačiarov a kníhkupcov k postupne zostrovanej štátnej cenzúre kníh a periodických tlačovín. V knihe, ktorej náročná téma bola podaná čitateľsky zrozumiteľne a príťažlivo, bola prvýkrát prezentovaná téma vydávania kníh a zároveň kontroly ich obsahu koncom 18. storočia v systematickej podobe. Jej čitateľ si mohol len povzdychnúť, že autorka nepokračovala v explanácii vybraných fenoménov aj v nasledujúcom chronologickom období, teda vymedzenom rokmi 1790 – 1799/1800, v ktorom došlo k výraznému obratu v štátnej politike kontroly nad tlačенými textami, a ktorá bola akoby protikladom k desaťročiu relatívne slobodomyselnej éry vlády Jozefa II. Dalo sa však predpokladať, že docentka Kollárová bude vo výskume vybraných tém pokračovať, a tento predpoklad potvrdila zatiaľ jej posledná kniha s názvom *Tajne : nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)*. Ako sama autorka v predhovore najnovšej knihy priznáva, tematicky a chronologicky nadviazala na knihu *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ* a ďalej rozvíjala príbeh meniaceho sa postoja štátnej moci k obsahu vydávaných kníh a periodických tlačovín. Nosnou témou aj v tejto monografii ostalo skúmanie podoby komunikačných konceptov a stratégií, tentoraz však

už v skrytej, utajenej podobe. Táto zmena bola dôsledkom politicko-sociálnych udalostí, ktoré po roku 1789 postupne ukončili epochu príliš optimistickej viery osvietenských intelektuálov vo víťazstvo široko chápaného humanizmu, racionalizmu a liberalizmu. Hoci autorka svoj výskum opäť zamerala najmä na územie Slovenska, všima si transfer osvietenských ideí medzi autormi, mediátormi (kníhtlačiarmi) a čitateľmi v širšom geografickom rámci Uhorského kráľovstva, čo je sympatické.

Skúmanú problematiku objasňuje na vyše dvesto stranách textu, ktorý je rozdelený do šiestich nosných kapitol. Prvej kapitole predchádza ešte niekoľkostranový úvod, v ktorom sú priblížené teoretické východiská, ako aj dobové pramene a súčasná odborná literatúra, z ktorej autorka predovšetkým vychádzala. Z úvodu je evidentné, že docentka Kollárová je veľmi dobre oboznámená s výsledkami rovnako – či aspoň podobne – orientovaných výskumov historikov v blízkom zahraničí, najmä však v česky a nemecky hovoriacom priestore. V závere úvodu približuje metódy a ciele svojho výskumu a tiež subtémy, ktorým v knihe venovala svoju pozornosť. Autorka využíva hlavne metodologické východiská konceptu tzv. „novej cenzúry“ (new censorship), ktoré sú ovplyvnené okrem iného aj psychologickým výskumom fungovania ľudskej psychiky a motívov konania. „Nová cenzúra“ vychádzala na rozdiel od „starej“, teda inštitucionálnej, cenzúry, skôr z osobných pohnútok a okolností. Bola veľmi diferencovaná a ovplyvňovali ju ekonomické faktory (často očakávanie profitu), vkus a výchova kníhtlačiarov, kníhkupcov alebo aj majiteľov čítární. Zároveň je nosným teoretickým prvkom autorkinej analýzy fenomén latencie, ako neviditeľných alebo nepovšimnutých javov, ktoré však môžu byť pomenované, skúmané a pochopené. Tejto paradigme je podriadený aj výber väčšiny skúmaných javov či tém.

Tie sú skúmané nielen na podklade zachovaných starých tlačí rôznej formy a obsahu, ktoré sú zastúpené vo fondoch našich historických súkromných alebo školských knižníc, ale aj na podklade cenzorských záznamov (ich hodnotiacich správ) a oficiálnych legislatívnych nariadení. Neostalo však len pri týchto „neosobných“ prameňoch. Pramennú bázu docentka Kollárová obohatila aj o súkromnú korešpondenciu osôb, ktorých sa týkali cenzorské zásahy (a iné formy perzekúcie štátnej moci), prípadne o korešpondenciu medzi autormi a vydavateľmi (kníhtlačiarmi), alebo o osobné zápisníky a pamätníky. Autorka pracovala s prameňmi, ktoré sú deponované v rôznych archívoch na Slovensku a v Maďarsku. Tie úradnej povahy sa nachádzajú najmä vo fonde Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady, ktorý je uložený v Maďarskom štátnom archíve v Budapešti. Autorka však našla príklady utajených komunikačných sietí aj v úradných záznamoch Bratislavskej stolice, prípadne vo fonde „Spišské mestá“ Spišského archívu v Levoči. Rôzne pramene súkromnej

povahy našla v početných slovenských knižniciach (napr. Lyceálna knižnica v Kežmarku) a archívoch (napr. Archív Evanjelickej cirkvi v Levoči alebo Literárny archív SNK v Martine). Medzi citovanými titulmi použitej odbornej literatúry nechýbajú novšie české a nemecké práce, ktoré sú venované téme knižnej kultúry v ranom novoveku, cenzúry a transferu poznatkov či informácií.

Hlavnou skúmanou témou boli utajené komunikačné siete, najmä v rovine publikovania a šírenia kníh a tlačovín, ktorých obsah bol politickými autoritami danej doby považovaný za „toxický“ (teda nebezpečný), a preto nebol povolený. Jednotlivými prvkami tejto tajnej (či skôr utajovanej) siete boli tlačiarne, kníhkupci a následne aj recipienti konkrétnych tlačovín. Nie všetci konali v dokonalom utajení, preto sa aj informácie o členoch a fungovaní týchto sietí dostali do dobových úradných i súkromných prameňov. Zopakujme, že v najnovšej knihe si docentka Kollárová pri skúmaní skrytých atribútov typografickej kultúry vybrala turbulentné desaťročie, začínajúce výbuchom Veľkej francúzskej revolúcie a končiace v samom závere 18. storočia. Toto obdobie sa v našich dejinách začína v podstate úmrtím reformného osvietenského cisára Jozefa II. (február 1790) a končí zostrenou kontrolou štátu nad verejnými čítárňami a požičovňami kníh, ako aj nad kontrolou knižného trhu (v rokoch 1798 a 1799).

V prvých troch kapitolách autorka venuje pozornosť tajným tlačiarňam (1. kapitola), nebezpečným myšlienkam o slobode tlače, prenikajúcim do uhorského prostredia najmä z nemeckých krajín a Francúzska (2. kapitola s názvom „*Spiritus gallicus*“), a napokon utajenému knižnému obchodu (3. kapitola). V prvej kapitole je značný priestor venovaný priblíženiu systému cenzúry v Uhorsku a fungovaniu tajných (či utajených) tlačiarň kníh. Zaujímavý je opis zapojenia tajných agentov do vyhľadávania či už zakázanej literatúry alebo aj tlačiarov, ktorí ju aj napriek zákazom a prísny trestom publikovali. Väčší priestor autorka venovala tlačiarňi Jána Michala Landerera v Bratislave, ktorého podnik patril k tým najväčším. Priestor však dostali aj menší vydavatelia, na ktorých diela sa upreli oči bedlivých cenzorov. V druhej kapitole je bližšie predstavený dobový diskurz o slobode tlače, ktorý sa v Uhorsku odohrával na úrovni Uhorského snemu a následne aj samotných stolíc najmä medzi rokmi 1790 až 1794. V spojitosti so šírením literatúry s „toxickým“ (teda z hľadiska štátnej moci nevhodným) obsahom a s činnosťou tajných tlačiarň autorka opäť približuje konštituovanie štátnych zákonov, ktoré sa dotýkali kontroly typografickej činnosti a distribúcie zakázaných literárnych alebo filozofických diel. V tejto rovine si dovoľíme vzniesť pripomienku, že by azda bolo vhodnejšie informácie o ustanovení štátnych zákonov o cenzúre a kontrole typografickej činnosti umiestniť na začiatok

knihy, teda do prvej kapitoly, aby sa čitateľ menej zorientovaný v tejto problematike hneď oboznámil so základnými faktami. Reálnou aplikáciou prijatých zákonov, namierených proti šíreniu „toxickej“ literatúry, sa už autorka zaoberá v tretej kapitole, venovanej tajnému knižnému obchodu. Opäť je vysvetlený zmysel či cieľ prijatých zákonov, a následne sú uvedené aj konkrétne príklady ich uplatnenia proti niektorým kníhkupcom. Autorka odhaľuje nielen konkrétne osoby, ale celé tajné distribučné siete, ktorými sa do Uhorska šírila nevhodná knižná produkcia, a to najmä z nemeckých krajín. Za zaujímavé zistenie možno pokladať určenie rôznych sociálnych a profesijných vrstiev, ktoré sa na šírení zakázanej literatúry podieľali (okrem kníhkupcov a intelektuálov to boli napr. aj študenti, štátni úradníci, predstavitelia nižšej šľachty, vojaci).

V druhej polovici knihy sa už štruktúra tém mení, viac sú skúmané samotné zakázané myšlienky či celé ideové hnutia, ktoré boli obsahom utajovaných tlačovín. Autorka sleduje napríklad šírenie a percepciu myšlienok ateizmu v uhorskom prostredí (4. kapitola) alebo kritické zhodnotenie uhorských politických udalostí v roku 1790 v tlači (5. kapitola). V posledných troch kapitolách sú už analyzované témy do istej miery „zaľudnené“ konkrétnymi osobnosťami, ktorých životné osudy súviseli – aj tragicky ovplyvnili – knihy. Najviac priestoru sa dostalo pruskému pamfletistovi Friedrichovi von der Trenckovi, ktorý vo svojom diele reflektoval aj politické udalosti v Uhorsku, na území ktorého v rokoch 1790 a 1791 pôsobil. Hoci v knihe vystupujú aj iné osoby so zaujímavými osudmi, práve Trenckov príbeh ako autora a zároveň distribútora vlastných diel plasticky približuje, aké náročné bolo udržiavanie utajenej komunikačnej siete, ktorá bola tvorená autormi, vydavateľmi, distribútormi a napokon aj samotnými čitateľmi zakázaných tlačovín. Za pozoruhodné možno označiť, že sa autorke podarilo nájsť zaujímavé detaily o Trenckovej biografii v aktách uhorských cenzorov (osobné informácie o autoroch, prípadne detaily o ich súkromných životoch, sú v týchto prameňoch skôr výnimkou). Napokon v 6. kapitole autorka zhrnula výsledky výskumu menších parciálnych tém, ktoré súvisia s rozšírením zakázaných myšlienok medzi obyčajnými ľuďmi. Išlo napríklad o trestno-právne vyšetrovanie rôznych „káz“, pri ktorých boli použité anonymné rukopisné hanopisy (autorka skôr používa termín „paškvil“), letáky alebo dokonca slová vyryté do kôry stromov (reálny prípad zo Spišskej Soboty), alebo o zápisy poetických výtvorov nižšej kvality a háklivého obsahu (napr. komicko-satirického alebo aj erotického), prípadne o príležitostnú poéziu zachovanú v tzv. štambuchoch (pamätníkoch s citátmi a venovaniami od priateľov, učiteľov a významných osobností, s ktorými prišiel majiteľ pamätníka do kontaktu). Práve v súkromných zápisoch myšlienok a odpisoch rôznych sentencií a citátov je dobre sledovateľný

záujem uhorského vzdelaného čitateľa o „toxické“ politické, náboženské a sociálne idey predstaviteľov európskeho radikálneho osvietenstva. V poslednej podkapitole s názvom „Utajený priestor?“ autorka naznačuje, že práve v textoch súkromnej povahy môže bádateľ témy transferu informácií a poznatkov, ako aj vytvárania komunikačných sietí, nájsť zaujímavý materiál a podnety k analýze. Výsledky tejto analýzy môžu zodpovedať otázky, ktoré doteraz ostávali bez odpovede. Možno autorkino viac-menej stručné naznačenie „spodných prúdov komunikácie“ indikuje smerovanie, kam sa bude jej výskum uberať v blízkej budúcnosti.

Záverom môžeme konštatovať, že posledná monografia Ivony Kolárovej ešte viac poodhalila fenomén komunikácie v podobe publikovania, distribúcie a recepcie tlačенých diel, ako aj snahu vládnych orgánov o kontrolu ich obsahu, prípadne o priamy legislatívny zákaz ich šírenia. V jej knihe čitateľ nájde nielen opisy utajovania knižnej produkcie, ale aj spôsoby skrytého šírenia kníh a tiež zásahy štátnej moci prostredníctvom cenzorskej kontroly tlačovín v čase, keď sa zo Západnej Európy aj do Uhorska šírili radikálne myšlienky o rovnosti ľudí a ich prirodzených právach. Pri čítaní prípadov prenasledovania autorov, typografov, kníhkupcov alebo aj čitateľov nežiadúcej literatúry môže mať čitateľ knihy často dojem, že niektoré opisované javy sa opakujú aj v našej súčasnosti. Vo svojej podstate ale nejde o nechcený alebo neželaný cieľ. Ako totiž autorka viackrát zdôraznila, čitateľ by mal po prečítaní jej knihy nadobudnúť pocit, s ktorým sa sama stotožňuje. Ide o pocit, že niektoré fenomény – ako napríklad snaha štátu kontrolovať slobodné myslenie a obmedzovať konanie jednotlivcov – boli bežné v každom dejinnom období, našu súčasnosť nevynímajúc. Otázkou zostáva, kde ležia hranice slobody slova – a v širšom zmysle aj slobody myslenia – a aké myšlienky môžu byť pre tú-ktorú spoločnosť (minulú, súčasnú i budúcu) skutočne nebezpečné.

Patrik Kunec

Názov:	Acta historica Neosoliensia 24-2/2021
Jazyková korektúra:	Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.
Obálka:	Výrez z mapy geometra Juraja Mihalka so zakresleným trojhraničným bodom na Kremnickej skale, zdroj SNA – SBA BŠ, foto: Oto Tomeček
Náklad:	120 kusov
Rozsah:	178 strán
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Róbert Malček
Vydavateľ:	BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tlač:	EQUILIBRIA s.r.o.
Rok vydania:	2021

EV 5543/17

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)